

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**MÂİDE SÛRESİ 6. ÂYET BAĞLAMINDA AYAĞA
MESH MESELESİ**

AYŞE ULYA ÖZEK

2501091275

Tez Danışmanı

DOÇ. DR. SERVET BAYINDIR

İSTANBUL 2013

Y Ü K S E K L İ S A N S
T E Z O N A Y I

ÖĞRENCİNİN

Adı ve Soyadı : Ayşe Ulya ÖZEK Numarası : 2501091275
Anabilim/Bilim Dalı : Temel İslam Bilimleri Danışman Öğretim Üyesi : Doç.Dr. Servet BAYINDIR
Tez Savunma Tarihi : 26.12.2013 Tez Savunma Saati : 11:00
Tez Başlığı : Maide Süresi 6.Ayet Bağlamında Ayağa Mesh Meselesi.

TEZ SAVUNMA SINAVI, Lisansüstü Öğretim Yönetmeliği'nin 36. Maddesi uyarınca yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin KABULÜ'NE OYBİRLİĞİ / ÖYÇOKLUĞUYLA karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATI (KABUL / RED / DÜZELTME)
1- Prof.Dr. Yaşar DÜZENLİ		Kabul
2- Doç.Dr. Servet BAYINDIR		Kabul
3- Doç.Dr. Mustafa TEKİN		Kabul

YEDEK JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATI (KABUL / RED / DÜZELTME)
1- Yrd.Doç.Dr. Fatih ORUM		
2- Yrd.Doç.Dr. Ümit HOROZCU		

ÖZ

Mâide Sûresi 6. Âyet Bağlamında Ayağa Mesh Meselesi,

Ayşe Ulya ÖZEK

Fıkıhta, abdest alırken ayaklara yapılacak işlem hususunda ilk dönemden itibaren bir ihtilaf söz konusudur.

Bu çalışma, Mâide 6. âyet esas alınarak abdest alırken çıplak ayağa mesh etmenin caiz olup olmadığı hususunun Kur'ân ve Sünnet ışığında tespitini kapsamaktadır.

Önce mesh ile ilgili temel kavramlar ele alınmış, daha sonra Ehl-i Sünnet ve Şîa'ya ait belli başlı tefsirler incelenmiştir. Konuyla ilgili hadisler derlenerek tahlil ve tenkitleri yapılmış ve meşhur mezheplerin görüş ve delilleri tetkik edilmiştir.

Yıkama ve mesh görüşlerinin değerlendirilmesinin yanı sıra abdest konusunda bir nesih olup olmadığı hususu Kur'ân-Sünnet ilişkisi açısından araştırılmıştır.

Sonuçta, mesh kelimesinin yıkama anlamına gelmediği tespit edilmiş ve Mâide sûresinin 6. âyetinin ayakları yıkamayı gerektirdiğine dair getirilen deliller isabetli bulunmamıştır.

Kur'ân-Sünnet bütünlüğü açısından Peygamber'in (s.a.v.) Mâide 6. âyetten önce, geçmiş şeriatlara göre abdest aldığı ve ayaklarını yıkadığı, bu âyetten sonra ise uygulamanın nesh edilerek hafifletildiği ve O'nun (s.a.v.) ayaklarını mesh ettiği sonucu çıkarılmıştır. Dolayısıyla yıkama ve mesh hadisleri arasında bir çelişki olmadığı ve ilgili âyette ayaklara meshin emredildiği kanaatine varılmıştır.

ABSTRACT

The matter of wiping of foot in the context of the sixth verse of the Sûrah al-Ma'idah,

Ayşe Ulya ÖZEK

In Fiqh, there has been a controversy on the process to be applied to the feet while performing the ablution since the first period.

Basing on the sixth verse of Sûrah al-Ma'idah, in the light of Quran and Sunnah, this study includes determining the issue of whether wiping of the bare feet while performing ablution is permissible or not.

Firstly, the basic concepts in relation to wiping were discussed. Later on, main commentaries of the Ahl al-Sunnah and Shia were examined. Analysis and criticism of hadiths compiled on the subject were made and the views and proofs of well-known sects were explored.

In addition to the evaluation of various views on washing and wiping, the focus was put upon whether there was an abrogation on ablution in terms of the Qur'an-Sunnah relationship.

Eventually, it was determined that concept of the wiping didn't mean the washing; and evidences which assume that in the sixth verse of the Sûrah al-Ma'idah ordered the washing of the feet were found unacceptable.

From the point of the unity of the Qur'an and Sunnah, the study came to the conclusion that the Prophet (pbuh) performed ablution and washed his feet in accordance with the old Sharias before the related verse, but after this verse was revealed, this application was mitigated by the abrogation and He (pbuh) wiped his feet. On account of that, this study reached the conclusion that there was no inconsistency between the hadiths of washing and hadiths of wiping, and in related verse was ordered the wiping of the feet.

ÖNSÖZ

Müslümanlar arasında ihtilafli fikhî meselelerden biri, abdestte ayağın yıkanacağı mı yoksa mesh mi edileceğidir. Buna dair, sahâbe döneminden beri tartışmalar yapılagelmiş ve çeşitli görüşler ileri sürülmüştür. Tezimizin konusu olan abdest âyeti bağlamında ayağa meshin anlaşılması ve yorumlanmasında, Ehl-i Sünnet mezhepleri arasında önemli bir farklılık bulunmazken, Ehl-i Sünnet ile İmamiyye Şîa'sı arasında ciddi bir anlaşmazlık vardır. Öte yandan Ehl-i Sünnet müfessir ve fakihleri arasında farklı düşünenler de olmuştur.

Hiçbir mezhep ve görüşün etkisinde kalmadan, Kur'ân ve Sünnet ışığında, bu konuda ihtilafa neden olan hususların etraflıca ve objektif olarak ele alınıp meseleye açıklık getirilmesi, bu çalışmanın temel hedefini oluşturmaktadır.

Araştırmanın konusu, önemi, amacı, yöntemi, kaynakları ve yapılan çalışmaların belirtildiği “Giriş” kısmından başka tez dört bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde ilgili temel kavramlar ve konunun tefsirlerde işlenişi ele alınmıştır. İkinci bölüm, ilgili hadislerin tespit, tahlil ve tenkidine ayrılmıştır. Üçüncü bölümde meşhur mezheplerin görüşlerine yer verilmiştir. Dördüncü bölümde ise, yıkama ve mesh görüşlerinin ilgili âyet, hadis, diğer deliller ve Kur'ân-Sünnet ilişkisi açısından değerlendirilmesi yer almaktadır.

Tez çalışma aşamasında, her zaman yakın ilgi ve desteğini gördüğüm Danışman hocam Doç. Dr. Servet BAYINDIR'a şükranlarımı arz ederim.

Gerek konunun belirlenmesi sırasında ve gerekse tez çalışmam boyunca görüş, öneri ve eleştirileriyle tezin olgunlaşmasına katkı sağlayan hocalarım ve arkadaşlarıma da teşekkürü bir borç bilirim.

Tezin, bu ihtilafli mevzuda, murâd-ı ilâhînin doğru bir şekilde anlaşılmasına katkı sağlaması en samimi dileğimdir.

Fatih, 2013

Ayşe Ulya ÖZEK

İÇİNDEKİLER

ÖZ	iii
ABSTRACT	iv
ÖNSÖZ.....	v
İÇİNDEKİLER	vi
KISALTMALAR.....	xi
GİRİŞ.....	1
I. ARAŞTIRMANIN KONUSU	1
II. ARAŞTIRMANIN AMAÇ VE ÖNEMİ	2
III. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ VE KAYNAKLAR.....	3
IV. YAPILAN ÇALIŞMALAR.....	6
BİRİNCİ BÖLÜM	13
MESH İLE İLGİLİ TEMEL KAVRAMLAR VE TEFSİRLERDE AYAĞIN YIKANMASI/MESH EDİLMESİ	13
1.1. MESH İLE İLGİLİ TEMEL KAVRAMLAR.....	14
1.1.1. MESH KAVRAMI.....	14
1.1.1.1. Sözlük Anlamı.....	14
1.1.1.2. Terim Anlamı	15
1.1.1.3. Kur'ân'da Mesh	16
1.1.1.4. Hadislerde Mesh.....	18
1.1.1.5. Sözlüklerde Mesh Kelimesine Verilen Anlamın Târihî Seyri	19
1.1.1.6. Meshin Yıkama Anlamı İçerdiğine Dair Görüşlerin Değerlendirilmesi	22
1.1.2. GASL VE VUDÛ'	25
1.1.3. KA'B.....	27
1.2. TEFSİRLERDE AYAĞIN YIKANMASI/MESH EDİLMESİ	29
1.2.1. ERCÛL KELİMESİNDEKİ KIRAAT FARKLARI	29
Ulaşılabilen İlk Mushaflarda <i>Ercül</i> Kelimesinin Harekesi.....	31
1.2.2. KIRAAT FARKLARINDAN ÇIKAN HÜKÜMLER	33
1.2.2.1. Üstün Kıraati ve Yıkama Görüşleri	36
1.2.2.2. Esre Kıraati ve Mesh Görüşleri.....	38

1.2.3. ZIT KIRAATLERİN BİRLEŞTİRİLMESİ	40
1.2.3.1. Kiraatleri Yıkama Hükümünde Birleştirme	41
1.2.3.2. Kiraatleri Mesh Hükümünde Birleştirme	51
1.2.4. YIKAMA GÖRÜŞÜNÜN DELİLLERİ	53
1.2.5. MESH ETME GÖRÜŞÜNÜN DELİLLERİ	56
1.2.6. TABERÎ'NİN GÖRÜŞÜNE DAİR YORUMLAR.....	61
1.2.7. BÖLÜM ÖZETİ	68
İKİNCİ BÖLÜM	75
ABDESTTE AYAĞI YIKAMA VE MESH ETME HADİSLERİNİN İNCELENMESİ	75
2.1. AYAĞIN YIKANMASINA DAİR HADİSLER	77
2.1.1. Abdullah b. Zeyd Rivâyetleri.....	77
2.1.1.1. Sened ve Metin Tahlili.....	80
2.1.1.2. Sened ve Metin Tenkidi	81
2.1.1. Hz. Osman Rivâyetleri	82
2.1.1.1. Sened ve Metin Tahlili.....	85
2.1.1.2. Sened ve Metin Tenkidi	85
2.1.2. Hz. Ali Rivâyetleri	87
2.1.2.1. Abdü Hayr Tarîki.....	87
2.1.2.1.1. Sened ve Metin Tahlili.....	91
2.1.2.1.2. Sened ve Metin Tenkidi	92
2.1.2.2. Zirr b. Hubeyş Tarîki	92
2.1.2.2.1. Sened ve Metin Tahlili.....	93
2.1.2.2.2. Sened ve Metin Tenkidi	93
2.1.2.3. Ebû Hayye Tarîki.....	93
2.1.2.3.1. Sened ve Metin Tahlili.....	95
2.1.2.3.2. Sened ve Metin Tenkidi	96
2.1.2.4. Nezzâl b. Sebre Tarîki	96
2.1.2.4.1. Sened ve Metin Tahlili.....	98
2.1.2.4.2. Sened ve Metin Tenkidi	98
2.1.2.5. Diğer Tarîkler	100
2.1.2.5.1. Sened ve Metin Tahlilleri	101

2.1.2.5.2.	Sened ve Metin Tenkitleri.....	102
2.1.3.	İbn Abbas Rivâyetleri	102
2.1.3.1.	Sened ve Metin Tahlili.....	104
2.1.3.2.	Sened ve Metin Tenkidi.....	104
2.2.	AYAĞIN MESH EDİLMESİNE DAİR HADİSLER.....	107
2.2.1.	İbn Abbas Rivâyetleri	108
2.2.1.1.	Sened ve Metin Tahlili.....	109
2.2.1.2.	Sened ve Metin Tenkidi.....	109
2.2.2.	Hz. Osman Rivâyetleri	110
2.2.2.1.	Sened ve Metin Tahlili.....	112
2.2.2.2.	Sened ve Metin Tenkidi.....	112
2.2.3.	Rifâa b. Râfi' Rivâyetleri	113
2.2.3.1.	Sened ve Metin Tahlili.....	113
2.2.3.2.	Sened ve Metin Tenkidi.....	114
2.2.4.	Evs b. Ebî Evs Rivâyetleri	114
2.2.4.1.	Sened ve Metin Tahlili.....	115
2.2.4.2.	Sened ve Metin Tenkidi.....	116
2.3.	TOPUKLARLA İLGİLİ UYARI İÇEREN HADİSLER.....	116
2.3.1.	Abdullah b. Amr Rivâyetleri.....	116
2.3.1.1.	Sened ve Metin Tahlili.....	118
2.3.1.2.	Sened ve Metin Tenkidi.....	118
2.3.2.	Ebû Hureyre Rivâyetleri	120
2.3.2.1.	Sened ve Metin Tahlili.....	122
2.3.2.2.	Sened ve Metin Tenkidi.....	122
2.3.3.	Hz. Âişe Rivâyetleri	122
2.3.3.1.	Sened ve Metin Tahlili.....	124
2.3.3.2.	Sened ve Metin Tenkidi.....	124
2.3.4.	Câbir b. Abdillâh Rivâyetleri	125
2.3.4.1.	Sened ve Metin Tahlili.....	126
2.3.4.2.	Sened ve Metin Tenkidi.....	126

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	127
MEZHEPLERİN AYAĞA MESH MESELESİNE BAKIŞI	127
3.1. HANEFÎ MEZHEBİ	128
3.2. ŞÂFİÎ MEZHEBİ	130
3.3. MÂLİKÎ MEZHEBİ	133
3.4. HANBELÎ MEZHEBİ	135
3.5. ZÂHİRÎ MEZHEBİ	136
3.6. İMÂMİYYE MEZHEBİ	137
DÖRDÜNCÜ BÖLÜM	143
YIKAMA VE MESH GÖRÜŞLERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ	143
4.1. MÂİDE 6. ÂYET AÇISINDAN DEĞERLENDİRME	144
4.1.1. Yıkama Görüşünün Delili: <i>Ercül</i> 'ün Üstün Kıraati	144
4.1.1.1. <i>Ercül</i> ile <i>Eydiye</i> Arasına Cümle Girmesi	144
4.1.1.2. Ayaklara Sınır Belirlenmesi	145
4.1.1.3. <i>Ercül</i> 'ün Esre Kıraatinin <i>Civâr</i> Sebebiyle Olması	146
4.1.1.4. Meshin Yıkama veya Mestler Üzerine Mesh Anlamına Gelmesi....	146
4.1.2. Mesh Görüşünün Delili: <i>Ercül</i> 'ün Esre Kıraati	147
4.1.3. Abdest Âyetinin Ayaklarla İlgili Hükümü	147
4.2. İLGİLİ HADİSLER AÇISINDAN DEĞERLENDİRME	148
4.2.1. Yıkama Rivâyetleri	148
4.2.2. Mesh Rivâyetleri	153
4.2.3. Yıkama ve Mesh Rivâyetlerinin Karşılaştırılması	154
4.3. DİĞER DELİLLER AÇISINDAN DEĞERLENDİRME	155
4.3.1. Yıkama Görüşünün Diğer Dayanakları	155
4.3.1.1. Temizlik Gerekçesi	155
4.3.1.2. İhtiyat İlkesi	156
4.3.2. Mesh Görüşünün Diğer Dayanakları	156
4.3.2.1. Abdestte Mesh Edilenlerin Teyemmümde Düşmesi Delili	156
4.1.2.3. Ayağa Giyilenlere Meshin Çıplak Ayağa Meshe Delil Olması	157
4.4. KUR'ÂN-SÜNNET İLİŞKİSİ AÇISINDAN DEĞERLENDİRME	157
4.4.1. Mâide 6. Âyetin Nisâ 43. Âyetle İlişkisi	158

4.4.1.1.	Mâide Sûresinin 6. Âyeti Teyemmüm Âyeti mi?	158
4.4.1.2.	Abdest ve Teyemmümde Nesh Var mı?	159
4.4.2.	Mâide 6. Âyetin İlgili Hadislerle İlişkisi	162
4.5.	DEĞERLENDİRME ÖZETİ.....	164
	SONUÇ.....	167
	BİBLİYOGRAFYA.....	170

KISALTMALAR

a.g.e.	:Adı geçen eser
a.m.	:Aynı makale
a.s.	:Aleyhisselam
AÜİFD	:Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
a.y.	:Aynı yer
b.	:İbn
bkz.	:Bakınız
bs.	:Baskı
c.	:Cilt
DİA	:Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
H.z.	:Hazreti
İFAV	:Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları
mrc.	:Mütercim
neş. haz.	:Neşre hazırlayan
ö.	:Ölüm yılı
r.a.	:Radiyallahu anh
s.	:Sayfa
s.a.v.	:Sallallahu aleyhi ve sellem
thk.	:Tahkik
thr.	:Tahrir
tsh.	:Tashih
t.y.	:Tarih yok
vd.	:Ve diğerleri
vs.	:Ve saire
yay. haz.	:Yayına hazırlayan
y.y.	:Yayın yeri yok

GİRİŞ

İslam'da, fert ve toplum hayatının inanç, ibadet, ahlâk ve hukuk konularını ihtiva eden hükümlerinin temel kaynağı, Kur'ân-ı Kerîm ve onun fiilî uygulaması olan Hz. Peygamber'in sünnetidir. Bu hükümlerin amacı, insanın dünya ve âhiret mutluluğunu sağlamak; toplumun güven ve huzur içinde yaşamasını temin etmektir.

Bilindiği gibi, Kur'ân ve Sünnet'in nasıl anlaşılacağı, bunlardan nasıl istifade edileceği, hangi usul ve kıstaslara göre hüküm çıkarılacağı meselesi geçmişte olduğu gibi günümüzde de tartışılmaktadır. Görüş birliği sağlanamadığından ihtilaflar kaçınılmaz olmuştur. İhtilaf edilen konulardan birisi de, abdest alma sırasında ayaklara uygulanacak muamelenin ne olduğudur.

Namaz kılınacağı zaman abdest almanın gerekliliğini ifade eden Mâide sûresinin 6. âyeti Medine döneminde indirilmiş olmasına rağmen, namazın, Mekke döneminde farz kılındığı ve Allah'ın Elçisi'nin namazlarını abdest alarak kıldığı bilinmektedir. Mâide sûresinin 6. âyeti ise, abdest konusunda nihâi hükmü belirtmiştir. Ancak Rasûlullah'ın (s.a.v.) irtihalinden sonra hem yıkama hem de meshe ilişkin rivâyetlerin nakledilmesi farklı değerlendirmelere neden olmuştur.

I. ARAŞTIRMANIN KONUSU

Bu çalışma, abdest alma sırasında çıplak ayaklara mesh etmenin caiz olup olmadığı hususunun Mâide sûresinin 6. âyeti esas alınarak Kur'an ve Sünnet ışığında tespitini kapsamaktadır. Ayağa giyilen şeylere mesh konusu tezin kapsamı dışında kalmakla birlikte yeri geldikçe temas edilecektir.

Abdest namazın şartı olduğundan, en önemli ibadet olan ve günde beş vakit kılınan namazın hakkıyla eda edilmesi için abdestin eksiksiz alınması son derece önemlidir. "Abdest sırasında ayakların mesh edilmesi yeterli midir, değil midir?" sorusu ise müslümanlar arasında geçmişten beri tartışılmaktadır. Dolayısıyla bu hususun bütün yönleri ve delilleriyle birlikte yeniden ele alınması anlamlı bulunmaktadır.

II. ARAŞTIRMANIN AMAÇ VE ÖNEMİ

Mevcut kaynaklar incelendiğinde, abdest alırken ayaklara yapılacak uygulama konusunda aşağıdaki farklı görüşlerin yer aldığı görülmektedir:

1. Ayaklar yıkanmalıdır.
2. Ayaklar mesh edilmelidir.
3. Kişi yıkama veya mesh arasında serbesttir.
4. Ayaklar yıkanır gibi mesh edilmelidir.
5. Ayakların yıkanması yeterli değildir, ayrıca ovulmalıdır.

Ehl-i Sünnet mezhepleri ile Şîa'dan Zeydiyye mezhebi yıkama görüşünü benimserken, Şîa'dan İmâmiyye mezhebi başta olmak üzere bazı Sünnî müfessir ve fakihler mesh etme görüşünü benimsemiştir. Diğer görüşlerin mezhep anlamında takipçileri bulunmamakla birlikte, bazı müfessir ve fakihler tarafından savunulmaktadır.

Görüldüğü gibi, abdestin tarif edildiği âyet tek olmasına rağmen, ayaklara uygulanacak muamele konusunda farklı görüşler bulunmaktadır. Bunun birinci nedeni, ilgili âyetin farklı kıraatlerinin olması ve farklı kıraatlerden farklı hükümlerin çıkarılması; ikinci nedeni ise hadislerde daha çok yıkama olmak üzere, hem yıkama hem de mesh etmeyi destekleyen rivâyetlerin bulunmasıdır.

Her bir görüşün savunucuları, âyeti kendi görüşü istikametinde okumakta ve yorumlamakta; kendi görüşünü destekleyen rivâyetleri ön plana çıkarmakta; diğer rivâyetleri görmezden gelmekte veya te'vil etmektedir. Belli bir mezhebe bağlı olan müfessir ve fakihlerin genelde bu tutumu sergiledikleri görülmektedir.

Bu görüşlerin delilleri incelendiğinde, âyet bağlamında daha çok kıraat farklılıkları ve gramer incelemelerinin yapıldığı; kendi görüşlerini yansıtan hadislerin ele alındığı ve abdestin temizlik yönüne ve ihtiyata vurgu yapıldığı anlaşılmaktadır. Şu hususlara ise pek değinilmemektedir: Acaba, Mâide sûresinin 6. âyeti inmeden önce Peygamber'in (s.a.v.) abdesti nasıldı ve bunu hangi bilgiye dayanarak yapıyordu? Bu âyet inmeden önce alınan abdest geçmiş şeriatlere göre miydi? Bu âyet indikten sonra abdest uygulamasında bir değişiklik olmuş mudur yani bir nesih

var mıdır? Bu âyetin sonunda belirtilen “nimetin tamamlanması”, geçmiş ümmetlere göre bir kolaylaştırma mıdır? Eğer bir kolaylaştırma ise bu kolaylık âyette belirtilen teyemmüm müdür yoksa ayaklara mesh etmek midir?

Bu tezin amacı, sadece kıraat incelemesi ve seçilen belli başlı hadislerle sınırlı kalmadan, Kur'an ve Sünnet ışığında, yukarıda belirtilen sorulara da cevap teşkil edecek şekilde, bu mevzuda ihtilafa neden olan hususların etraflıca ve objektif olarak ele alınması ve gerçeğin ortaya çıkarılma çabasıdır.

Ulaşım imkanlarının artması ve kolaylaşmasıyla birlikte, günümüzde müslümanlar dünyanın her tarafına çeşitli vesilelerle (hacc-umre, iş-ticaret, seyahat, tebliğ, kongre-sempozyum v.s.) eskiye oranla daha fazla gitmektedir. Bu gibi yerlerde değişik ülkelerden gelen bazı müslümanların abdest alırken çoraplarını veya çıplak ayaklarını mesh ettiği görülmekte ve özellikle Türkiye gibi Ehl-i Sünnet ağırlıklı nüfusa sahip olan ve fikhî konuları ilmihal düzeyinde bilen Müslümanlar tarafından bu durum garip karşılanmaktadır. Hususiyle toplantıların yapıldığı ortamlarda ve yolculuk sırasında çoraplara veya çıplak ayağa mesh etmenin büyük bir kolaylık olduğunu görüp, bunun caiz olmadığına dair fikhî bilgiler insanları tereddüte sevk etmekte ve konu hem çeşitli mercilere sorulmakta hem de sosyal medya ve internet sitelerinde tartışılmaktadır. Dolayısıyla, çeşitli sosyal ortamlarda yıkamaya göre kolaylık sağlayan mesh meselesinin ele alınması günümüzde daha fazla önem kazanmaktadır.

Çıplak ayaklara mesh etmenin uygun olup olmadığı konusunda verilen fetvalar ve bu hususta yapılan tartışmalar incelendiğinde, ileri sürülen görüşlerin, az sayıda farklı görüş olmakla birlikte, dar çerçevede ele alındığı ve büyük oranda mezhep görüşlerinin tekrarı şeklinde olduğu görülmektedir. Dolayısıyla, konunun objektif esaslara göre, her yönüyle ele alınması ve insanların zihinlerine takılan sorulara tatminkâr cevaplar verilmesi bir ihtiyaç halini almıştır.

III. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ VE KAYNAKLAR

Tez konusunu teşkil eden Mâide Sûresi 6. âyeti bağlamında ayağa mesh meselesine açıklık getirmek için öncelikle mesh ile ilgili temel kavramlar ele

alınmıştır. Tefsirlerde, abdest alırken ayağın yıkanması veya mesh edilmesi konusunun nasıl ele alındığını ortaya koymak için Ehl-i Sünnet ve Şîa'ya ait belli başlı tefsirler incelenmiştir. Konuyla ilgili hadisler tespit edildikten sonra tahlil ve tenkitleri yapılmıştır. Bu meseleyle ilgili meşhur mezheplerin görüşleri ve konuya ilişkin yaklaşımları verilmiştir. Yıkama ve mesh görüşleri, ilgili âyet, hadis ve diğer deliller açısından değerlendirilmiştir. Ayrıca Kur'ân-Sünnet ilişkisi açısından Mâide 6. âyetin Nisâ 43. âyet ve ilgili hadislerle ilişkisi dikkate alınarak abdestte ayakların yıkanması hükmünde hafifleme yani "daha hayırlısıyla nesh" konusu ele alınarak değerlendirmeye farklı bir boyut getirilmiştir. Sonuç itibariyle, sözlük, tefsir, hadis ve fıkıh kaynaklarından yararlanılarak Kur'ân ve Sünnet ışığında mesele geniş bir şekilde tetkik edilmiştir.

Mesh ile ilgili temel kavramlardan *mesh*, *gasl*, *vudu'* ve *ka'b* kelimelerinin temel anlamlarının belirlenmesinin gerekli olduğu düşünülerek, öncelikle bu kavramların Kur'ân, hadis ve sözlüklerde geçen anlamları tespit edilmiştir. Ayrıca mesh kelimesinin terim anlamı da verilmiştir. Sözlüklere bakılırken özellikle mesh kelimesiyle ilgili olarak mevcut en eski sözlüklerden başlayarak günümüze kadar önemli görülen kaynaklar incelenmiştir. Bu çerçevede Halil b. Ahmed'in **Kitâbü'l-Ayn**'ı, İbn Düreyd'in **Cemhere**'si, İbn Fâris'in **Mekâyîsü'l-lüga**'sı, Cevherî'nin **Sihâh**'ı, Râgıb el-İsfahânî'nin **Müfredât**'ı, İbn Sîde'in **Muhkem ve'l-Muhît**'i, İbn Manzûr'un **Lisânü'l-Arab**'ı, Fîrûzâbâdî'in **Kâmûsu'l-Muhît**'i, Zebîdî'nin **Tâcü'l-Arûs**'u ve **Mu'cemü'l-Vesît** incelenmiştir. Sözlüklerde *mesh* kavramının anlamlarında zaman içerisinde herhangi bir değişiklik olup olmadığı da tetkik edilmiştir. Ayrıca, meshin yıkama anlamı içerdiğine yönelik görüşlerin değerlendirilmesi yapılmıştır.

Tefsirlerin incelenmesi sırasında meselenin daha çok kıraat açısından ele alındığı görülmüştür. Bu nedenle konu, kıraat farkları, bu farklardan çıkan hükümler ve zıt kıraatlerin birleştirilmesi şeklinde bölümlere ayrılarak anlatılmıştır. Bu bağlamda, Kur'ân âyetlerinden gösterilen deliller irab açısından tek tek incelenmiştir. Bunun yanısıra yıkama ve mesh etmenin delilleri de belirtilmiştir. Taberî'nin konuya yaklaşımı, hem ilk dönem müfessirlerden olması hem de konuyu ayrıntılı bir şekilde ele alması açısından önemli görüldüğünden daha detaylı olarak ayrıca ele alınmıştır.

Konuyla ilgili ağırlıklı olarak Ehl-i Sünnet kaynaklarına başvurulurken bazı Şîa kaynaklarından da yararlanılmış ve görüşler karşılaştırmalı olarak verilmiştir. İlk dönemden günümüze kadar İslam dünyasında kabul görmüş ve konuyu değişik açılardan ele alan lügavî, rivâyet, dirâyet ve ahkâm tefsirlerinden 30 tanesi incelenmiştir. Bunlardan bazıları şunlardır: Taberî'nin **Câmiu'l-Beyân**'ı, Cessâs'ın **Ahkâmü'l-Kur'ân**'ı, Zemahşerî'nin **Keşşâf**'ı, Tabersî'nin **Mecmeu'l-Beyân**'ı, Râzî'nin **Mefâtihu'l-Ğayb**'ı, Ebû Hayyân'ın **Bahru'l-Muhît**'i, İbn Kesîr'in **Tefsîru'l-Kur'ân**'ı, Tabatabâî'nin **Mîzân**'ı, Âlûsî'nin **Rûhu'l-Meânî**'si ve Kâsimî'nin **Mehâsinü't-te'vîl**'i.

Ayağın yıkanması ve mesh edilmesi konusunun Peygamber'in (s.a.v.) uygulamasında nasıl yer aldığını belirlemek için hadis kaynaklarına bakılmış, rivâyetlerin çokluğu sebebiyle üzerinde fazla durulan ve önemli görülen hadisler incelemeye tâbî tutulmuştur. Hadislerin tespiti yapılırken konunun daha iyi anlaşılmasına katkı sağlayacağı düşüncesiyle **Kütüb-i Tis'a**'nın yanısıra önceki ve sonraki kaynaklardan yararlanılmıştır. Bunlar, İmam Mâlik'in **Muvattâ**'ı, Tayâlisî'nin **Müsned**'i, Abdurrezzâk b. Hemmâm'ın **Musannef**'i, Humeydî'nin **Müsned**'i, İbn Ebî Şeybe'nin **Musannef**'i, Ahmed b. Hanbel'in **Müsned**'i, Dârimî'nin **Sünen**'i, **Buhârî**, **Müslim**, **İbn Mâce**, **Ebû Dâvud**, **Tirmizî**, **Bezzâr**'ın **Müsned**'i, **Nesâî**, Ebû Ya'lâ ve Ebû Avâne'nin **Müsned**'leri, İbn Huzeyme ve İbn Hibbân'ın **Sahih**'leridir. Hadislerin sened ve metin yönünden tahlil ve tenkitleri yıkama, mesh ve topuklarla ilgili uyarı içeren hadisler olmak üzere üç başlık altında işlenmiştir. **Muvattâ**' kaynak gösterilirken kitap adı ve bab numarası yerine cilt ve sayfa numarası, **Müslim**'de ise hadis numarası yerine bab numarası verilmiştir.

Mezheplerin meseleye bakışı verilirken Ehl-i Sünnet'ten meşhur dört mezhebin, Zâhiriyye mezhebinin ve Şîa'dan İmâmiyye mezhebinin görüşüne yer verilmiştir. Mezhep görüşleri temel kaynaklarından aktarılmıştır. Hanefî mezhebinde Şeybânî'nin **Kitâbü'l-Asl**'ı, Serahsî'nin **Mebûsât**'u ve Kâsânî'nin **Bedâi'u's-Sanâi**'i, Şâfiî mezhebinde Şâfiî'nin **el-Ümm**'ü, Mâverdî'nin **Hâvi**'si ve Nevevî'nin **Mecmû**'u, Mâlikî mezhebinde İbn Rüşd'ün **Bidâyetü'l-müctehid**'i, Hanbelî mezhebinde İbn Kudâme'nin **Muğnî**'si, Zâhirî mezhebinde İbn Hazm'ın **Muhallâ**'sı ve İmâmiyye mezhebinde Tûsî'nin **Mebûsât** ve **İstibsâr**'ı bunlara örnek gösterilebilir.

IV. YAPILAN ÇALIŞMALAR

Tefsir, hadis ve fıkıh kitaplarının haricinde, bu konuyu bağımsız olarak ele alan (tez, kitap ve makale) veya bir kitap içinde bölüm olarak işleyen bazı çalışmalar tespit edilmiş olup, kısa özetleri aşağıda verilmiştir.

1. Serdar Murat Gürses, **Kütüb-i Sitte'deki Abdest ve Çıplak Ayağa Meshle İlgili Hadislerin Değerlendirilmesi**, M.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2009

Bu tez çalışmasında, abdestte ayakların yıkanması veya mesh edilmesi konusunda Kütüb-i Sitte'de yer alan hadislerin sıhhat değerlendirilmesi yapılmıştır. Sened tenkidi kısmında yirmi dört ayrı sahâbîden mervi doksan üç hadis üzerinde durulmuştur. Toplamda altmış dört tane sahih, yirmi üç hasen, üç tane zayıf hadis olduğu sonucuna varılmıştır. Metin tenkidi kısmında hadisin farklı tarikleri göz önünde bulundurularak değerlendirme yapılmış; yıkama ve mesh rivâyetleri karşılaştırılmıştır. Buna göre yıkama hadislerinin hem sayı bakımından daha fazla hem de sıhhat bakımından daha sahih olması dolayısıyla yıkama hadislerinin sahih, mesh hadislerinin ise şâz olduğu kanaatine ulaşılmıştır.

Hadislerin Kur'ân'a arzı bölümünde Mâide sûresindeki abdest âyetinin kıraat farklılıklarına değinilmiş; hem nasb hem de cer okuyanların delilleri irdelenmiş, her iki grubun delilleri de Arap dili açısından doğru olduğu için hakem olarak sünnete başvurulması gerektiği kanaatine varılmıştır.

Hadislerin diğer hadislere arzı bölümünde sünnet açısından daha genel bir hükme varma gayesiyle Şîa kitapları dâhil konu ile alakalı hadisler tespit edilmiş ve kaynaklarda sahih olarak değerlendirildiği ve delil olarak kullanıldığı anlaşılan yıkama hadislerinin sahih olduğu kanaatine varılmıştır.

2. Mustafa İzci, **El-Mâide Sûresinin Kıraat Açısından İncelenmesi**, D.E.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1996

Mâide sûresinin tamamının kıraat açısından ele alındığı bu tez çalışmasında, “**Mânâyı Doğrudan Etkileyen Kıraatler ve Yorumları**” başlıklı bölümde Mâide

sûresinin 6. âyeti genişçe incelenmiştir. Bu kısmın sonunda yazar, kanaatini şöyle belirtmiştir:

“Abdesti olmayan bir kişinin abdest alırken ayaklarını yıkaması; abdestli iken abdest alan kişinin –Hz.Ali’nin Hz. Peygamber’den haber verdiği ve bizzat kendisinin de uyguladığı gibi- ayaklarını mesh etmesi caizdir. Bir de, abdestli iken ayağına kalın çorap, mest, çizme gibi koruyucu bir şey giydiyse, bir daha abdest aldığı anda bunların üzeri mesh edilebilir.”

3. Mustafa Öztürk, **Tefsirde Ehl-i Sünnet & Şîa Polemikleri**, Ankara Okulu, 2009, s. 309-334.

Adı geçen kitapta yer alan **“Abdestte Ayakları Mesh Meselesi”** başlıklı bölümde yazar; abdestin tarihçesi ve mahiyeti, abdest âyetinin nüzûl sebebi, abdestin teşri’ kılınmış zamanı, abdest âyetindeki kıraat ve rivâyet ihtilafları, kıraat ihtilafları bağlamında delillerin mukayesesi konularını işledikten sonra şu değerlendirmeyi yapmaktadır. *“Şî’a’nın abdestte çıplak ayak üzerine mesh edilmesinin farzîyetine ilişkin görüşü başta âyetin söz dizimi olmak üzere sağlam delillere dayanmaktadır. Ehl-i Sünnet’in bu konuda en güçlü delilleri ise rivâyetlerden ve “ile’l-ka’beyn” ibaresindeki tahdit kaydına ilişkin izahattan oluşmaktadır.”* Öztürk, abdestte iki temel organın yıkanması ile iki uç organın mesh edilmesi arasındaki uyuma ilişkin S. Ateş’in aşağıda zikredilecek görüşünü paylaşmaktadır.

Abdestin keyfiyeti ile ilgili rivâyetlerin birçoğunda Hz. Peygamber’in ayaklarını yıkadığını, buna mukabil mesh ettiğine ilişkin rivâyetlerin de göz ardı edilemeyeceğini belirten yazar, bu konuda *“... Ancak Kur’ân’daki âyetin söz dizimine göre farz olan ayakların mesh edilmesidir. Ayakları mesh etmekle Kur’ân’ın emri yerine getirilmiş olur. Fakat Hz. Peygamber kendisine farz olan namazdan fazlasını kılması gibi, abdest konusunda da Kur’ân’ın emrinden daha fazlasını yapmış, her zaman olmasa da, çoğu kez ayaklarını yıkamıştır. Belli ki Hz. Peygamber bu sünnetiyle ayakların temizliğine verdiği önemi göstermiştir.”* ifadelerini kullanmıştır.

4. Nihat Dalgın, **Gündemdeki Tartışmalı Konular**, İstanbul, Etüt Yayınları, 2004

Kitabın birinci bölümü “İbadet Hayatımızla İlgili Tartışmalı Konular” olup, bu bölümün 17-23. sayfaları arasında “**Abdest Esnasında Ayakların Yıkanması/Meshedilmesi**” konusu ele alınmıştır. Kitabın ilgili kısmında, abdestte ayaklara uygulanacak işlem ile alâkalı âyet ve hadis rivâyetleri verildikten sonra, konu hakkında oluşan farklı görüşler sıralanmıştır. Yazar, âyetin ilgili kısmının farklı şekillerde okunmaya müsait olması nedeniyle, âyetten ayakların yıkanmasının da mesh edilmesinde de anlaşılabilirliği belirtir. Dalgın, âyette eller gibi ayaklara da sınır belirlenmesi, Peygamber’in (s.a.v.) ayakların yıkanmasını öğretmesi ve bu konuda ikazda bulunması, el ve ayak parmaklarının hilâllenmesinin tavsiye edilmesi ve temizlik açısından ayakların yıkanmasının uygun olması gibi gerekçeleri ileri sürerek kanaatini şöyle ifade etmiştir:

“Bu gerekçelerle abdest alma sırasında, hiç kuru yer bırakmayacak şekilde ayakların yıkanması farz olup, abdestin sahîh olması için yıkamanın gerekli olduğu şeklindeki görüşün doğru olduğunu düşünüyoruz. Ancak şahsın ayağında bir rahatsızlık veya yara olması, ya da mesh giymiş olması halinde her abdest alma esnasında ayaklarını yıkamak mecburiyetinde bulunmayacaktır.”

5. Muhammed b. Ali el-Kerâcîkî, **el-Kavlü'l-mübîn an vucûbi meshi'r-ricleyn**, thk. Ali Musa Ka'bî, 'y.y.', Mecmaü'l-Meliki li-Buhûsi'l-Hadâratî'l-İslâmiyye, 1996

Bu risalede abdestte ayakları mesh etmenin farz olduğu ve yıkayanın farzı eda etmiş olmayacağı belirtildikten sonra abdest âyetiyle ilgili özetle şu görüşlere yer verilmiştir:

Âyet iki cümleden oluşmakta ve iki hüküm açıklanmaktadır. Birinci cümle yüzün yıkanmasıyla başlamış ve onun üzerine eller atfedilmiştir. İkinci cümle başın meshiyle başlamış, onun üzerine de ayaklar atfedilmiştir. Dolayısıyla ayakların hükmünün mesh olması gerekir. *Ercül'*ün esre kıraati de üstün kıraati de *ruûs* üzerine atfedilirse iki kıraatle birlikte amel edilebilir. Bu ayette *ercül'*ün civar sebebiyle esre

okunduğunu söylemek uygun değildir. Ayaklara sınır belirlenmiş olması da *ercül*'ün *eydiye* üzerine atfını gerektirmez. Üstün kıraati yıkama, esre kıraati *huffeyn*'e mesh anlamına da gelmez. Zahir olan başta olduğu gibi ayaklarda da organın kendisidir. Ayrıca abdestte mesh edilen organların teyemmümde düşmesine kıyasla ayakların mesh edildiği sonucu çıkarılabilir.

Hadis rivâyetleri ile ilgili olarak ileri sürülen görüşler ise şöyledir:

Yıkama rivâyetlerinin bazısında karışıklık vardır. Rivâyetler Kur'ân'ın delalet ettiği şeye muhalefet ettiğinde Kur'ân'a dönmek gerekir. Peygamber'in (s.a.v.) "O topukların ateşten çekeceği var" şeklindeki sözü yıkamaya delil olmaz. Bu söz, özellikle alt tabaka Araplara söylenilmiş olabilir. Onlar çıplak ayakla yürür, topukları çatlar ve eski adetleri üzere idrarla onları tedavi ederlerdi. Sonra abdest alır ve ayaklarındaki necasetin eserini yıkamazlardı. Hz. Ali'nin yüzünü ve kollarını yıkayıp başını ve ayaklarını mesh ettikten sonra "Bu, yeni bir şey icat etmeyenin abdestidir" demesi ise Peygamber'in (s.a.v.) aldığı sahih abdesti göstermek içindir.

6. Ca'fer es-Sübhânî, **Hükmü'l-ercül fi'l-vudû'**, Kum, Müessesetü'l-İmâm es-Sâdık, 1417/1996-7

Bu çalışmada yazar, âyetin muhkem olması ve Arap dili kurallarına göre anlamı, nass karşısındaki icthatlar, ayakları mesh etmekle ilgili hadisler, sahâbe ve tâbiûndan meshi söyleyenler, Ehl-i Beyt'in dilinden Peygamber'in (s.a.v.) abdesti ve yıkama rivâyetleri konularını işledikten sonra özet olarak şu değerlendirmeyi yapmaktadır:

"Kitap ayakların yıkanmasını değil, meshini ortaya koymaktadır. Sahâbenin birçok ileri geleni ayaklarını mesh ediyor ve yıkamayı reddediyordu. Ehl-i Beyt imamları da Rasûlullah'ın (s.a.v.) ayaklarını mesh ettiğini beyan etmektedir. Yıkama rivâyetleri öncelikle Kitab'a sonra da mesh rivâyetlerine zıt düşmektedir. Ehl-i Beyt'in sözlerine ve hadislerine tutunmak, Peygamber'in (s.a.v.) sözüne tutunmak demektir. Şer'î delillerden hüküm çıkarma, sadece dört mezhep imamına mı mahsustur? Selef haleften niye öncelikli olsun?"

7. Mücteba Uğur, “**Kur’ân-ı Kerîm ve Sünnete Göre Abdestte Ayakların Yıkınması**”, İslamî Araştırmalar, C: III, No: 2, 1989, s. 16-28.

Bu makalede, abdestin farziyeti, kıraatlerin birbirine zıt olması durumunda takip edilecek metod, abdest âyetinde *ercül* kelimesinin üstün veya esre kıraati ile okunması halinde çıkacak hüküm irdelendikten sonra, sünnette abdest konusuna yer verilmiş ve şu sonuca varılmıştır: “ ... *Allah’ın emrini yerine getirmenin huzurunu, bir başka deyişle manevi temizliği sağlayabilmek için abdesti üşenmeden Allah Rasûlü’nun aldığı şekilde ayakları güzelce yıkayarak almak şarttır. Abdestin sıhhati biraz da buna bağlıdır; zira Hz. Peygamber Kur’ân-ı Kerîm hükmünü öyle anlamış, öyle uygulamıştır. Bunun dışındaki bir tutum, bir bakıma, Allah’ın hükmünü Resûlü’nün anladığından farklı anlamak demek olur. Bununsa doğru olmadığından şüphe edilemez.*”

8. Süleyman Ateş, “**Kur’ân ve Sünnetin Işığında Abdestte Ayakları Meshetme veya Yıkamanın Hükümü**”, İslami Araştırmalar, C: III, No: 4, 1989, s. 188-193.

Bu çalışma, Mücteba UĞUR’un yukarıda belirtilen makalesine cevap olarak yazılmıştır. Yazar, önce UĞUR’un makalesinde hatalar olduğunu belirtip, onları sıraladıktan sonra, bu konuda tefsirinde yazdıklarını aynen aktarmıştır. Burada en dikkat çeken yer “*Yüce Allah, abdestte vücudun iki temel uzvunun yıkınmasını emretmiştir ki bunlar yüz ve kollarıdır. İki uç uzvunun mesh edilmesini de emretmiştir ki bunlar da baş ve ayaklardır. “Yıkayınız” fiilinden sonra iki tümleç getirmiştir. Bunlar yüz ve ellerdir. Demek ki yüz ve eller yıkınacaktır. “Mesh ediniz” fiilinden sonra da iki tümleç getirmiştir, bunlar da baş ve ayaklardır. Demek ki bunlar da mesh edilecek uzuvlardır. Âyette bu mânâyı son derece güçlendiren ince bir nokta vardır: Kur’ân-ı Kerîm’de her kelime birbiriyle son derece uyumlu ve mütenasiptir. Şimdi “yıkayınız” fiilinden sonra gelen iki tümleçte ilki nasıl bir tek uzvu, ikincisi iki uzvu (yani iki eli) gösteriyorsa; “mesh ediniz” fiilinden sonra gelen iki tümleçten birincisi de bir tek uzvu, ikincisi iki uzvu (iki ayağı) göstermektedir. Eğer “ercüle küm: ayaklarınız” tümleci, “vucûh: yüzler”e atfedilmiş olsa bu âhenk ve*

tenasüp bozulur ki bu, Kur'ân'ın bilinen mucizevi âhenk ve üslûbuna aykırı olur” kısmıdır.

Ateş makalesinde “*sünnete uygun ve efdal olanın ayakları yıkama*” olduğunu, ayrıca, “*...Hiç şüphe yok ki Kur'ân'ın emri meshtir, farz olan budur. Mesh ıslak eli bir uzva hafifçe sürmek demektir. Bu hafif yıkama sayılır. Mesh yapmakla Kur'ân'ın emri yerine gelmiş olur. Ancak Allah'ın Elçisi, Kur'ân'ın emrinden fazlasını da yapmış, her zaman olmasa da çoğu kez ayaklarını yıkamıştır. Sıcak yerlerde ayakları yıkamak, vücudu dinlendirir. Ayakları yıkamak farz değil, Peygamber'in sünnetidir. Böyle yapılırsa abdest daha mükemmel olur. Çünkü ayak yıkanmakla, meshten daha iyisi yapılmış olur, Allah'ın emri yerine gelir. Soğuk, su azlığı gibi bir sebeple ayakları meshetmekle de yetinilebilir. Ama normal zamanlarda ayakları yıkamak sünnete daha uygun olur” ifadelerini de kullanmaktadır.*

9. Remzi Kaya, “**Kıraat Açısından Abdest Âyeti**”, U.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi, C: V, No: 5, 1993, s. 255-266.

Büyük oranda Mücteba UĞUR'un yukarıda bahsi geçen makalesinden yararlanılarak hazırlanan bu çalışmada, yazar görüşlerini özet olarak şöyle ifade etmektedir:

“Kur'ân-ı Kerîmdeki abdest âyetinin yapısında yer alan “ercüleküm” kelimesinin kıraat açısından okunuşuna bakarak ayakları mesh etmek mümkün değildir. Çünkü söz konusu kelime esre de, üstün de okunsa ayakların yıkanacağı anlaşılmaktadır....”

10. Abdülmecit Okcu, “**Taberî Tefsîrinde Abdest Âyetinin Yorumu ve Taberî'nin Konuyla İlgili Görüşleri Üzerine Bazı Mülâhazalar**”, AÜİFD, No: 19, 2003, s. 216-246.

Bu makalede özetle “*İslâm tarihinin en büyük müfessirlerinden biri olan İbn Cerîr et-Taberî, abdest âyetinin yorumunda, kimi müfessirler tarafından yanlış anlaşılmıştır. Bunlardan birçoğu, onun abdest alırken ayakları yıkama ve meshetme konusunda insanları muhayyer bıraktığını, dolayısıyla Şî'a paralelinde bir görüş beyan ettiğini söylemişler ve onu töhmet altında bulundurmushlardır. Oysa Taberî,*

ayakları sadece yıkama veya sadece meshetmenin yeterli olamayacağına, aksine her iki işlemin birden yapılması gerektiğine işaret etmiştir. Yani ayakların tümünü su ile ıslatarak el ile de meshedilmesini lüzumlu görmüştür.” denilmektedir.

Görüldüğü gibi bu konuda yapılan çalışmalar dar çerçevede ele alınmış ve büyük oranda mezhep görüşleri tekrar edilmiştir. Dolayısıyla bu tez çalışması, Kur’ân-Sünnet ilişkisini dikkate alarak konuyu her yönüyle ortaya koymayı ve zihinlere takılan sorulara tatminkâr cevaplar vermeyi hedeflemektedir.

BİRİNCİ BÖLÜM

MESH İLE İLGİLİ TEMEL KAVRAMLAR VE TEFSİRLERDE AYAĞIN YIKANMASI/MESH EDİLMESİ

1.1. MESH İLE İLGİLİ TEMEL KAVRAMLAR

Çeşitli konularda ortaya çıkan ihtilâflar, bazen kavramlara yüklenen anlamların farklı olmasından veya anlamların zaman içerisinde değişmesinden kaynaklanabilmektedir. Ayağa mesh etme konusunda da ihtilâfların bir kısmı bu sebebe dayanmaktadır. Kur’ân ve hadislerde geçen kelime ve kavramlara doğru anlam verebilmek için inzal döneminde bu kelimelere verilen anlamları tespit etmek oldukça önemlidir. Bu maksatla Kur’ân ve hadislerden yararlanmanın yanı sıra, erken dönemlerde yazılan sözlüklerdeki tanımları dikkate almak gerekmektedir. Dolayısıyla, tez konusunu teşkil eden ayağa mesh etme meselesinin açık bir şekilde anlaşılabilmesi için öncelikle *mesh*, *gasl*, *vudû’* ve *ka’b* kavramlarının sözlük ve Kur’ân’da geçen anlamları tespit edilmiş, sonra mesh kelimesinin hadislerdeki kullanımı ele alınmıştır. Ayrıca sözlüklerde *mesh* kavramının anlamlarında zaman içerisinde herhangi bir değişiklik olup olmadığı da incelenmiştir.

1.1.1. MESH KAVRAMI

1.1.1.1. Sözlük Anlamı

Mesh (مسح) “m-s-h: ح -س -م” kökünden türemiş mastardır. Sözlükte “bir şeye elle veya başka bir şeyle dokunmak”¹, “bir şeyi bir şey üzerinde gezdirmek”², “eli bir şey üzerinde gezdirip ondaki kalıntıyı gidermek”³, “akan ya da bulaşan bir şeyi elle silmek”⁴, “umar etmek”⁵, “elle su veya yağ sürmek”⁶ anlamlarına gelir. Ayrıca

¹ Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasan el-Ezdî el-Basrî İbn Düreyd, **Cemheretü'l-lüğa**, 3 c., Beyrut, Dâru Sadır, ‘t.y.’, C: II, s. 156.

² Ebu'l-Hüseyn Ahmed b. Fâris, **Mu’cemü mekâyis’il-lüğa**, thk. Abdüsselam Muhammed Harun, 6 c., 2. bs., Kahire, Mustafa el-Bâbî el-Halebî ve evlâduhû, 1972, C: V, s. 322.

³ Râgıb el-İsfahânî, **Müfredât**, thk. Safvan Adnan Dâvûdî, 3. bs., Beyrut, Dâru’ş-Şâmiyye, 2002, s. 767.

⁴ Ebu'l-Hasan Ali b. İsmail İbn Side, **el-Muhkem ve'l-Muhîtü'l-a’zam**, thk. Âişe Abdurrahman bint eş-Şâti’, 12 c., Kahire, Câmiatu Düveli'l-Arabiyye el-Munazzamatü'l-Arabiyye li't-Terbiye ve's-Sekâfe ve'l-Ulum Ma’hadü'l-Mahtutati'l-Arabiyye, 1958, C: III, s. 160; Ebu'l-Fadl Muhammed b. Mükerrrem b. Ali el-Ensârî İbn Manzûr, **Lisânü'l-Arab**, yay. haz. ve tsh. Emin Muhammed Abdülvehhab, Muhammed es-Sadık el-Ubeydî, 18 c., 2. bs., Beyrut, Dâru'l-İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1997, C: XIII, s. 98; Ebu't-Tahir Mecdüddin Muhammed b. Yakub Fîrûzâbâdî, **el-Kâmûsü'l-Muhît**, 4 c., 4. bs., Mısır, Matbaatu Dâru'l-Me'mun, 1938, C: I, s. 249; Ebu'l-Feyz Murtazâ Muhammed b.

hastaya “مَسَحَ اللهُ مَا بِكَ: Allah sendeki hastalığı gidersin” diye dua edilirken⁷ mesh kelimesi mecaz olarak şifa vermek anlamında kullanılır. Yüzünün bir tarafında göz ve kaşı olmayana “yüzü silinmiş” anlamında memsûh veya mesîh denir. Deccala mesîh denmesi de bundan dolayıdır.⁸ Damgası silinen dirheme de mesîh denir.⁹ İsa’ya (a.s.) mesîh denmesinin sebeplerinden biri olarak tedavi edilmesi mümkün olmayan hastaya dokunup iyileştirmesi veya annesinin karnından yağ sürülmüş olarak çıkması¹⁰ gösterilmektedir.¹¹

1.1.1.2. Terim Anlamı

Meshin terim anlamı sözlük anlamından farklı değildir. Sözlükteki anlamlarından bazıları “kirli veya ıslak bir şeyi silmek” ve “bir şeye su veya yağ sürmek” şeklindedir. Bir anlamı da abdest ayetinde de olduğu gibi (bir şeyi) bir şeye sürmektir. Ayrıca Allah’ın hastanın hastalığını gidermesi yani ona şifa vermesi ve bundan başka anlamlara da gelir.¹² Mesh kelimesi fıkıh literatüründe abdestte baş, boyun ve kulaklarla mest veya sargı üzerinde ıslak elle, teyemmümde ise yüz ve kollar üzerinde toprağa sürülmüş elle sıvazlamak şeklinde yapılan hükmi temizliği ifade eder. Abdest alırken baş, boyun ve kulakların mesh edilmesi abdestin aslı hükmü olup mest ya da sargı üzerine yapılan mesh ise yıkama yerine geçen bedel bir işlem niteliğindedir.¹³

Muhammed Zebîdî, **Tâcü’l-Arûs**, thk. İbrâhim Terzi, 25 c., Beyrut, Dâru İhyâi’t-Türasi’l-Arabî, 1975, C: VII, s. 118; İbrâhim Mustafa vd., **Mu’cemü’l-Vesît**, İstanbul, Çağrı Yayınları, 1992, s. 867.

⁵ İbn Manzûr, **Lisânü’l-Arab**, XIII, 98; Zebîdî, **a.g.e.**, VII, 118. Tımar, binek hayvanının derisini ve kılını toprak v.s den temizlemektir.

⁶ İbrâhim Mustafa vd., **a.g.e.**, 867.

⁷ Halil b. Ahmed Ferâhidî, **Kitabü’l-Ayn**, thk. Mehdi Mahzûmî, İbrahim Sâmirâî, 8 c., Beyrut, Müessesetü’l-A’lemî li’l-Matbûât, 1988, C: III, s. 156; İbn Sîde, **el-Muhkem ve’l-Muhîtü’l-a’zam**, III, 160; İbn Manzûr, **a.g.e.**, XIII, 98; Zebîdî, **a.g.e.**, VII, 131; İbrâhim Mustafa vd., **a.g.e.**, 867.

⁸ Halil b. Ahmed, **a.g.e.**, III, 156; İbn Fâris, **Mu’cemü mekâyis’il-lüğa**, V, 322; İbn Manzûr, **a.g.e.**, XIII, 99; Zebîdî, **a.g.e.**, VII, 121.

⁹ İbn Fâris, **a.g.e.**, V, 322; Ebû Nasr İsmail b. Hammâd Cevherî, **Sihâh fi’l-lüğa**, thk. Ahmed Abdulgafur Attâr, 6 c., 4. bs., Beyrut, Dâru’l-İlm li’l-Melâyîn, 1990, C: I, s. 405; Râgıb el-İsfahânî, **Müfredât**, 767; İbn Manzûr, **a.g.e.**, XIII, 101; Zebîdî, **a.g.e.**, VII, 126.

¹⁰ Râgıb el-İsfahânî, **a.g.e.**, 767; İbn Manzûr, **a.g.e.**, XIII, 99.

¹¹ Mesih kelimesinin elliden fazla anlamından bahsedilmektedir. Bkz. Ebu’t-Tahir Mecdüddin Muhammed b. Yakub Firûzâbâdî, **Besâirü Zevî’t-temyîz**, thk. Ali en-Neccâr, 6 c., Beyrut, el-Mektebetü’l-İlmiyye, ‘t.y.’, C: IV, s. 499-505.

¹² Heyet, **Mevsüatü’l-fikhiyye**, 45 c., 2. bs., Kuveyt, Vezâratü’l-Evkâf ve Şuûnü’l-İslâmiyye, 1997, C: 37, s. 254.

¹³ Mehmet Erdoğan, “Mesh”, **DİA**, C: XXIX, s. 301.

1.1.1.3. Kur'ân'da Mesh

Mesh kelimesi, Kur'ân-ı Kerîm'de üç yerde geçer.¹⁴ Bunlardan Sâd sûresindeki âyette Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur:

رُدُّوْهَا عَلَيَّ فَطَفِقَ مَسْحًا بِالسُّوقِ وَالْأَعْنَاقِ.

“(Süleyman) onları (atları) bana geri getirin, dedi. Getirilince de, bacak ve boyunlarını sıvazlamaya (mesh etmeye) başladı.”¹⁵

Birçok sözlükte bu âyet delil getirilerek meshe “boynu vurmak, boynu veya bir organı kılıçla koparmak”¹⁶ anlamı verilmiş ve dolayısıyla boynu mesh etmeye de “onu vurmak ya da koparmak”¹⁷ denilmiştir. Bu âyetle ilişki kurularak “kılıçla meshin” “vurmak”tan kinaye olduğu da söylenmiştir.¹⁸ Bütün bu anlamların verilebilmesi için, mesh kelimesinin kılıçla birlikte kullanılması gerekir. Çünkü kılıçla mesh etmek, istiare (mecaz) olarak koparma anlamına gelir.¹⁹

Bu âyette geçen meshin mecaz sayılmasının arkasında bir önceki âyete şöyle meal verilmesi yatmaktadır:

فَقَالَ إِنِّي أَحْبَبْتُ حُبَّ الْخَيْرِ عَن ذِكْرِ رَبِّي...

“(Süleyman) dedi ki: malı (atları) öyle sevdim ki beni Allah'ı zikirden alıkoydu...”²⁰

Bu düşüncede olanlara göre atlar Süleyman'ın (a.s.) günaha girmesine sebep olduğundan Allah bacak ve boyunlarını kılıçla vurmasını kendisine mubah kılmıştır.

¹⁴ Nisâ 4/43, Mâide 5/6, Sâd 38/33.

¹⁵ Sâd 38/33.

¹⁶ Halil b. Ahmed, *Kitabü'l-Ayn*, III, 156; İbn Düreyd, *Cemheretü'l-lüğa*, II, 156.

¹⁷ İbn Sîde, *el-Muhkem ve'l-Muhîtü'l-a'zam*, III, 160; İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, XIII, 100; Zebidî, *Tâcü'l-Arûs*, VII, 120.

¹⁸ Râgıb el-İsfahânî, *Müfredât*, 767.

¹⁹ İbn Fâris, *Mu'cemü mekâyis'il-lüğa*, V, 322; Cevherî, *Sihâh fi'l-lüğa*, I, 404.

²⁰ Sâd, 38/32.

Hatta bu âyete “ıslak elle bacak ve boyunlarını sıvazladı” anlamını verenlere de, bu mânânın “Allah’ı zikirden alıkoyma” ile ilişkisi olmadığından itiraz etmişlerdir.²¹

Ancak âyete böyle bir meal verilmesi birçok açıdan tutarlı gözükmemektedir. Öncelikle bu âyette Süleyman’ın (a.s.) günaha girdiğini ve bundan dolayı tövbe ettiğini gösteren bir işaret yoktur. Onları bu meale sevk eden, عن harf-i cerrinde bulunan bu’diyete (uzaklaşma) anlamı olmalıdır. Bu durum, hakiki mânâdan uzaklaşmaya ve “boynu meshe” kılıç kelimesi ilave edilerek mecazen “boynu vurma” anlamı verilmesine yol açmıştır.

Arapçada harf-i cerler birbirinin yerine kullanılabildiğinden burada عن harfine sebep bildiren ل anlamı verilmesi uygundur. Böylece mecaza gitmeye gerek kalmaz ve bu takdirde âyetin mânâsı şöyle olur: “Gerçekten malı (atları) rabbimi hatırlattığı için sevdim.”

Süleyman’ın (a.s.) günah işleyip bu şekilde tövbe ettiği görüşüne gelince, Allah’ın Kitabı’nda tövbenin usûlü bellidir. Oysa bu görüş sahipleri, bir günahın tövbesinin daha büyük bir günah ile olamayacağını söylemelerine rağmen atların bu şekilde öldürülmesi ona mubah kılınmıştır, derler ki bunun delili yoktur. Hem atların bir suçu da yoktur ki onların öldürülmesi caiz olsun.

Mesh kelimesinin geçtiği diğer bir âyet Nisâ sûresindedir:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَقْرَبُوا الصَّلَاةَ وَأَنْتُمْ سُكَارَىٰ حَتَّىٰ تَعْلَمُوا مَا تَقُولُونَ وَلَا جُنُبًا إِلَّا عَابِرِي سَبِيلٍ حَتَّىٰ تَغْتَسِلُوا
وَإِنْ كُنْتُمْ مَرْضَىٰ أَوْ عَلَىٰ سَفَرٍ أَوْ جَاءَ أَحَدٌ مِّنْكُمْ مِنَ الْغَائِطِ أَوْ لَامَسْتُمُ النِّسَاءَ فَلَمْ تَجِدُوا مَاءً فَتَيَمَّمُوا صَعِيدًا طَيِّبًا
فَامْسَحُوا بِوُجُوهِكُمْ وَأَيْدِيكُمْ إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَفُورًا غَفُورًا.

“Ey iman edenler! Sarhoşken ne dediğinizi bilinceye kadar, cünüpken de - yolcu olmanız dışında- yıkanıncaya kadar namaza yaklaşmayın. Eğer hasta veya yolcu olursanız veya sizden biri tuvaletten gelirse ya da kadınlarla ilişki kurar da su

²¹ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, XIII, 100; Zebîdî, *Tâcü'l-Arûs*, VII, 120.

bulamazsanız, o zaman temiz bir toprağa yönelin. Yüzlerinizi ve ellerinizi mesh edin. Şüphesiz Allah çok affedici ve çok bağışlayıcıdır.”²²

Bu âyette abdeste işaret edilmekte ve ilk defa teyemmümden bahsedilerek²³ abdest ya da gusül için su bulunmadığı takdirde temiz toprağa vurulan avuçların yüze ve ellere sürülmesi emredilmektedir.

Mâide sûresindeki ilgili âyet ise şöyledir:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا قُمْتُمْ إِلَى الصَّلَاةِ فَاغْسِلُوا وُجُوهَكُمْ وَأَيْدِيَكُمْ إِلَى الْمَرَافِقِ وَامْسَحُوا بِرُءُوسِكُمْ وَأَرْجُلَكُمْ إِلَى الْكَعْبَيْنِ وَإِنْ كُنْتُمْ جُنُبًا فَاطَّهَّرُوا وَإِنْ كُنْتُمْ مَرْضَىٰ أَوْ عَلَىٰ سَفَرٍ أَوْ جَاءَ أَحَدٌ مِّنْكُمْ مِنَ الْغَائِطِ أَوْ لَامَسْتُمُ النِّسَاءَ فَلَمْ تَجِدُوا مَاءً فَتَيَمَّمُوا صَعِيدًا طَيِّبًا فَامْسَحُوا بِوُجُوهِكُمْ وَأَيْدِيكُمْ مِنْهُ مَا يُرِيدُ اللَّهُ لِيَجْعَلَ عَلَيْكُمْ مِنْ حَرَجٍ وَلَكِنْ يُرِيدُ لِيُطَهَّرَكُمْ وَلِيُتِمَّ نِعْمَتَهُ عَلَيْكُمْ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ.

“Ey iman edenler! Namaza kalktığınızda yüzünüzü ve dirseklere kadar ellerinizi yıkayın; başınızı ve bileklere kadar ayaklarınızı mesh edin. Eğer cünüp iseniz iyice temizlenin (bütün vücudunuzu yıkayın). Eğer hasta veya yolcu olursanız veya sizden biri tuvaletten gelirse veya kadınlarla ilişki kurar da su bulamazsanız temiz bir toprağa yönelin ve onunla yüzünüzü ve ellerinizi mesh edin. Allah size zorluk çıkarmak istemez, fakat sizi tertemiz yapmak ve size olan nimetini tamamlamak ister, belki şükredersiniz.”²⁴

Bu âyet; hem abdest hem de guslü tarif ettikten sonra su bulunmadığı durumlarda teyemmüm yapılabileceğini tekrarlamakta, sonunda da Allah’ın zorluk dilemediğini ama tertemiz yapmak ve nimetini tamamlamak istediğini söylemektedir.

1.1.1.4. Hadislerde Mesh

Kütüb-i Tis’a’da meseha, temesseha ve türevlerinin geçtiği (abdest ve abdest dışındaki) hadislerde, bu kelimeler “dokunmak, gidermek, silmek, sürmek” gibi sözlük anlamlarında kullanılmıştır. Örneğin Berâ’ b. Âzib’den nakledilen bir rivâyet şöyledir:

²² Nisâ 4/43.

²³ Bkz. s. 159.

²⁴ Mâide 5/6.

...فانتبهت إلى النبي صلى الله عليه و سلم فحدثته فقال ابسط رجلك فبسطت رجلي فمسحها فكأنها لم أشتكها قط

“...Peygamber’e (s.a.v.) vardım, ona (sıkıntımı) anlattım. O, “Ayağımı uzat” dedi. Ayağımı uzattım, onu **mesh etti** (sıvazladı). Artık ondan şikâyetim kalmadı.”²⁵

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ أَنَّ رَجُلًا شَكَاَ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَسَوَّاهُ قَلْبَهُ فَقَالَ لَهُ إِنَّ أَرَدْتَ تَلْيِينَ قَلْبِكَ فَأَطْعِمِ الْمِسْكِينَ وَامْسَحْ رَأْسَ الْيَتِيمِ.

Ebû Hureyre’den nakledilen bir rivâyet de şöyledir: Bir adam Rasûlullah’a (s.a.v.) kalbinin katılığından şikâyet etti. O da ona şöyle dedi: “Eğer kalbinin yumuşamasını istiyorsan, miskini doyur ve yetimin başını **mesh et** (okşa).”²⁶

Görüldüğü üzere, *meseha*, abdest dışında *re’s* (baş) ve *ricl* (ayak) kelimesiyle birlikte geçtiği rivâyetlerde de sözlük anlamındadır. Ancak *temesseha* fiili “mesh ederek abdest aldı”²⁷ ve “teyemmüm etti”²⁸ anlamında da kullanılmıştır.

1.1.1.5. Sözlüklerde Mesh Kelimesine Verilen Anlamın Târihî Seyri

Halil b. Ahmed (ö. 170/786) **Kitâbü’l-Ayn**’da mesh için bir açıklama yapmayıp sadece hastaya “مَسَحَ اللهُ مَا بِكَ: Allah sendeki hastalığı gidersin” ve yüzünün bir tarafında göz ve kaşı olmayana “yüzü silinmiş” anlamında memsûh veya mesîh denildiğini söyler. Ona göre Deccal’a mesîh denmesi bundan dolayıdır. Müellif, m-s-h kökünden misâha’nın “yeri ölçmek”, mesh’in de “boynu vurmak, kılıçla ona dokunmak” anlamına da geldiğini ifade ederek “فَطَفِقَ مَسْحًا بِالسُّوقِ وَالْأَعْنَاقِ” âyetini²⁹ örnek gösterir.³⁰

İbn Düreyd (ö. 321/933) **Cemhere** adlı eserinde meshi “bir şeye elle veya başka bir şeyle dokunmak” şeklinde tarif eder ve kılıçla bir organa dokunmanın onu kesmek anlamına geldiğini söyleyerek Sâd sûresindeki ilgili âyete atıfta bulunur.

²⁵ Buhârî, **Meğâzi**, 16.

²⁶ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, XIII, 21; XIV, 558.

²⁷ **A.e.**, II, 256, 339.

²⁸ **A.e.**, XI, 639.

²⁹ Sâd 38/33.

³⁰ Halil b. Ahmed, **Kitabü’l-Ayn**, III, 156.

Ayrıca develerin çok yürüdüğünü ifade etmek için “مَسَحَتِ الْإِبِلُ الْأَرْضَ يَوْمَهَا دَابًّا” develer gün boyu yeri mesh etti” şeklinde bir kullanımdan ve ilgili diğer kelimelerden bahseder.³¹

Mekâyîsü'l-lüga sahibi İbn Fâris (ö. 395/1004) ise meshi, “bir şey üzerinde bir şeyi gezdirmek” olarak tanımlar ve kinaye yoluyla cima anlamına kullanıldığını söyler.³²

Cevherî'nin (ö. 400/1009'dan önce) **Sihâh**'na bakıldığında “مَسَحَ بِرَأْسِهِ وَتَمَسَّحَ بِالرُّضِ: başını mesh etti ve toprakla temessüh etti (teyemmüm etti)” şeklinde ilk defa abdest âyetindeki başı mesh ve toprakla teyemmümü çağrıştıran ifadelerin geçtiği görülür.³³

Râgıb el-İsfahânî (ö. V./XI. yüzyılın ilk çeyreği) ise, **Müfredât** adlı eserinde meshin “eli bir şey üzerinde gezdirmek ve ondaki kalıntıyı gidermek” mânâlarında olduğunu ve “elimi mendil ile mesh ettim (sildim)” de olduğu gibi bazen her iki anlamın da kullanıldığını belirtir. Ayrıca meshin fıkıh edebiyatında “suyu organlar üzerinde gezdirmek” anlamına geldiğini söyler ve “مَسَحْتُ لِلصَّلَاةِ وَتَمَسَّحْتُ” namaz için mesh ettim (abdest aldım)” denildiğini ifade ederek abdest âyetine göndermede bulunur.³⁴

İbn Sîde'nin (ö. 458/1066) **el-Muhkem ve'l-Muhîtü'l-a'zam**'ında da meshe “başa ve alına sıçrayan suyu silmek” gibi “akan ya da bulaşan bir şeyi gidermek için eli o şey üzerinde gezdirmek” şeklinde anlam verilmiş, “مَسَحَهُ وَمَسَّحَهُ وَتَمَسَّحَ مِنْهُ وَبِهِ” fiilleri birlikte zikredilerek aynı anlama geldiğine işaret edilmiştir. İbn Sîde'nin meshe verdiği anlam bundan sonraki sözlüklerde esas alınmıştır. Mâide sûresindeki âyetle ilgili olarak görebildiğimiz kadarıyla ilk defa bu sözlükte Sa'leb'in şu tefsirine yer verilmiştir: “Kur'ân mesh ile indi, sünnet yıkama ile.”³⁵

³¹ İbn Düreyd, **Cemheretü'l-lüga**, II, 156.

³² İbn Fâris, **Mu'cemü mekâyîs'il-lüga**, V, 322.

³³ Cevherî, **Sihâh fi'l-lüga**, I, 404.

³⁴ Râgıb el-İsfahânî, **Müfredât**, 767.

³⁵ İbn Sîde, **el-Muhkem ve'l-Muhîtü'l-a'zam**, III, 160.

İbn Manzûr (ö. 711/1311) **Lisânü'l-Arab**'da mesh kelimesini “kişinin başkasını aldatan güzel sözü” olarak tanımladıktan sonra İbn Sîde'nin mesh için yaptığı tanımı aynen verir, ancak abdestte ayağın yıkanması gerektiğine dair görüşleri de kaydederek İbnü'l-Esîr'in (ö. 606/1210) şu sözünü nakleder:

“إِنَّهُ تَمَسَّحَ وَ صَلَّى” hadisinde geçen “تَمَسَّحَ”, “تَوَضَّأَ” (abdest aldı)” anlamındadır. Abdest alana *temesseha* denir. Mesh, “el ile mesh etmek” ve “yıkamak” tır.”³⁶

Fîrûzâbâdî (ö. 817/1415) ise, **el-Kâmûsu'l-Muhît** adlı eserinde İbn Sîde'nin tarifini kısaltarak verirken, **Besâirü Zevi't-temyîz** adlı tefsirinde İsfahânî'nin söylediği anlamları aktarır ve Mesih kelimesinin elliden fazla mânâsını sıralar.³⁷

Zebîdî (ö. 1205/1791) **el-Kâmûsu'l-Muhît**'a şerh olarak yazdığı **Tâcü'l-Arûs** adlı eserinde **Lisânü'l-Arab**'daki ilgili bölümü aktarır ve şeyhinin (Fîrûzâbâdî) burada yazılanları özetlediğini, sonra da Ebû Zeyd (ö. 215/830) ve İbn Kuteybe'nin (ö. 276/889) şu görüşlerini ilave ettiğini söyler:

“Ebû Zeyd şöyle demiştir: “Arap dilinde mesh; hem su dokundurmak hem yıkamak anlamındadır. Kişi elini yıkadığında, ‘onu su ile mesh etti’; yıkandığında ise, ‘su ile temessüh etti’ denir”. İbn Kuteybe de şöyle demiştir: “Rasûlullah (s.a.v.) bir müd³⁸ su ile abdest alırdı, ellerini ve ayaklarını o şekilde yıkardı ki adeta onları su ile mesh ederdi.”³⁹

(Fîrûzâbâdî devamla) der ki: “Allah Teâlâ'nın “başınızı ve ayaklarınızı mesh edin” sözü de böyledir. Ayakları mesh etmekten murat yıkamaktır. Peygamber'in (s.a.v.) ayaklarını mesh ettiğine dair ifade, **meshin** mezkûr iki mânâda kullanıldığını gösteren bir delildir. Çünkü onun fiili mübeyyindir (açıklayıcıdır). Şâyet bu şekilde kabul edilmezse, Peygamber'in (s.a.v.) âhâd haber⁴⁰ yoluyla nakledilen fiilinin

³⁶ İbn Manzûr, **Lisânü'l-Arab**, XIII, 98.

³⁷ Fîrûzâbâdî, **el-Kâmûsü'l-Muhît**, I, 249; Fîrûzâbâdî, **Besâirü Zevi't-temyîz**, IV, 499-505.

³⁸ Müd: Eski bir hacim ölçüsüdür ve bir sâ'm dörtte biri olup 0,6875 litreye denk gelir. Bkz. Cengiz Kallek, “Müd”, **DİA**, XXXI, 457.

³⁹ Zebîdî, **Tâcü'l-Arûs**, VII, 118-119.

⁴⁰ Âhâd haber: Her nesilde üç-dört kişi tarafından rivâyet edilmiş olsa da mütevâtir derecesine ulaşmamış olan haber, hadis. Bkz. Abdullah Aydınli, **Hadis İstılahları Sözlüğü**, İstanbul, İFAV, 2009, s. 16.

Kitab'ı nesh ettiği sonucu çıkar ki bu da imkânsızdır. Dolayısıyla mesh iki mânâ arasında müşterektir. Tek bir lafız kullanılarak ister müşterek, ister Şâfî'nin görüşünde olduğu gibi, birinde hakikat, diğerinde mecaz olsun iki mânâyı da kastetmek mümkün olursa söyleyecek bir şey yoktur. Eğer bu da mümkün değildir denirse, o zaman “yıkayın” âmili hafzedilerek yerine “yıkayın” anlamında “mesh edin” takdir edilmiştir, denir.”⁴¹

Zebîdî ayrıca namazla ilgili olarak *temessüh*'ün mecazen abdest alma anlamında olduğunu söyleyerek **Lisânü'l-Arab**'da geçen ilgili hadisi ve yorumunu nakleder.⁴²

Mu'cemü'l-Vesît'da mesh; “kirlî ya da ıslak bir şeyi silmek” yani su ve benzeri şeylerin kalıntısını gidermek için eli onların üzerinde gezdirmek ve “bir şeye elle su veya yağ sürmek” vb. anlamlardadır.⁴³

1.1.1.6. Meshin Yıkama Anlamı İçerdiğine Dair Görüşlerin Değerlendirilmesi

Öncelikle **Lisânü'l-Arab**'da **en-Nihâye**'den⁴⁴ aktarılan ifadelerde İbnü'l-Esîr “إِنَّهُ تَمَسَّحَ وَ صَلَّى: temessüh etti ve namaz kıldı” hadisindeki *temesseha*'nın *teveddae* (abdest aldı) anlamında olduğunu söylemiş ve bundan hareketle meshin yıkama mânâsına da geldiğini ileri sürmüştür. *Temesseha* mecazen “abdest aldı” anlamında kullanılabilir; ama buna dayanarak meshe yıkama anlamı vermek problemlidir. Çünkü abdestte iki organ yıkanırken iki organ (baş, ayak) da mesh edilmektedir. Dolayısıyla *temesseha*'nın *teveddae* gibi “abdest aldı” anlamında kullanılması doğaldır. Ancak *temesseha*'dan “ayaklarını yıkayarak abdest aldı” mânâsı çıkarılamaz. Bilakis böyle bir ifade, abdest alırken ayakların mesh edildiğine işaret eder. Bunun böyle olduğunu İbn Abdilber'in (ö. 463/1071) **et-Temhîd** adlı eserinden de anlıyoruz. Orada, ayakkabısına mesh ederek abdest alan birine uyararak namaz

⁴¹ Zebîdî, **Tâcü'l-Arûs**, VII, 119-120.

⁴² **A.e.**, VII, 133.

⁴³ İbrâhim Mustafa vd., **Mu'cemü'l-Vesît**, 867.

⁴⁴ **en-Nihâye**: İbnü'l-Esîr'in hadislerdeki nadir kelimeleri alfabetik sıraya göre açıkladığı eseridir.

kılma konusu tartışılırken *temesseha* fiili kullanılmıştır.⁴⁵ Eğer onların zihninde *temesseha*'nın mânâsı yıkayarak abdest almak olsaydı, böyle bir konu tartışılmazdı. Nitekim İbnü'l-Cevzî'nin (ö. 597/1201) –**en-Nihâye**'den önce kaleme alındığını düşündüğümüz– **Ğarîbü'l-hadîs**'inde *temesseha*'nın *teveddae* anlamına geldiğini söylemiş, ancak meshin yıkama mânâsında olduğunu belirtmemiştir.⁴⁶

Tâcü'l-Arûs'da Fîrûzâbâdî'nin Ebû Zeyd ve İbn Kuteybe'den naklettiği görüşlere gelince, Ebû Zeyd'in su ile elini yıkayan kişiye “mesh etti”, yıkanan kişiye de “temessüh etti” denilmesinden hareketle, meshe yıkama anlamı da yüklemesi sorgulanmaya muhtaçtır. Yıkamak bazen meshi içerse de mesh, hiçbir zaman yıkama yerine geçmez. Çünkü yıkayan kişi su ile ıslattığı organı elleriyle ovuşturduğunda onu mesh etmiş olur. Ama mesh eden kişi yıkamış olmaz. Nitekim İbn Kuteybe'nin **Ğarîbü'l-hadîs**'inde Ebû Zeyd'den aktarılan ifadeler şöyledir: “Görmez misin, namaz için abdest aldığında temessüh ettim dersin. Yıkamak mesh diye isimlendirilir. Çünkü bir şeyi yıkamak, su dökerek onu temizlemektir. Mesh ise su sürerek temizlemektir. Dolayısıyla mesh hafif yıkamadır”.⁴⁷ Ebû Zeyd meshi hafif yıkama kabul etse de meshte su dökme işlemi olmadığından yıkama sayılmaz. Öyleyse Ebû Zeyd'den “mesh yıkama anlamına da gelir”, “yıkamaya mesh denir” ve “mesh hafif yıkamadır” şeklinde nakledilen görüşler hem birbirleriyle hem de kendisinin yıkama ve meshe vermiş olduğu tanımlarla çelişmektedir.

İbn Kuteybe, eserinde abdest başlığı altında *vudû'* kelimesinin sözlük anlamlarını verdikten sonra Allah'ın Kitabı'nda sınırlarını çizdiği abdesti yüzlerin ve dirseklere kadar ellerin yıkanması, başın ve bileklere kadar ayakların mesh edilmesi olarak tanımlar. Ancak “ayaklar ve diğerlerini yıkamaya” mesh denildiğini Sehl b. Muhammed kanalıyla Ebû Zeyd el-Ensârî'den gelen habere (yıkamaya mesh denir) dayandırarak şöyle devam eder: “Onlar az bir su ile abdest alıyor ve israf etmiyorlardı. Rasûlullah'ın (s.a.v.) abdesti bir müd (0.69lt) su ile idi. Bir müd

⁴⁵ Ebû Ömer Cemaeddin Yusuf b. Abdullah İbn Abdülber en-Nemerî, **et-Temhîd limâ fî'l-Muvatta' mine'l-meânî ve'l-esânîd**, thk. Mustafa b. Ahmed el-Alevî, 26 c., Tıtvân, Vizâretü'l-Evkaf ve's-Şuuni'l-İslâmiyye, 1985, C: XI, s. 139. Bu eser, müellifin İmam Mâlik'in Muvatta'ına yazdığı şerhtir.

⁴⁶ Ebu'l-Ferec Abdurrahman b. Ali İbnü'l-Cevzî, **Ğarîbü'l-hadîs**, thk. Abdülmü'tî Emin Kal'acî, 2 c., Beyrut, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1985, C: II, s. 357.

⁴⁷ Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim İbn Kuteybe, **Ğarîbü'l-hadîs**, 2 c., Beyrut, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1988, C: I, s. 8.

zamanımızda bir rıtl ve bir rıtlın üçte biridir. Bu, ellerini, yüzünü ve ayaklarını mesh eder gibi yıkadığını gösterir. Aynı şekilde A'meş'in (ö. 148/765) İbrahim'den (en-Nehâî) (ö. 96/714) naklettiği şu rivâyet de buna işaret eder: Bir adam ona, "Annem abdest aldığında avuçlarıyla suyu aldı, sonra onu (yüzüne) döktü ve yüzünü mesh etti" deyince İbrahim der ki: "Hangi abdest bundan daha tamdır? Suyu avuçlarıyla yüzlerine vurmaları hem mesh hem de yıkamadır. Cünüp olanın yapması gereken su ile yıkanmaktır. Şâyet kişi organlarından birini yıkamayı unutup sonra hatırlasa ve onu kapsayınca kadar elinin ıslaklığı ile mesh etse yeter ve o kişi yıkanmış sayılır. Sonuç olarak mesh kelimesi bazen yıkama anlamında kullanıldığından ve Kur'ân'da başın meshinden sonra ayaklar geldiğinden ötürü, âyetteki mesh emriyle sanki ayakların yıkanması murad edilmiştir."⁴⁸

İbn Kuteybe, "abdestte ayakları yıkamaya mesh denir" şeklindeki görüşünü Ebû Zeyd'e dayandırmış ve Peygamber'in (s.a.v.) abdest alırken az bir su ile ellerini, yüz ve ayaklarını yıkamasını mesh olarak değerlendirmiştir. Ayrıca İbrahim'den (en-Nehâî) nakledilen "yüze su vurularak mesh edilmesinin hem yıkama hem mesh olduğu" görüşüyle de kendini desteklemiştir. Öncelikle Peygamber'in (s.a.v.) az bir su ile abdest aldığına dair verilen bilgide, başa mesh yer almamaktadır. Burada yapılan işlemler her ne kadar mesh olarak ifade edilmişse de gerçekte yıkamaktan ibarettir. Nitekim metinde bunun yıkama olduğu belirtilmiştir. Ayrıca İbrahim'e atfedilen görüşte yüzün mesh edilerek yıkandığı anlaşıldığından, yıkamayı mesh kelimesiyle ifade etmek karışıklığa sebep olmayabilir. Ancak abdest âyetinde "baş ve ayaklarınızı mesh edin" denildiğine göre; "mesh edin" emrini baş için mesh, ayaklar için yıkama olarak anlayıp "ayakların meshinden murat onları yıkamaktır" demek, tutarlı olmaz. Çünkü yıkanacak organlar âyetin başında açıkça zikredilmiştir. Cünüplükten dolayı yıkanan bir kişide kalan kuruluğun daha sonra elin ıslaklığıyla mesh edilerek giderilmesi ve yıkanmış sayılmasına gelince, burada yapılan mesh ovuşturmak suretiyle suyu kuru yerin tamamına ulaştırdığından yıkama kabul edilebilir. Ancak bu genelleştirilemez.

⁴⁸ İbn Kuteybe, *Ğarîbü'l-hadîs*, I, 8-9.

Fîrûzâbâdî, İbn Kuteybe'nin Peygamber'in (s.a.v.) az bir su ile abdest almasına getirdiği yorumu önce hadis gibi sunmuş, sonra buna dayanarak âyetteki ayakları mesh etmekten muradın yıkamak olduğunu söylemiştir. Üstelik bu hadis bile değilken Peygamber'in (s.a.v.) fiilinin mübeyyin olduğu ilkesinden hareketle, meshin müşterek lafız olduğunu yani yıkama anlamını da içerdiğini veya baş için hakikat ayaklar için mecaz mânâda kullanıldığını ileri sürerek meshin iki farklı anlamda kullanılabileceğini ifade etmiştir. Böyle söylemesinin gerekçesi, Peygamber'in (s.a.v.) âhâd haber yoluyla bize ulaşan fiilinin Kur'ân'ı nesh edemeyeceği görüşüne sahip olmasıdır. Fîrûzâbâdî bu görüş kabul edilmediği takdirde söylenecek son sözün “أَرْجُلُ” kelimesinin başına “yıkayın anlamında mesh edin” âmili takdir etmek olduğunu söyler ki bu da aşırı bir zorlamadır. Bütün bunlar, bir de yıkama ve meshin birlikte geçtiği abdest âyeti bağlamında değerlendirildiğinde ortaya çıkacak anlam kargaşası düşünülmelidir.

Meshle ilgili olarak erken dönemden itibaren sözlüklere bakıldığında, önceleri kelimenin temel anlamının zaten bilindiği kabul edilerek farklı kullanımları verilirken daha sonraları esas anlamının da verildiği ve bunun giderek detaylandırıldığı görülür. Kelimenin zamanla kazandığı anlamların hemen hepsi onun kök anlamıyla bağlantılıdır. Özetle, temizlik bağlamında meshin bir şeyi el veya başka bir şeyle silmek anlamında kullanıldığı tespit edilmiştir. Abdestte ayakları yıkamakla ilgili fikhî yorumların ve bazı dilcilerin meshin yıkama anlamına da geleceğine dair görüşlerinin sözlüklere girmesi ise görebildiğimiz kadarıyla hicrî 7. yüzyıldadır.

1.1.2. GASL VE VUDÛ'

Gasl (غسل) “غ-س-ل: ل-غ-س-ل” kökünden türemiş mastardır. Sözlükte “bir şeyi temizlemek⁴⁹ ve bir şeyin üzerine su dökerek onun kirini gidermek⁵⁰” anlamlarına gelir. *Gasl* kelimesinin türevleri Kur'ân-ı Kerîm'de dört yerde geçer: Mâide sûresindeki abdest âyetinde “فَاغْسِلُواْ” yıkayın” şeklinde emir kipinde kullanılmıştır. Nisâ sûresinde “حَتَّىٰ تَغْتَسِلُواْ” yıkanınca kadar” denilerek gusül kastedilmiştir. Sâd

⁴⁹ İbn Fâris, **Mu'cemü mekâyis'il-lüğa**, IV, 424.

⁵⁰ Râgıb el-İsfahânî, **Müfredât**, 607; İbrâhim Mustafa vd., **Mu'cemü'l-Vesît**, 652-653.

sûresinde “مَغْتَسِلٌ: yıkanma suyu”, Hâkka sûresinde ise “مِنْ غَسْلَيْنِ: pis sıvı (kanlı irin)” şeklinde geçmektedir.⁵¹

Vudû' (وُضُوء) ise “v-d-e: و-ض-أ” kökünden mastar isimdir. Kelimenin asıl mastarı “güzellik ve temizlik” demek olan “وَضَاءَةٌ” dir. *Vudû'*, abdest alma işidir ve “تَوَضَّأَ” nin mastarı sayılmıştır. Abdest suyuna ise “وَضُوء” denir.⁵² Bu iki kelime hem mastar hem de isim olarak birbirinin yerine kullanılmıştır.⁵³

Abdest, Arapçada “güzellik ve temizlik” mânâsına gelen *vudû'* kelimesiyle ifade edilir. Konuyla ilgili birçok hadiste zikredilen *vudû'* Kur'ân-ı Kerîm'de geçmez. **Yıkama** ve **mesh** işlemlerinden oluşan abdeste *vudû'* denilmesi anlamlıdır. Yıkamak ve silmek temizlik olduğundan *vudû'* kelimesi bunu karşılamaktadır. Abdest âyetinin sonunda “Allah size zorluk dilemez, sizi tertemiz yapmak ister” denilerek abdestin de temizlik olduğu vurgulanmaktadır. Ancak abdest hadesten taharet olduğu için çoğu zaman temiz olan organların yeniden yıkanması söz konusudur. Bu da onlardaki temizliğin daha çok mânevî bir arınma olduğunu ortaya koyar. Abdestte yıkanan ve mesh edilen organlardan günahların dökülmesiyle ilgili hadisler buna işaret etse gerektir.⁵⁴ Eğer bu organlardan birinde necaset varsa giderilmesi zorunludur.

Vudû' kelimesinde bulunan güzellik anlamı da abdeste uygun düşmektedir. Namaz kılma niyetiyle abdest alınırken yapılan maddî ve mânevî temizlik kişide bir güzellik meydana getirir. Hadislerde abdest alanların kıyamet günü alınlarının parlayacağından bahsedilmektedir.⁵⁵

Ayrıca *vudû'* kelimesinin hadislerde “el ve ağzı yıkama” anlamında kullanıldığı nakledilmiştir.⁵⁶ Dolayısıyla abdestle ilgili hadislerde *gasl* yerine *vudû'*

⁵¹ Nisâ 4/43, Mâide 5/6, Sâd 38/33, Hâkka 69/36.

⁵² İbn Fâris, **Mu'cemü mekâyis'il-lüğa**, VI, 119; İbn Manzûr, **Lisânü'l-Arab**, XV, 322.

⁵³ Fîrûzâbâdî, **el-Kâmûsü'l-Muhît**, I, 32.

⁵⁴ Ebû Abdullah el-Asbahî el-Himyerî Mâlik b. Enes, **el-Muvatta'**, thk. Ebû Üsâme Selim b. İyd el-Hilâlî es-Selefi, 4 c., Dubai, Mecmûatü'l-Furkân, 2003, C: I, s. 267-268; Ebû Bekr Abdillâh b. Muhammed b. Ebî Şeybe, **el-Musannef**, thk. Muhammed Avvâme, 26 c., Cidde, Dâru'l-kible, 2006, C: I, s. 245-246; Müslim, **Tahâre**, 11; Nesâî, **Tahâre**, 85, 108; İbn Mâce, **Tahâre**, 6.

⁵⁵ İbn Ebî Şeybe, **a.g.e.**, I, 244; Müslim, **Tahâre**, 12.

⁵⁶ İbn Manzûr, **a.g.e.**, XV, 322; İbn Ebî Şeybe, **a.g.e.**, I, 407-414.

kelimesinin kullanıldığı olmuştur. *Gasl* (yıkama) bir şeyin kirini gidermek için üzerine su döküp onu temizlemek anlamına geldiğinden, bu iki kelime birbirinin yerine kullanılabilir. Ancak abdestle ilgili olarak *vudû* kelimesi temizlik anlamında hem yıkama hem de meshi içermektedir. Abdest alana *teveddae* denildiği gibi *temesseha* denilmesi bundandır.

1.1.3. KA'B

Ka'b (كعب), sözlükte “çıkıntı ve yükseklik” mânâsına gelen “k-a-b: ب - ع - ك” kökünden gelir. İnsan ve hayvanda bulunan küçük kemik için kullanılır. İnsan için kullanıldığında, baldır ve ayağın birleştiği yerin iki tarafındaki tümsek kemik kastedilir.⁵⁷ Buna Türkçede aşık kemiği denir.⁵⁸ Ayrıca bu kelime ayağın üst kısmındaki ve eklemlerdeki tümsek kemikler için kullanılmıştır.⁵⁹ Araplar dörtgen olan her eve “كَعْبَة” demişlerdir. Nitekim Beytullah’a da dörtgen ve yüksek olmasından ötürü bu isim verilmiştir.⁶⁰ Göğüsleri tomurcuklanmış kıza da “كَاعِبُ” denir; çoğulu “كَوَاعِبُ” dir.⁶¹ Kur’ân-ı Kerîm’de biri abdest âyetindeki “إِلَى الْكُعْبَيْنِ” olmak üzere dört yerde bu kökten gelen kelimeler geçmektedir.⁶²

Abdest âyetinde geçen “كُعْبَيْنِ” kelimesine verilen mânâ Ehl-i Sünnet ve Şîa âlimleri arasında ihtilâf konusu olmuştur. Ehl-i Sünnet’e göre *ka'b* aşık kemiği iken Şîa’ya göre ayağın üzerindeki tümsek kemiktir. *Ka'b* sözlük itibarıyla eklem yerindeki oynak kemik olduğundan, bununla aşık kemiğinin kastedilmiş olması gerekir. Nitekim bazı hadislerde *ka'b* aşık kemiği anlamında kullanılmıştır.

Nu'man b. Beşir'den rivâyet edilen bir hadiste Rasûlullah (s.a.v.) “Ya saflarınızı düzeltirsiniz ya da Allah aranızda ihtilâf koyar” demiştir. Nu'man b. Beşir'in ifadesiyle Rasûlullah'ın (s.a.v.) bu uyarısından sonra sahâbîler namazda

⁵⁷ Halil b. Ahmed, *Kitabü'l-Ayn*, I, 207; İbn Fâris, *Mu'cemü mekâyis'il-lüğa*, V, 186; Cevherî, *Sihâh fi'l-lüğa*, I, 213; Râgıb el-İsfahânî, *Müfredât*, 712.

⁵⁸ D. Mehmet Doğan, *Büyük Türkçe Sözlük*, 11. bs., İstanbul, 1996, s. 76.

⁵⁹ İbn Sîde, *el-Muhkem ve'l-Muhîtü'l-a'zam*, I, 170; Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsü'l-Muhît*, I, 124.

⁶⁰ Râgıb el-İsfahânî, *a.g.e.*, İbn Manzûr, *a.g.e.*, XII, 107-108.

⁶¹ Halil b. Ahmed, *a.g.e.*, I, 207; İbn Fâris, *a.g.e.*, I, 186; Cevherî, *a.g.e.*, I, 213; Râgıb el-İsfahânî, *a.g.e.*, 712.

⁶² Mâide 5/95: “بَالِغِ الْكُعْبَةِ”, Mâide 5/97: “الْكُعْبَةُ الْبَيْتِ الْحَرَامِ”, Nebe' 78/32: “وَكَوَاعِبُ أَثْرَابًا”.

omuzlarını, dizlerini ve ayak bileklerini birbirine yapıştırmaya başlamışlardır.⁶³ Ayakların üst kısmındaki tümsek kemikleri safta birbirine yanaştırma imkansız olduğundan Peygamber'in (s.a.v.) bu hadiste *ka'b* kelimesini aşık kemiği mânâsında kullandığı anlaşılır.

Kur'ân da *ka'b*'ın aşık kemiği mânâsına geldiğine işaret etmektedir. İlgili âyette *ka'b*, dirseklerde olduğu gibi çoğul değil, tensiye olarak kullanılmıştır. Eğer *ka'b*'dan kastedilen ayağın üst kısmındaki tümsek kemik olsaydı, âyetteki “إِلَى الْكُعْبَيْنِ” ifadesinin tensiye değil, “إِلَى الْكِعَابِ” şeklinde cem'i gelmesi gerekirdi. Nitekim her kolda bir tane dirsek olduğu için “مِرْفَقٌ” kelimesi âyette “إِلَى الْمِرْفَاقِ” şeklinde çoğul gelmiştir. Ayrıca Hz. Osman'dan yapılan abdestle ilgili bazı rivâyetlerde her bir ayak için ayrı ayrı *ka'beyn* lafzının geçmesi, bunun ayak bileğindeki kemiklere kullanıldığını gösterir.⁶⁴

⁶³ Ebû Dâvud, **Salât**, 93.

⁶⁴ Buhârî, **Vudû'**, 23; Müslim, **Tahâre**, 3; Nesâî, **Tahâre**, 94; Ebû Bekr Muhammed b. İshâk b. Huzeyme, **Sahîhu İbni Huzeyme**, thk. Muhammed Mustafa A'zamî, 4 c., Beyrut, el-Mektebetü'l-İslâmî, 1975, C: I, s. 4-5; Alâeddîn Ali b. Balaban, **el-İhsân fî takrîbî Sahîhi İbn Hibbân**, thk. Şuayb el-Arnaût, 16 c., Beyrut, Müessesetü'r-Risâle, 1987, C: III, s. 340-341.

1.2. TEFSİRLERDE AYAĞIN YIKANMASI/MESH EDİLMESİ

Müslümanlar arasında ihtilâflı fikhî meselelerden birisi de abdest alırken ayakların yıkanması ve/veya mesh edilmesi ile ilgili tartışmalardır. Mâide sûresinin 6. âyetinden Arap dili açısından ayakların mesh edilmesi anlaşılırken, hadislerdeki yıkama rivâyetleri bu ihtilâfın temel sebebi olmuştur. Âyetteki *ercül* kelimesinin farklı kıraatleri meseleyi daha da karmaşık hale getirmiştir. Ehl-i Sünnet müçtehitleri ayakların yıkanması gerektiğini söylerken, başta İmâmiyye Şîa'sı olmak üzere bazı gruplar da ayakların mesh edilmesi gerektiğini söylemiştir. Her iki taraf da âyet ve hadisleri kendi ilkeleri doğrultusunda yorumlamışlardır.

Bu bölümde, günümüz tefsirleri de dâhil olmak üzere ilk dönem tefsirlerden son döneme kadar meselenin nasıl işlendiği incelenecektir. Âyette geçen *ercül* kelimesinin kıraat âlimleri tarafından üstün ve esre olarak farklı okunması ve buna göre âyete değişik anlamlar verilmesi sebebiyle konu kıraat bağlamında ele alınacak ve âyetten çıkarılan hükümler delilleriyle irdelenecektir. İlk dönem tefsirler, Taberî tefsiri, ahkâm tefsirleri, lugavî tefsirler, önemli rivâyet ve dirâyet tefsirleri ve diğer tefsirlerden yararlanılacak ve konuyla ilgili ağırlıklı olarak Ehl-i Sünnet kaynaklarına başvururken bazı Şîa kaynaklarına da değinilecektir. Abdest âyetinde geçen *ercül* kelimesindeki kıraat farkları, bu kıraat farklarından çıkan sonuçlar; kimlerin hangi kıraatle okuduğu, hangi görüşte olduğu ve bu görüşlerin delilleri karşılaştırmalı olarak ele alınarak ilk dönemden günümüze tefsirlerin konuya yaklaşımı değerlendirilecektir.

1.2.1. ERCÜL KELİMESİNDEKİ KIRAAT FARKLARI

Ercül (ayaklar) kelimesinin kıraati ve âmili hakkında ihtilâf edilmiştir. Kıraat imamlarından Nâfi' (ö. 169/785), İbn Âmir (ö. 118/736), Ebû Ca'fer el-Kârî (ö. 130/747-48), Kisâî (ö. 189/805), Ya'kub el-Hadramî (ö. 205/821) ve Âsım'dan (ö. 127/745) rivâyet eden Hafs (ö. 180/796) *ercül* kelimesini *edyiyeküm* lafzına atfen *ercüle* şeklinde **fethalı** okumuşlardır. Bu durumda kelimeyi mensub kılan âmil,

fağsilû (yıkayınız) emridir. Bu görüşten, abdestte ayakların yıkanmasının farz olduğu sonucuna varılmıştır.¹ Sahâbeden Hz. Ömer (ö. 23/644), İbn Ömer (ö. 73/692),² Abdullah bin Mes'ûd (ö. 32/652-53), Ali (ö. 40/661) ve bir rivâyete göre İbn Abbas'ın (ö. 68/687-88) bu görüşte oldukları nakledilmiştir.³ Tâbiûn'dan Urve (ö. 94/713), Mücâhid (ö. 103/721), Süddî (ö. 127/745), A'meş (ö. 148/765),⁴ İbrahim en-Nehâî (ö. 96/714) ve Dahhâk (ö. 105/723) gibi âlimlerin de bu kıraate uyarak yıkamanın emredildiği görüşüne sahip oldukları bildirilmiştir.⁵

İbn Kesîr (ö. 120/728), Ebû Amr (ö. 154/771), Hamza b. Habîb (ö. 156/773), Halef b. Hişam (ö. 229/844) ve Âsım'dan rivâyet eden Ebû Bekr Şu'be (ö. 193/809) söz konusu kelimeyi *ercüli* şeklinde **kesreli** okumuşlardır. Buna göre *ercül* kelimesi *bi-ru'ûsiküm* lafzına ma'tûftur. Bu takdirde âyetin anlamı “*Başlarınızı ve bileklere kadar ayaklarınızı mesh edin*” şeklindedir.⁶ Rivâyetlere göre ayakların mesh edilmesine ilişkin görüş sahâbeden Ali,⁷ İbn Abbas ve Enes b. Mâlik (ö. 93/711-12) ile tâbiûndan Âmir eş-Şa'bî (ö. 104/722), İkrime (ö. 105/723), Ebû Ca'fer Muhammed b. Ali el-Bâkır (ö. 114/733) ve Katâde (ö. 117/735) tarafından da savunulmuştur.⁸ Hasan (ö. 110/728),⁹ Alkame (ö. 62/682), A'meş, Mücâhid ve Dahhâk'ın bu kelimeyi esreli okuduklarından söz edilmiştir.¹⁰

Ercül kelimesinin mütevâtir ve meşhur olarak nakledilen kıraatleri nasb ve cerdir. Bu kelimenin **ötreli** olan şâz kıraati de vardır. Bu kıraat, A'meş ve Hasan'a (el-Basrî) atfedilir. Nâfî'nin de bu şekilde okuduğu Velîd b. Müslim tarafından

¹ Mustafa Öztürk, **Tefsirde Ehl-i Sünnet & Şîa Polemikleri**, Ankara, Ankara Okulu Yayınları, 2009, s. 323-324.

² Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, **Câmiu'l-Beyân an te'vîli âyi'l-Kur'ân (Tefsîrü't-Taberî)**, thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî, 26 c., Riyad, Dâru Âlemi'l-Kütüb, 2003, C: VIII, s. 189-190.

³ Taberî, **a.g.e.**, VIII, 189-193; Ebû Bekr Ahmed b. Ali er-Râzî el-Cessâs, **Ahkâmü'l-Kur'ân**, Muhammed es-Sâdık Kamhavî, 5 c., Beyrut, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1985, C: III, s. 349.

⁴ Taberî, **a.g.e.**, VIII, 192-194.

⁵ **A.e.**, VIII, 191-194; Cessâs, **a.g.e.**, III, 349.

⁶ Mustafa Öztürk, **a.g.e.**, 324.

⁷ Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. Selâme et-Tahâvî, **Ahkâmü'l-Kur'ân'il-Kerîm**, neş. haz. Sadettin Ünal, 2 c., İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1995, C: I, s. 81.

⁸ Taberî, **a.g.e.**, VIII, 195-198.

⁹ Tahâvî, **Ahkâmü'l-Kur'ân**, I, 81; Cessâs, **a.g.e.**, III, 349. Cessâs der ki: Hasan el-Basrî'den bilinen görüş, ayağın tamamını mesh ettiğine dairdir. Seleften ondan başka ayağının tamamını veya bir kısmını mesh etmeyi caiz gören birini bilmiyorum.

¹⁰ Taberî, **a.g.e.**, VIII, 197-198.

rivâyet edilmiştir.¹¹ Bu durumda *ercülüküm* kelimesi, haberi hazfedilmiş mübtedadır. Anlamı da yıkama görüşünü tercih edenin te'viline göre "Ayakları bileklere kadar yıkayın", mesh etme görüşünü tercih edenin te'viline göre ise "Ayakları bileklere kadar mesh edin" şeklinde olur.¹²

Ulaşılabilen İlk Mushaflarda *Ercül* Kelimesinin Harekesi

Günümüzde Hz. Osman'a nispet edilen ve tahkikli olarak neşredilmiş üç Mushaf bulunmaktadır. Bunlardan Türk ve İslam Eserleri Müzesi (TİEM) nüshasında¹³ *ercül*'ün harekesi (altta kırmızı nokta şeklinde) esredir ve bu Mushaf Tayyar Altıkulaç'ın değerlendirmesine göre¹⁴ Basra bölgesinde Hz. Osman'ın Basra'ya gönderdiği Mushaf'tan veya ondan istinsah edilmiş bir nüshadan yazılmış olmalıdır. Çünkü onun imlâ özelliklerini taşımaktadır.

Topkapı nüshasında¹⁵ âyetin geçtiği varak, nüshanın zâyi olmuş iki yaprağından biri olduğundan kelimenin bu Mushaf'taki harekesi hakkında bir şey söyleme imkânı yoktur. Kahire el-Meşhedü'l-Hüseynî nüshasında¹⁶ hareke yerine herhangi bir işaret kullanılmadığından *ercül* kelimesinin nasıl okunduğu konusunda bu Mushaf'tan yararlanmamız da mümkün olmamıştır.

Neşredilmiş Mushaflardan bir diğeri Hz. Ali'ye nispet edilen San'a nüshasıdır.¹⁷ Bu nüshada benzer harfleri (meselâ râ ile zâ'yı, bâ ile nûn'u...) birbirinden ayırmak üzere bugünkü noktalar gibi siyah mürekkeple işlenmiş işaretler kullanılmış, hareketleri göstermek üzere de kırmızı mürekkebin kullanıldığı noktalara yer verilmiştir. Ancak bunların pek çoğu asırlar boyunca rutubetlenmeler yüzünden

¹¹ Ebû Bekr Muhammed b. Abdullah İbnü'l-Arabî, **Ahkâmü'l-Kur'ân**, thr. Muhammed Abdülkâdir Ata, 4 c., Beyrut, Dâru'l-Fikr, 't.y.', C: II, s. 80.

¹² Ebû Hayyân Muhammed b. Yusuf el-Endelüsî, **Tefsîru'l-Bahru'l-Muhît**, 8 c., 2. bs., 'y.y.', Dâru'l-Fikr, 1983, C: III, s. 438.

¹³ Tayyar Altıkulaç, **Hz. Osman'a Nisbet edilen Mushaf-ı Şerîf (Türk ve İslam Eserleri Nüshası)**, 2 c., İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2007, C: I.

¹⁴ 23-10-2013 tarihli görüşme, İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi, İSAM, Üsküdar.

¹⁵ Tayyar Altıkulaç, **Hz. Osman'a İzâfe edilen Mushaf-ı Şerîf (Topkapı Sarayı Müzesi Nüshası)**, İstanbul, İslam Konferansı Teşkilâtı İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi (IRCICA), 2007.

¹⁶ Tayyar Altıkulaç, **Hz. Osman'a Nisbet edilen Mushaf-ı Şerîf (Kahire el-Meşhedü'l-Hüseynî Nüshası)**, İstanbul, İslam Konferansı Teşkilâtı İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi (IRCICA), 2009.

¹⁷ Tayyar Altıkulaç, **Hz. Ali'ye Nisbet Edilen Mushaf-ı Şerîf (San'a Nüshası)**, İstanbul, İslam İşbirliği Teşkilâtı İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi, 2011, s. 95 (8. Satır).

belli belirsiz hale gelmiştir. Altıkulaç'ın imlâ ve harekeleme sistemini inceleyerek yaptığı değerlendirmeye göre; “Mushaf Medinelidir ve Hz. Osman'ın Medine Mushafı'ndan veya ondan istinsah edilmiş bir Mushaf'tan yazılmıştır. Mushaf'ta *ercül* kelimesinin lâm'ının altına bugün kullanılmakta olan harekelere benzer bir hareke (kırmızı mürekkepli nokta değil, siyah mürekkepli bir esre) konmuş olması, bu işlemin çok sonraki bir dönemde başkası tarafından yapıldığını göstermektedir. Aslında kelimedeki lâm'ın, Medine kurrâsının okuyuşuna göre fetha ile harekelenmiş olduğunda -bu hareke, yani kırmızı mürekkeple konmuş nokta görülme de- şüphe yoktur”.

Tayyar Altıkulaç'la görüşmemiz sırasında tahkikini tamamladığı bir başka Mushaf'ta *ercül* kelimesinin nasıl harekelendiğini görmemiz de mümkün olmuştur. Bu Mushaf hâlen Kahire'de Mûthafü'l-fenni'l-İslâmî'de (İslâm Sanatları Müzesi/MUFİ) 24145 numara ile kayıtlıdır. Mushaf'ın 53/b sayfasının altıncı satırında net bir şekilde görülmektedir ki *ercül* kelimesinin lâm'ı Mushaf'ın orijinal harekeleme sistemine göre harekelenmiş, yani üzerine kırmızı mürekkeple bir nokta konmuştur.

Altıkulaç'ın değerlendirmesine göre: “Bu Mushaflarda görülen harekeler, nüshanın yazıldığı bölgedeki kıraat imamlarının okuyuşlarıyla genelde paralellik göstermektedir. *Ercül*'ü fetha ile okuyan kıraat imamlarından Nâfi b. Abdurrahman ve Ya'kub el-Hadramî Medineli, İbn Âmir Şamlı, Ali b. Hamza el-Kisâî ve Hafs b. Süleyman Kûfelidir. Dolayısıyla bu imamların bölgesinde yazılan Mushaflarda *ercül*'ün harekesi genelde fethalıdır. *Ercül*'ü kesre ile okuyan imamlardan Abdullah b. Kesîr Mekkeli, Ebû Amr b. Alâ' ise Basralıdır. Türk ve İslam Eserleri Müzesi (TİEM) nüshasındaki *ercül*'ün harekesinin bâriz bir şekilde kırmızı mürekkeple esre olması, -Mushaf'ın diğer özelliklerini de dikkate aldığımızda- Basra bölgesindeki kıraat imamlarının okuyuşlarıyla örtüşmekte ve bu Mushaf'ın Basralı olduğunu göstermektedir. Kahire'de Mûthafü'l-fenni'l-İslâmî'deki (MUFİ) Mushaf'ta ise kelimedeki lâm'ın fethalı olması, -yine Mushaf'ın diğer özelliklerini de dikkate aldığımızda- onun Medine bölgesine ait bir Mushaf olduğuna işaret etmektedir”.

Altıkulaç ayrıca bu nüshaların hiç birinin, Hz. Osman'ın Zeyd b. Sâbit başkanlığındaki dört kişilik heyete yazdırıp çeşitli merkezlere (Mekke, Medine, Kûfe, Basra ve Şam) gönderdiği nüshalardan herhangi biri olmadığını, muhtemelen bizzat onlardan veya onlardan istinsah edilmiş Mushaflardan yazıldığını, tarihlerinin tam olarak tesbiti mümkün olmamakla birlikte tahminen hicretin birinci asrının sonlarıyla ikinci asrının ilk yarısında yazılmış olabileceklerini ifade etmektedir.

1.2.2. KIRAAT FARKLARINDAN ÇIKAN HÜKÜMLER

Yukarıda bahsedilen kıraat farklılıkları, ayakların yıkanması ve/veya mesh edilmesi konusunda tefsirlerdeki ihtilâfın sebebi olarak gösterilmiştir. *Ercül'*ü esre okuyup “*Başlarınızı mesh edin*”e atfedenlere göre, ayaklarda gerekli olan **mesh** etmektir. Bu Şîa'dan İmâmiyye'nin görüşüdür. Söz konusu kelimeyi üstün okuyanlar ise, ayakları **yıkamanın** gerekliliğine hükmetmişlerdir. Bu da cumhur ulemanın görüşüdür. Bu iki meşhur görüşten farklı olarak iki yaklaşım daha vardır. Bunlardan biri, yıkama ve meshi **cem' etmek**, diğeri ise yıkama veya meshte **muhayyer olma**tır. Zâhirî mezhebinin kurucusu Dâvud b. Ali el-İsfahânî (ö. 270/884) ve Zeydiyye'den Nâsır li'l-Hak gibi bazı âlimler cem' etme görüşünü benimseyerek ayakların hem yıkanması hem de mesh edilmesi gerektiğini söylemişlerdir. Hasan el-Basrî ve İbn Cerîr et-Taberî'nin (ö. 310/923) muhayyer olmayı benimseyerek ayakların ya yıkanması ya da mesh edilmesi görüşünde oldukları nakledilmektedir.¹⁸ Ancak ileride detaylı bir şekilde görüleceği üzere Taberî'nin bu görüşte olduğunu söylemek mümkün gözükmemektedir.

Tahâvî (ö. 321/933) **Ahkâmü'l-Kur'ân'**ında *ercül* kelimesinin kıraati ve âmili hakkında insanların ihtilâf ettiğini, esre okuyanların söz konusu kelimeyi kendisinden önce geçen “*Başlarınızı mesh edin*”e bağladıklarını ve ayaklarda gerekli olanın mesh olduğu görüşünü benimsediklerini söyler. Ayrıca onların meshle ilgili rivâyetleri ve teyemmümde ayakların mesh edilmemesini delil getirdiklerini aktarır. Ona göre, üstün okuyanlar da Peygamber'in (s.a.v.) “O topukların ateşten çekeceği var” uyarısına dayanarak ayağını mesh edenin topuklarını yıkamış olmayacağını,

¹⁸ Ebû Abdullah Muhammed b. Ömer Fahreddîn er-Râzî, **Mefâtihu'l-Ğayb**, 16 c., Beyrut, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1990, C: VI, cüz: 11, s. 127; Ebû Hayyân, **el-Bahru'l-Muhît**, III, 437.

dolayısıyla ayaklardaki farzın yıkama, tehdidin de ancak farzın terkinde olduğunu ve hadiste geçen “Abdesti tam alın” ifadesindeki abdest (*vudû*) kelimesinin yıkama anlamında kullanıldığını söyler. Onlar abdest organlarının yıkanmasıyla günahların döküleceğine dair hadislerden de ayakların yıkanması gerektiği sonucuna ulaşırlar. Ebû Hanîfe (ö. 150/767), Mâlik (ö. 179/795), Şâfiî (ö. 204/819), Züfer (ö. 158/775), Süfyân (ö. 161/778), Ebû Yusuf (ö. 182/798), Muhammed (ö. 189/804) ve çoğu âlimin yıkama görüşünde olduğunu söyleyen Tahâvî kendisinin de bunu tercih ettiğini belirtir.¹⁹

Cessâs’ın (ö. 370/981), **Ahkâmü’l-Kur’ân**’da kıraatler ve onlardan çıkarılan hükümlerle ilgili değerlendirmesi, Kur’ân’ın her iki kıraatle nâzil olduğu ve ümmetin de bunu Rasûlullah’dan (s.a.v.) alarak naklettiği şeklindedir. Cessâs, her bir kıraatin hem başa hem de yıkanan organlardan birine atfedilebileceği hususunda lügat ehli arasında ihtilâf olmadığını söyler. Dolayısıyla *ercül* kelimesi üstün okunduğunda, *eydiye* üzerine atfedilerek ayakların yıkanması anlaşıldığı gibi, başa atfedilerek de ayakların meshi anlaşılabilir. Başa atfedildiğinde *ercül* mef’ûlu bih olarak mahallen mensubtur. Esre okunduğunda ise, başa atıfla ayakların mesh edilmesi; diğer organlara atıfla da ayakların yıkanması anlaşılabilir. Yıkanan organlara atfedildiğinde *mücâveret* (yanında bulunduğu kelime) dolayısıyla mecrur olur. Bu takdirde âyetten üç türlü mânâ anlaşılabilir. Abdest alan kişi ya yıkama ve meshi cem’ eder, ya bu ikisi arasında muhayyer olarak dilediğini yapar, ya da bunlardan sadece birini tercih eder. Cessâs’a göre, cem’ yapılamayacağına ittifak vardır; âyette cem’e ve muhayyerliğe dair bir delil yoktur. Böyle olunca geriye sadece yıkamak ya da mesh etmek kalır. Kastedilenin yıkama olduğunun delili, herkesin ittifakıyla şudur: Kişi ayaklarını yıkadığında farzı eda etmiş, istenileni yerine getirmiş ve meshi terk ettiğinden dolayı da kınanmamış olur. Ancak kelimenin her iki mânâyı ihtimali olduğundan lafız mücmel olup açıklanmaya muhtaçtır. Bu konuda Rasûlullah’ın (s.a.v.) kavî ve fiilî açıklaması vardır. Rasûlullah’ın (s.a.v.) abdest alırken ayaklarını yıkadığı mütevâtir derecesinde meşhur hadislerle sabittir. Peygamber’in (s.a.v.) su değmediği için topukları parlayan bir topluluğa “O topukların ateşten çekeceği var, abdesti tam alın” buyurması ve birer kere yıkayarak

¹⁹ Tahâvî, **Ahkâmü’l-Kur’ân**, I, 81-86.

abdest aldıktan sonra ayaklarını yıkayıp “Bu, Allah’ın onsuz namazı kabul etmediği abdesttir” demesi, Allah’ın muradının yıkama olduğunu gösterir.²⁰

İbnü’l-Arabî (ö. 543/1148) de Allah’ın *ercül* kelimesini *ru’ûs* üzerine atfettiğini ancak i’râbının hem mensub hem de mecrur olabileceğini; Kur’ân’ın Arap diliyle indiğini ve Ashâbın da lügat ve şeriat (dil ve din) bakımından ümmetin başları ve âlimleri olduğunu söyler. Ona göre, sahâbenin ayaklarla ilgili ihtilâfı konunun hem lügat hem de şeriat açısından ihtimali olduğunu gösterir. Ancak, kelimenin mensup okunması, mecrur okunma ihtimalinden daha güçlüdür. Çünkü Peygamber’in (s.a.v.) ayaklarını yıkayıp mesh etmemesi, topukları parlayan bir topluluğu görüp “O topukların ateşten çekeceği var” demesi ve bu sözün ayağın tamamını yıkamamaya karşı tehdit olması, yıkamanın ihtilâfsız farz olduğunu gösterir. Ayrıca ayakların mesh edileceğini söyleyen sahâbenin de ilgili tehdidi bilmediği ortaya çıkar. İbnü’l-Arabî’ye göre, Arap dili açısından iki kıraatin de doğru olması gerekir. Bu yüzden sahâbe *ercül* kelimesini mesh anlamı çıkacak şekilde *ru’ûs*’a atfetmiştir. Ancak Sünnet, *ercül*’ün *eydiye* üzerine atfedilerek mensub okunmasını gerekli kılmıştır. Ma’tûf ile ma’tûfun aleyhden ibaret olan *ercül* ve *eydiye* arasına *ru’ûs*’un girmesi, tertibi beyan içindir. Kelimenin esre okunması ise, ayağın yıkanmasına engel bir durum bulunduğu yani üzerinde ayakkabı olduğunda mesh edilebileceğini açıklamak içindir.²¹

Kurtubî (ö. 671/1273) ise **el-Câmi**’ adlı tefsirinde bu görüşlere ilaveten **meshin yıkama** mânâsına da geldiği, üstün kıraatinin meshe hiçbir ihtimali olmadığı, yıkamayla ilgili pek çok hadis bulunduğu ve sayılamayacak kadar çok haberde yıkamayı terk eden tehdit edildiği için esre kıraatinden muradın yıkama olduğu görüşünün tercih edileceğini söyler. Ona göre, meshin ayağı kapsamadığı, ayağın altına değil, üstüne yapılacağına ihtilâf olmadığı için Peygamber’den (s.a.v.) sabit olan “O topukların ve ayakların altının ateşten çekeceği var” şeklindeki hadis, mesh görüşünde olanların sözünü iptal eder. Çünkü ayağın altına ancak yıkamakla ulaşılır.

²⁰ Cessâs, **Ahkâmü’l-Kur’ân**, III, 349-351.

²¹ İbnü’l-Arabî, **Ahkâmü’l-Kur’ân**, II, 71-72.

Kurtubî'in diğeri bir delili icmâ'dır. Zira âlimler ayağını yıkayanın farzı eda ettiği konusunda ittifak etmiş, mesh edende ise ihtilâf etmişlerdir.²²

Buraya kadar anlatılanlardan Ehl-i Sünnet'in ahkâm tefsiri sahibi önemli isimlerin ayakların yıkanması gerektiği kanaatinde oldukları görülmektedir. Onların görüşlerini şöyle özetleyebiliriz: Kıraat farkları ve *ercül* kelimesinin *ru'ûs* ve *eydiye*'ye atfının mümkün olması sebebiyle âyetten hem mesh hem de yıkama hükmünün çıkma ihtimalinden dolayı âyet müceldir ve hükmü Sünnet koyar. Peygamber'in (s.a.v.) yıkamaya dair kavli ve fiilî sünnetleri ve topuklarla ilgili yaptığı tehdit esas alınarak yıkamanın farz olduğu sonucuna varılır. Ayrıca yıkayanın farzı yerine getirdiğinde ittifak, ama mesh edenin farzı yerine getirdiğinde ihtilâf olduğu icmâ'na dayanırlar. Esre kıraati açıklanırken de ya meshe yıkama mânâsı verilir ya da *ercül* kelimesi yıkananlar üzerine atfedilir ki, bu durumda *ercül*'ün esre okunmasının sebebi *civâr*'dır. "Başınızı mesh edin" ifadesinin araya girmesi ise tertip içindir.

1.2.2.1. Üstün Kıraati ve Yıkama Görüşleri

Hicaz ve Irak kurrasından bir grup, *ercül* kelimesini üstün okumuş ve bunu *eydiye* üzerine atfederek âyeti, Allah'ın ayakları yıkamayı emrettiği şeklinde anlamışlardır.²³ Taberî'de geçen haberler özetle şöyledir:

Hz. Ömer'in, ayağı üzerinde tırnak kadar kuru yer bırakan bir adam gördüğü ve ona (namazını bitirince) abdestini ve namazını iade etmesini emrettiği ve yine abdest alan bir kavmi gördüğü ve "Hilalleyin" dediği,²⁴ İbn Ömer'in de abdest alırken ayakkabısını çıkardığı, ayaklarını yıkadıktan sonra da parmaklarının arasını hilallediği nakledilmektedir.²⁵ İbn Mes'ûd'dan ise "Su ile parmak aralarını hilalleyin

²² Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr el-Kurtubî, **el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân**, thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî, 24 c., Beyrut, Müessesetü'r-Risâle, 2006, C: VII, s. 342-345, 348-349.

²³ Taberî, **Câmiu'l-Beyân**, VIII, 188-189.

²⁴ Taberî, **Câmiu'l-Beyân**, VIII, 189-190. Ayrıca bkz. Ebû Bekr Abdurrezzâk b. Hemmâm es-San'ânî, **el-Musannef**, thk. Habîburrahmân el-A'zamî, 11c., 2. bs., Beyrut, el-Meclisü'l-İlmî, 1983, C: I, s. 36-37; İbn Ebî Şeybe, **Musannef**, I, 269-270, 376.

²⁵ Taberî, **a.g.e.**, VIII, 190. Ayrıca bkz. Abdurrezzâk b. Hemmâm, **a.g.e.**, I, 24-25; İbn Ebî Şeybe, **Musannef**, I, 271.

ki ateş onları hilallemesin” dediği rivâyet edilmiştir.²⁶ el-Muğîre b. Hanîn, abdest alırken ayaklarını yıkayan birini gören Peygamber’in (s.a.v.) “Bana böyle emredildi” dediğini nakletmiştir.²⁷ Atâ’dan ise “Ayaklarını mesh eden hiç kimseyi görmedim” dediği rivâyet edilmiştir.²⁸

Sahâbeden abdestte ayakların yıkanması gerektiğine dair rivâyetlerden, üzerinde en çok durulanı Hz. Ali’ye atfedilendir. Ebû Abdurrahman’dan gelen konuyla ilgili rivâyet şöyledir: “Hasan ve Hüseyin bana âyeti *ercüliküm* şeklinde okudu. İnsanlar arasında hükmederken Ali (r.a.) bunu işitti ve “*Ercüleküm* (olacak), bu cümlenin takdim ve tehirindedir” dedi.”²⁹ Bir başka rivâyette ise Ali’nin “Ayakları bileklere kadar yıkayın” dediği nakledilmiştir.³⁰

Bazı Şîh müfessirlerin yıkama rivâyetleriyle ilgili görüşleri şöyledir:

Tabersî (ö. 548/1153) gerek “O topukların cehennem ateşinden çekeceği var” ve gerekse Peygamber’in (s.a.v.) abdest alırken ayaklarını yıkadığıyla ilgili diğer bazı haberleri kabul etmiştir. Bununla birlikte söz konusu rivâyetlerle Kur’ân’ın zâhirî anlamından dönmenin caiz olmadığını, bunların kesin bilgi değeri taşımayıp zan ifade ettiğini belirtmiştir. Ayrıca ayakların yıkanmasıyla ilgili haberlerin Ehl-i Sünnet’in kitaplarında bulunan ve kendi tarîkleriyle varit olan birçok haberle çeliştiğine dikkat çekmiştir. Örneğin Evs b. Evs’den rivâyet edilen “Peygamber’i (s.a.v.) gördüm, abdest aldı, *na’leyn*’ine mesh etti, sonra kalktı ve namaz kıldı” ve Huzeyfe’den rivâyet edilen “Rasûlullah (s.a.v.) bir kavmin çöplüğüne geldi, bevl etti, sonra su istedi, abdest aldı ve ayaklarına mesh etti” gibi haberler bu kabildendir. Tabersî bu bağlamda Peygamber’in (s.a.v.) “O topukların ateşten çekeceği var” sözü hakkında şöyle bir rivâyet nakletmektedir: “Bedevî Araplar ayakta bevl eder ve bu

²⁶ Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, VIII, 189. Ayrıca bkz. Abdurrezzâk b. Hemmâm, *a.g.e.*, I, 22-23; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, I, 270-271.

²⁷ Taberî, *a.g.e.*, VIII, 189-190.

²⁸ *A.e.*, VIII, 194. Ayrıca bkz. İbn Ebî Şeybe, *a.g.e.*, I, 306.

²⁹ Taberî, *a.g.e.*, VIII, 191; İbnü’l-Arabî, *Ahkâmü’l-Kur’ân*, II, 70-71.

³⁰ Taberî, *a.g.e.*, VIII, 193. Ayrıca bkz. İbn Ebî Şeybe, *a.g.e.*, I, 303.

yüzden idrar topuklarına ve ayaklarına sıçrar ve ayaklarını yıkamadan namaz için mescide girerlerdi. İşte tehdit bununla ilgilidir.”³¹

Öte yandan, çağdaş Şîî müfessir Tabatabâî (1904-1981) Ehl-i Sünnet’ten nakledilen konuya ilişkin rivâyetleri şöyle değerlendirir:

Ehl-i Beyt imamlarından gelen rivâyetler, abdestte ayakların mesh edilmesi gerektiği yönündedir. Ehl-i Sünnet kanallarından nakledilen rivâyetlere gelince, bunlar âyetteki ibareyi tefsir etmeye yönelik olmayıp Hz. Peygamber’in (s.a.v.) fiilinin ve bazı sahâbîlere ait fetvaların nakledilmesinden ibarettir. Kaldı ki söz konusu rivâyetler farklı bilgiler içermektedir. Bunların bir kısmı ayakların mesh edilmesi gerektiğinden, bir kısmı ise yıkanması gerektiğinden söz etmektedir. Ehl-i Sünnet ulemasının çoğunluğu ayakların yıkanmasıyla ilgili rivâyetleri meshle ilgili rivâyetlere tercih etmişlerdir. Bu konuda onlarla tartışacak değiliz. Çünkü bu, tefsirden ziyade fıkıh ilmini ilgilendiren bir konudur. Ancak şu kadarını söylemek gerekir ki, Sünnî âlimler Mâide 6. âyeti fikhî tercihlerine uyarlama yönünde gayret sarf etmişler ve bu bağlamda muhtelif te’viller üretmişlerdir. Ne var ki, âyetteki belîğ ifadeler sıradan bir ifade düzeyine indirgenmedikçe söz konusu te’villerden hiç birine elverişli değildir.³²

1.2.2.2. Esre Kıraati ve Mesh Görüşleri

Bir grup Hicaz ve Irak kurrâsı, ilgili âyetteki *ercül* kelimesini esre okumuş ve bu kelimeyi *ru’ûs*’a atfederek, âyeti Allah’ın abdestte ayaklara meshi emrettiği şeklinde anlamışlardır.³³ Konuyla ilgili Taberî tefsirindeki rivâyetler özetle şöyledir:

Haccâc (ö. 95/714) Ehvaz’da bir hutbede, abdestten bahsederken şöyle demiştir: “İnsanın ayaklarından daha çok kirlenen bir organı yoktur. O halde ayaklarınızın altını, üstünü ve topuklarınızı yıkayın”. Enes b. Mâlik bunu duyunca “Allah doğru söyledi. Haccâc ise yalan” demiş ve *ercül* kelimesini “*Başınızı ve ayaklarınızı mesh edin*” anlamına gelecek şekilde esre ile okumuştur. Râvî, Enes’in

³¹ Ebû Ali el-Fadl b. el-Hasan et-Taberî, **Mecmeu’l-Beyân fi Tefsîru’l-Kur’ân**, 10 c., Beyrut, Müessesetü’l-A’lemî li’l-Matbûât, 1995, C: III, s. 288-289.

³² Muhammed Hüseyin b. Muhammed Tabatabâî, **el-Mizân fi Tefsîri’l-Kur’ân**, Beyrut, Matbaatü’l-Vatan, 20 c., 2. bs., 1970, C: V, s. 222.

³³ Taberî, **Câmiu’l-Beyân**, VIII, 194.

ayaklarını mesh ettiğinde, onları ıslattığını söylemiştir.³⁴ Bir başka rivâyete göre ise, Enes b. Mâlik “Kur’ân mesh ile nâzil oldu. Sünnet yıkamayı getirdi” şeklinde görüş beyan etmiştir.³⁵ İbn Abbas’dan da abdestin; iki organı yıkamak, iki organı da mesh etmekten ibaret olduğu rivâyet edilmiştir.³⁶ Ondan gelen bir rivâyet de şöyledir: “İnsanlar ayakları yıkamada ısrar ediyorlar, fakat ben Allah’ın Kitabı’nda sadece meshi buluyorum.”³⁷

Katâde de abdest âyeti hakkındaki görüşünü “Allah iki yıkama, iki mesh farz kılmıştır” şeklinde dile getirmiştir.³⁸ Ayrıca İkrime’nin şöyle dediği nakledilmiştir: “Ayakların yıkanması söz konusu değildir. Onlar hakkında nâzil olan meshtir”.³⁹ Ebû Ca’fer’den de “Başına ve ayaklarına mesh et” şeklinde görüş rivâyet edilmiştir.⁴⁰ Şa’bî’den gelen rivâyetler ise şu şekildedir: “Cibrîl meshi getirdi” ve “Görmez misin, teyemmüm, yıkananların mesh edilmesi ve mesh edilenlerin terk edilmesidir.”⁴¹

Ayakların meshi hakkında yukarıda zikredilen rivâyetlerle ilgili olarak bazı müfessirlerin değerlendirmeleri şöyledir:

İbn Kesîr (ö. 774/1373) Enes’den gelen rivâyetlerin sahih olduğunu kabul etmekle birlikte abdestte ayakların mesh edilmesi gerektiğine ilişkin rivâyetleri garip olarak nitelendirmiştir. O, Sünnet’e dayanarak ayakların yıkanmasının gerekliliğini ileri sürerek âyetteki meshin hafif yıkamaya hamledileceğini söylemiş ve ayakların mesh edilmesini gerekli gören Şâ’yı sapıklıkla itham etmiştir. Ona göre *ercül*’ün esre kıraati ya Araplar arasında yaygın olarak kullanılan *müccâveret* (yanında bulunduğu kelimeye ses uyumu sağlama) sebebiyledir, ya da ayaklar giyinik halde

³⁴ Taberî, **Câmiu’l-Beyân**, VIII, 195. Ayrıca bkz. İbn Ebî Şeybe, **Musannef**, I, 306.

³⁵ Taberî, **a.g.e.**, VIII, 195.

³⁶ Taberî, **a.y.**, Ayrıca bkz. Abdurrezzâk b. Hemmâm, **Musannef**, I, 19.

³⁷ Tabersî, **Mecmeu’l-Beyân**, III, 284. Ayrıca bkz. Abdurrezzâk b. Hemmâm, **Musannef**, I, 22; Ebû Bekr Abdillâh b. Zübeyr el-Humeydî, **el-Müsned**, thk. Habîburrahmân el-A’zamî, 2 c., Beyrut, Âlemü’l-Kütüb, 1962, C: I, s. 163-165; İbn Ebî Şeybe, **a.g.e.**, I, 305; Ebû Abdullâh Ahmed b. Muhammed eş-Şeybânî Ahmed b. Hanbel, **Mevsûatü’l-hadîsiyye (Müsnedü el-İmam Ahmed b. Hanbel)**, thk. Şuayb el-Arnaût vd., 50 c., Beyrut, Müessesetür-Risâle, 2001, C: XLIV, s. 365; İbn Mâce, **Tahâre**, 56.

³⁸ Taberî, **a.g.e.**, VIII, 197.

³⁹ **A.e.**, VIII, 196. Ayrıca bkz. İbn Ebî Şeybe, **a.g.e.**, I, 297-298.

⁴⁰ Taberî, **a.y.**

⁴¹ Taberî, **a.g.e.**, VIII, 196-197. Ayrıca bkz. Abdurrezzâk b. Hemmâm, **a.g.e.**, I, 19; İbn Ebî Şeybe, **a.g.e.**, I, 298, 302.

iken mesh edilebileceğini ifade etmek içindir. Dolayısıyla bu takdirlere göre ayakların yıkanması farzdır, bunu gerekli kılan da âyet ve hadislerdir.⁴²

İbn Âşûr, Enes b. Mâlik'in "Kur'ân mesh ile nâzil oldu. Sünnet yıkamayı getirdi" sözünü esre kıraatine ilişkin en güzel yorum kabul etmiş ve bu yorumdan hareketle Sünnet'in Kur'ân'ı nesh ettiğini söylemiştir.⁴³ Mustafa Öztürk nesh görüşüne şöyle itiraz etmiştir: "Ne var ki burada nesh söz konusu değildir. Çünkü âyet iki farklı mânâya da ihtimallidir. Buradaki ihtimalleri tayin etmek ise hadise bırakılmıştır."⁴⁴

Âlûsî (ö. 1270/1854) ise abdestte ayakların yıkanmasına dair rivâyetleri sahih kabul ederken, meshle ilgili haberlerin Şîa tarafından uydurulmuş olduğunu ileri sürmüştür.⁴⁵ Reşit Rızâ (ö.1354/1935) ayakların mesh edilmesine dair rivâyetlerin Ehl-i Sünnet'e mensup âlimlerin eserlerinde de yer aldığını, Âlûsî'nin bunları, özellikle de Taberî tefsirini görmemesinin imkânsız olduğunu söyleyerek onu Şîa'ya karşı önyargılı olmakla suçlamıştır.⁴⁶

1.2.3. ZIT KIRAATLERİN BİRLEŞTİRİLMESİ

Gerek Ehl-i Sünnet, gerekse İmâmiyye Şîa'sı tarafından ittifakla kabul edilmiş bir usûl kâidesi vardır. Bu kâideye göre bir âyette mütevâtir iki kıraat birbirine zıt düşerse iki âyet hükmünde kabul edilir. Aslolan delillerle amel etmek olduğundan mümkünse her iki kıraatle de amel edilir; mümkün olmazsa tercih yapılır. Tercih de yapılamazsa âyetle amel etme imkânı ortadan kalkacağı için Sünnet'e müracaat edilir. Sünnet'teki rivâyetler de birbirine zıt düşer ve tercih yapılamazsa, Ehl-i Sünnet'te sahâbenin, Şîa'da Ehl-i Beyt'in görüşlerine başvurulur

⁴² Ebû'l-Fidâ İmâdüddîn İsmail b. Ömer İbn Kesîr, **Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm**, thk. Sâmî b. Muhammed es-Selâme, 8 c., Riyad, Dâru Taybe, 1997, C: III, s. 52-53.

⁴³ Muhammed Tahir İbn Âşûr, **Tefsîru't-Tahrîr ve't-Tenvîr**, 30 c., Tunus, ed-Dâru't-Tûnusiyye, 1984, C: VI, s. 131.

⁴⁴ Mustafa Öztürk, **Tefsirde Ehl-i Sünnet & Şîa Polemikleri**, 333.

⁴⁵ Ebû's-Senâ Şehâbüddîn Mahmûd b. Abdullah el-Âlûsî, **Rûhu'l-Meanî fi tefsîri'l-Kur'âni'l-azîm ve's-seb'i'l-mesânî**, tsh. Muhammed Hüseyin el-Arab, 30 c., Beyrut, Dâru'l-Fikr, 1997, C: V, s. 114-115.

⁴⁶ Muhammed Reşit Rızâ, **Tefsîru'l-Kur'ân'il-Hakîm (Tefsîru'l-Menâr)**, 12 c., 4. bs., Kahire, Dâru'l-Menâr, 1954, C: VI, s. 233.

veya kıyasa gidilir. Bu kâideden hareketle abdest âyetindeki *ercül* kelimesinin üstün ve esre kıraatleri iki âyet hükmünde sayılarak birleştirme yönüne gidileceği ileri sürülmüştür.⁴⁷

Ehl-i Sünnet'e göre üstün kıraatinde *ercül* kelimesinin âmili *iğsilû* (yıkayın) emridir. Esre kıraati de ona göre te'vil edilir yani orada da emir “yıkayın” olur. İmâmiyye'ye göre esre kıraatinde *ercül* kelimesinin âmili *imsehû* (mesh edin) emridir ve üstün kıraati ona göre te'vil edilir. Onlara göre üstün kıraatindeki anlam da “mesh edin” şeklindedir. Şimdi *ercül*'ün iki kıraatini birleştirme işleminin nasıl yapıldığını görelim.

1.2.3.1. Kıraatleri Yıkama Hükümünde Birleştirme

Üstün kıraatini esas alıp kıraatleri ayakları yıkama hükmünde birleştirme iki açıdan yapılır: Birincisine göre esre kıraatinde mesh, yıkama mânâsına alınır.

Kurtubî, meshin müşterek lafız olduğunu ve hem mesh hem de yıkama anlamına geldiğini söyleyerek bunu Herevî'nin (ö. 396/481) Ebû Zeyd el-Ensârî'den (ö. 215/830) yaptığı nakillere dayandırır. Ebû Zeyd'in hafif yıkamaya *mesh* ve abdest almaya da *temessüh* dediği rivâyet edilmiştir. “Allah günahlarını affetsin”⁴⁸ veya Âlûsî'nin dediği gibi “Allah sendeki hastalığı gidersin” anlamında kullanılan “مَسَحَ اللَّهُ: مَا بِكَ: mesehallah mâ bik” sözü ile yağmur yağdığına söylenen “مَسَحَ الْأَرْضَ الْمَطْرُ: Yağmur yeri yıkadı” sözü meshin yıkama anlamında kullanıldığının göstergesidir. Dolayısıyla esre kıraatinde *ercül* kelimesi *ru'ûs*'a atfedildiğinde, Şîa'nın iddia ettiği gibi sadece ayakların meshi anlamına gelmez.⁴⁹

Meshin yıkama mânâsına alınması, yani aynı kelimenin hakikat ve mecaz anlamlarının birleştirilmesine itiraz edilerek böyle bir şeyin imkânsız olduğu ileri sürülmüştür. Buna karşılık; *ercüleküm*'ün başına ikinci bir *imsehû* takdir edilmiş, “Lafzın birden fazla olması mânânın birden fazla olmasına mâni olmaz, dolayısıyla

⁴⁷ Âlûsî, *Rûhu'l-Meânî*, V, 110.

⁴⁸ Kurtubî, *el-Câmi*, VII, 344; Âlûsî, *a.g.e.*, V, 110.

⁴⁹ Âlûsî, *a.g.e.*, V, 110.

meshin başa taalluku hakiki; ayaklara taalluku ise mecâzîdir” denilerek yapılan itiraz çürütülmeye çalışılmıştır.⁵⁰

Tabersî, Şîî müfessirlerin meshin yıkama mânâsına gelmediğine ilişkin görüşlerini şöyle nakleder: “Öncelikle *mesh* ve *gasl* kelimeleri hem lügavî hem de şer’î açıdan farklı anlamlara sahiptir. Bu yüzden Allah, abdestte yıkanacak ve mesh edilecek organları birbirinden ayırmıştır. O halde *mesh* ve *gasl* kelimeleri nasıl aynı mânâyâ gelebilir? Sonra *ercül* kelimesi *ru’ûs* üzerine atfedildiğine ve başın farzı da yıkamak değil, mesh olduğuna göre ayakların da mesh edilmesi gerekir. Çünkü atıf bunu gerektirir. Ayrıca mesh kelimesi yıkama anlamında olsaydı abdestte ayakların yıkanması gerektiğini savunanların Peygamber’den (s.a.v.) rivâyet ettikleri “Rasûlullah (s.a.v.) abdest aldı ve ayaklarını yıkadı” hadisiyle delil getirme imkânları ortadan kalkardı. Ebû Zeyd’in Arapların *temessahtü li’s-salâti* sözünü delil getirmesine gelince, bunun mânâsı onların abdesti özlü bir sözle ifade etmeyi istemeleridir. Guslü hatırlattığı için *teğassaltü li’s-salati* dememiş, onun yerine *temessahtü* demişlerdir. Çünkü yıkanan organlar aynı zamanda mesh edilmektedir. Maksat anlaşıldığı için mecâzî ifade kullanmışlardır. Bu durum meshe yıkama mânâsı verilmesini gerektirmez.”⁵¹

Tabatabâî ise *mesh* ile *gasl* kelimelerinin aynı mânâyâ geldiği görüşünü bu konuda en zayıf görüş olarak niteler ve bu iki fiil arasında herhangi bir bağlantı olmadığını, başın meshini bırakıp sadece ayakların meshini yıkamaya hamletmenin dayanaksız bir tercih olduğunu belirtir. Bu görüşü ileri sürenlere de şu soruyu sorar: “Neden Kitap ve Sünnette mutlak olarak *mesh* şeklinde geçen tüm lafızları yıkamaya, *gasl* olarak geçen kelimeleri de meshe hamletmiyorsunuz? Aynı şekilde, neden yıkamadan söz eden rivâyetleri meshe, meshten söz eden rivâyetleri de yıkamaya hamletmiyorsunuz? Çünkü bu takdirde bütün deliller mücmel olur, onları açıklayan hiçbir şey kalmaz.”⁵²

⁵⁰ Mücteba Uğur, “Kur’ân-ı Kerîm ve Sünnete Göre Abdestte Ayakların Yıkanması”, **İslami Araştırmalar**, C: III, No: 2, 1989, s. 18.

⁵¹ Tabersî, **Mecmeu’l-Beyân**, III, 286-287.

⁵² Tabatabâî, **el-Mîzân**, V, 223.

Kıraatleri ayakları yıkama hükmü çıkacak şekilde birleştirmenin diğer bir şekli, *ercül* kelimesinin yıkanan organlar üzerine atfedilmesidir. Bu görüşe göre *ercül*'ün esre okunmasının sebebi *civâr*'dır.⁵³ Diğer bir ifadeyle *ercül*'ün esre okunuşu, i'râb bakımından esre olmasını gerektirecek herhangi bir âmil sebebiyle değil, önündeki kelimenin esreli oluşundandır.

Ebû Ubeyde (ö. 209/824) ve Ahfeş (ö. 215/830) gibi bazı dil bilimci ve müfessirler abdest âyetinde *civâr*'ı caiz görmüşlerdir. Ahfeş'in görüşü şöyle özetlenebilir: “*Ercül* kelimesi esre okunduğunda, bazılarının dediği gibi “Ayağınızı mesh edin” anlamı çıkmaz. Kastedilen anlam “yıkama” olduğu için, bu kelimenin *civâr* dolayısıyla esre okunması caizdir”. Ahfeş daha sonra Arap dilinden örnekler verir ve yanlış anlamalara meydan vermemek için de kelimenin üstün okunmasının daha isabetli olacağını söyler.⁵⁴ Ebû Ubeyde de *ercül*'ün esre okunmasını kendisinden önceki kelimenin harekesine bağlayarak ayakların yıkanacağını söyler ve Arapların *civâr* sebebiyle bunu yaptığını ifade eder. Ona göre, esreyi üstün okuyanlar bu sebeple üstün okumuştur. Nitekim âyette geçen *ile'l-ka'beyn* ifadesi ve Peygamber'in (s.a.v.) ayaklarını yıkadığına dair rivâyetler bunun delilidir.⁵⁵

Ebû'l Bekâ' (ö. 616/1219) da *ercül*'ün esre kıraatinde *ruûs* üzerine atfedildiğini ama hükümlerinin farklı olduğunu, başın mesh edilip ayakların yıkandığını, *ercül*'ün *civâr* dolayısıyla esre okunmasında bir mahzur olmadığını ve bunun sıfat ve atıfta olmak üzere Kur'ân'da ve şiirde çok sayıda örneğinin bulunduğunu belirtir.⁵⁶ Kurtubî'ye göre de, âyetteki *ercül* kelimesinin esre okunmasının anlam değil, lafız açısından olduğunun söylenilmesi yıkamaya delalet eder. Arap dilinde ve Kur'ân'da *civâr* dolayısıyla esre okuyuşlar vardır.⁵⁷

Civâr'a Arap Şiirinden gösterilen bazı örnekler şöyledir:

⁵³ Âlûsî, **Rûhu'l-Meânî**, V, 111-112.

⁵⁴ Ebû'l-Hasan Saîd b. Mes'ade el-Halebî el-Mücaşî Ahfeş el-Evsat, **Meâni'l-Kur'ân**, thk. Abdülemir Muhammed Emînü'l-Verd, 2 c., Beyrut, Âlemü'l-Kütüb, 1985, C: II, s. 466

⁵⁵ Ebû Ubeyde et-Teymî, Ma'mer b. Müsennâ, **Mecâzü'l-Kur'ân**, thk. Fuat Sezgin, neş. Muhammed Sâmi Emîn el-Hancî, 2 c., Kahire, 1954, C: I, s. 155.

⁵⁶ Ebû'l-Bekâ' Muhibbüddin Abdullah b. Hüseyin b. Abdullah Ukberî, **Hulâsatü'l-keşşâf (Tibyânü i'rabi'l-Kur'ân)**, 'y. y.', 1289, s. 123.

⁵⁷ Kurtubî, **el-Câmi'**, VII, 347.

جُرُ ضَبَّ خُرْبٍ (kelerin⁵⁸ harap olmuş yuvası)

كَبِيرُ أَنَسٍ فِي بَجَادٍ مُزْمَلٍ (halkın önderi nakışlı bir elbiseye bürünmüş)

Mısraların sonlarında geçen *haribin* ve *müzemmelin* kelimeleri fonetik uyum ve âhenk sağlamak için esreli okunmuştur. Yoksa her iki kelimenin de i'râbı merfudur. *Haribin* kelimesi *cuhru*'nün, *müzemmelin* kelimesi de *kebîru*'nün sıfatıdır.⁵⁹

Bazı dil bilimcilere göre, *civâr*'ın uygunluğunun şartı, bir nükte taşımasıyla (cümleye anlam katmasıyla) birlikte karışıklığa sebep olmamasıdır. Abdest âyetindeki *civâr* da böyledir. Bu görüş sahiplerine göre ayaklara sınır belirlenmesi, onların mesh edilemeyeceğini gösterir. Çünkü meshe sınır belirlenmez. Nitekim teyemmüm âyetinde sınır belirlenmemiştir. Sınır belirleme ancak yıkamada ve ihtiyaç olduğundadır. Yüzün yıkanmasına sınır getirilmemesinin sebebi, meselenin açık olmasıdır. Meshe sınır belirlemeye hiçbir mâni yoktur, şeklindeki görüşe de itibar edilmez. Abdest âyetindeki nükte, meshe yakın bir şekilde hafif yıkamaya işaretler.⁶⁰

Bazı Şîî müfessirler yukarıda anlatılan *civâr* görüşünü tenkit ederek şöyle demişlerdir: *Civâr* dolayısıyla bir kelimeyi esre yapmak kimi zaman şiirde zorunluluk gereği başvuru olan bir yöntemdir. Kusur ve nâkisa içeren bu yöntemden Allah'ın kelamı münezzehtir. Karışıklık olmadığında kullanılabilir olan *civâr*, sıfatta olsa da atıfta olmaz. Atıf harfi bulunduğu Araplar böyle bir yola başvurmaz.⁶¹

Zeccâc (ö. 311/923), Ebû Ca'fer en-Nehhâs (ö. 338/950) ve Ebû Hayyân (ö. 745/1344) gibi bazı Sünnî müfessirler de Kur'ân'da *civâr*'ı caiz görmemişlerdir. Zeccâc, "Allah'ın kelamında *civâr* üzere esre olmaz, fakat meshe sınır

⁵⁸ Kertengele ailesinden sürüngen bir hayvan.

⁵⁹ Fahrettin Râzî, *Mefâtihü'l-Gayb*, VI, 127; Kurtubî, *el-Câmi*', VII, 348.

⁶⁰ Âlûsî, *Rûhu'l-Meânî*, V, 112.

⁶¹ Tabersî, *Mecmeu'l-Beyân*, III, 287; Fahrettin Râzî, *a.g.e.*, VI, 127.

belirlendiğinden yıkama murad edilmiş gibi olur” demiştir.⁶² Nehhâs da, Ahfeş ve Ebû Ubeyde’nin abdest âyetindeki *civâr* görüşünü redderek şöyle demiştir: “Ahfeş, “جُرُّ ضَبِّ خَرِبٍ” sözüne kıyasta bulunuyor. Bu görüş gerçekten büyük bir yanılıdır. Çünkü şiirdeki bir kullanıma kıyasla Allah’ın keliminde *civâr* olacağını söylemek caiz değildir. Bu konudaki görüşlerin en uygunu, meshin ve yıkamanın birlikte farz olduğudur. Her iki kıraat de birer âyet hükmünde olduğundan esre kıraatinden meshin, üstün kıraatinden yıkamanın farz olduğu sonucu çıkar.”⁶³ Ebû Hayyân’a göre de *ercül* kelimesinin *civâr* üzere esre olması gerçekten zayıf bir te’vildir; *civâr*, ancak karışıklık olmadığında ve sadece sıfatta geçerlidir.⁶⁴

Şimdi Kur’ân-ı Kerîm’den *civâr* konusuna delil getirilen âyetleri inceleyelim:

a. Hûd sûresi 26. âyet:

إِنِّي أَخَافُ عَلَيْكُمْ عَذَابَ يَوْمٍ أَلِيمٍ.

“*Hakikaten ben sizin başınıza acıklı bir günün azabının gelip çatmasından korkuyorum.*”

Âyetteki *elîm* kelimesinin *azabe*’nin sıfatı olduğu ve onun harekesini alması gerektiği halde “cer bi’l-civâr” sebebiyle önündeki *yevmin* kelimesinin harekesini alarak *elîmin* şeklinde okunduğu iddia edilmiştir.⁶⁵ Hâlbuki *elîm*, *yevm* kelimesinin sıfatıdır⁶⁶ ve bundan dolayı harekesi esredir. *Yevm* kelimesi *elîm* gibi başka sıfatlar da almaktadır. Nitekim aynı sûrenin 84. âyetinde *muhîtin* kelimesi *yevmin* sıfatı olarak onun harekesini almıştır.

وَإِنِّي أَخَافُ عَلَيْكُمْ عَذَابَ يَوْمٍ مُحِيطٍ.

“*Gerçekten ben size gelecek kuşatıcı bir günün azabından korkuyorum.*”

⁶² Ebû İshâk İbrâhîm b. es-Serî ez-Zeccâc, *Meâni'l-Kur'ân ve İ'râbühû*, thk. Abdülcelil Abduh Selebi, 5 c., Beyrut, Âlemü'l-Kütüb, 1988, C: II, s. 153

⁶³ Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed en-Nehhâs, *İ'râbü'l-Kur'ân*, thk. Züheyr Gâzî Zâhid, 5 c., Beyrut, Âlemü'l-Kütüb, 1988, C: II, s. 9.

⁶⁴ Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-Muhît*, III, 437.

⁶⁵ Muhammed Cem'âleddîn el-Kâsimî, *Tefsîru'l-Kâsimî (Mehâsinü't-te'vil)*, tsh. Muhammed Fuad Abdülbaki, 17 c., 2. bs., Beyrut, Dâru'l-Fikr, 1978, C: VI, s. 108; Mücteba Uğur, *a.m.*, 19.

⁶⁶ Muhiddîn ed-Dervîş, *İ'râbü'l-Kur'ânü'l-Kerîm ve Beyânühû*, 10 c., 3. bs., Humus, Dâru'l-İrşâd, 1992, C: IV, s. 337.

b. İbrahim sûresi 18. âyet:

مَثَلُ الَّذِينَ كَفَرُوا بِرَبِّهِمْ أَعْمَالُهُمْ كَرَمَادٍ اشْتَدَّتْ بِهِ الرِّيحُ فِي يَوْمٍ عَاصِفٍ.

“Rablerini inkâr edenlerin durumu şuna benzer ki, onların yaptıkları işler tıpkı **fırtınalı** bir günde rüzgârın savurduğu kül gibidir.”

Bu âyette de *âsîfîn* kelimesinin *er-rîh*'le ilgili bir sıfat olduğu halde yanı başındaki *yevmin* kelimesinin esre harekesini aldığı savunulmuştur.⁶⁷ *Âsîf* fırtına, *rîh* de rüzgâr anlamında olduğundan fırtına rüzgâra sıfat yapılamaz.⁶⁸ Zaten *fî yevmin âsîf* cümlesi *er-rîh*'in halidir.⁶⁹ Dolayısıyla yukarıdaki âyetlerde olduğu gibi burada da *âsîfîn*, *yevmin* sıfatıdır. Ayrıca nekre bir ismin (*âsîf*) marife isme (*er-rîh*) sıfat olamayacağı bilinen bir husustur.

c. Rahmân sûresi 35. âyet:

يُرْسَلُ عَلَيْكُمَا شَوْابِ مِّن نَّارٍ وَنُحَاسٍ فَلَا تَتَنَصَّرَانِ.

“Üzerinize ateşten **alev** ve **duman** gönderilir de yardımlaşamazsınız.”

Bu âyette geçen *nühâsün* kelimesinin *şuvâzun* üzerine ma'tûf olmasına rağmen İbn Kesîr ve Ebû Amr kıraatlerinde esre okunması *civâr*'a örnek gösterilmiştir.⁷⁰ Oysa *nühâsün* kelimesi esre okunsa bile *nâr* üzerine atfedilir⁷¹ ki bu durumda *civar*'dan söz edilemez.

d. Vâkıa sûresi 17-23. âyetler:

يَطُوفُ عَلَيْهِمْ وِلْدَانٌ مُّخَلَّدُونَ بِأَكْوَابٍ وَأَبَارِيقَ وَكَأْسٍ مِّن مَّعِينٍ لَا يُصَدَّعُونَ عَنْهَا وَلَا يُنْزِفُونَ وَفَاكِهَةٍ مِّمَّا يَتَخَيَّرُونَ وَلَحْمِ طَيْرٍ مِّمَّا يَشْتَهُونَ وَخُورٍ عَيْنٍ كَأَمْثَالِ اللُّؤْلُؤِ الْمَكْنُونِ.

⁶⁷ Mücteba Uğur, **a.m.**, 19.

⁶⁸ Süleyman Ateş, “Kur’ân ve Sünnetin Işığında Abdestte Ayakları Mesh Etme Veya Yıkamanın Hükümü”, **İslami Araştırmalar**, C: III, No: 4, 1989, s. 189.

⁶⁹ Muhiddîn ed-Dervîş, **İ'râbü'l-Kur'ânü'l-Kerîm ve Beyânühû**, V, 171.

⁷⁰ Kurtubî, **el-Câmi'**, VII, 347.

⁷¹ Muhiddîn ed-Dervîş, **a.g.e.**, IX, 409-410.

“Çevrelerinde ölümsüz **gençler** dolaşır; Maîn çeşmesinden doldurulmuş testiler, ibrikler ve kadehlerle. Bu şaraptan ne başları ağrıtılır, ne de akılları giderilir. Beğendikleri meyvelerle, canlarının çektiği kuş etleri ile (dolaşırlar). Saklı inciler gibi iri gözlü **huriler de** (dolaşır).”

Âyet-i kerîmedeki *hûrun* kelimesinin *vildânün* üzerine ma'tûf olduğu ve onun harekesini alması gerektiği halde, Hamza ve Kisâî kıraatlerinde *bi-ekvâbin* ve *ebârîka*'ya yakınlığı sebebiyle esre okunduğu söylenmiştir.⁷² Âyetin mânâsı hurilerin gençler tarafından dolaştırılması şeklinde olmadığından⁷³ *hûrun* kelimesinin *vildân* üzerine atfedildiği kesindir ve *civâr* dolayısıyla *hûrin* şeklinde okunsa bile mânâda bir karışıklığa yol açmaz. Söz konusu kelime kıraatlerin çoğunda ötre okunurken sadece ikisinde esre okunmuştur. Asıl olması gereken kıraat zaten ötre dir.

e. İnsan sûresi 21. âyet:

عَالِيَهُمْ ثِيَابٌ سُنْدُسٍ خُضْرٌ وَإِسْتَبْرَقٌ.

“Onların üstlerinde ince ve kalın ipekten **yeşil** elbiseler vardır.”

Bu âyetteki *hudrun* sıfatının, İbn Kesîr ve Ebû Bekir kıraatlerinde esre okunması “cer bi'l-civâr” sebebine dayandırılmıştır.⁷⁴ *Siyâb*'ın sıfatı olarak ötre okunan *hudrun* kelimesi, *hudrin* şeklinde esre okunduğunda da *sündüs* kelimesinin sıfatı olur⁷⁵ ki, buna hiçbir mâni yoktur.

Âyetteki *ercül* kelimesinin esre kıraatinde yanındaki *ru'ûs*'a değil, uzağındaki *eydiye* üzerine atfedilerek *mücâveret* dolayısıyla esre olmasına yukarıda da geçtiği üzere birkaç açıdan itiraz edilmiştir. Bunlardan biri, *civâr*'ın kusur sayılması ve sadece zaruret gereği şiiirde başvurulacak bir yöntem olmasıdır. Diğeri, karışıklıktan emin olunmasıdır. Bir diğeri de atıfta değil, sıfattaki kullanılmasıdır. Bir başka itiraz da, atıf durumuna ma'tûf ve ma'tûfun aleyhin arasına yabancı bir cümle girmesinin mânâyı bozmasıdır ki aşağıda buna değinilecektir.

⁷² Âlûsî, *Rûhu'l-Meânî*, V, 112; Kâsimî, *Mehâsinü't-te'vîl*, VI, 108; Mücteba Uğur, *a.m.*, 19.

⁷³ Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, III, 350; Kâsimî, *a.g.e.*, VI, 112

⁷⁴ Mücteba Uğur, *a.m.*, 19.

⁷⁵ Muhiddîn ed-Dervîş, *İ'râbü'l-Kur'ânü'l-Kerîm ve Beyânühû*, X, 324-325.

Ercül kelimesi, ister üstün ister esre olsun yıkananlar üzerine atfedildiğinde ma'tûfla ma'tûfun aleyhin arasına i'tiraziyye olmayan yabancı bir cümle girmesinin nahivcilere göre caiz olmadığı, bunun kulağa hoş gelmeyen bir kullanım olduğu, dolayısıyla böyle bir şeyin Allah'ın kelamına uygun düşmeyeceği⁷⁶ şeklindeki itiraza şöyle cevap verilmiştir:

Ma'tûfla ma'tûfun aleyhin arasına “Başınızı mesh edin” cümlesinin girmesi, yıkananlarla alakalı olmadığı takdirde mânâyı bozar. Şâyet âyetteki “وَأَيْدِيكُمْ إِلَى الْمَرَافِقِ” cümlesine “Dirseklere kadar yıkadıktan sonra ellerinizi başınıza sürün” diye mânâ verilirse araya fâsıla girmemiş ve anlam da bozulmamış olur. Nitekim Ehl-i Sünnet'in çoğunluğuna göre kolların dirseklere kadar yıkanmasından sonra elde kalan ıslaklıkla başın mesh edilmesi caizdir. Bununla birlikte Arap dilcilerinden hiçbiri birbirine atfedilmiş iki cümle veya iki kelime arasına fâsıla girmesinin imkânsız olduğunu ileri sürmemiş, bilakis caiz olduğunu söylemişlerdir. Nitekim Ebû'l-Bekâ bunun caiz olduğu konusunda nahiv âlimlerinin icmâ'ı olduğunu nakletmiştir. Yabancı bir cümlenin araya girmesindeki nükte ise ya mesh eder gibi hafif yıkamaya veya tertibe işaretir.⁷⁷

Ma'tûfla ma'tûfun aleyhin arasına cümlenin girebileceğini söyleyenlerin Kur'an'dan getirdikleri deliller şunlardır:

الْيَوْمَ أَجَلَ لَكُمْ الطَّيِّبَاتِ وَطَعَامَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ حَلًّا لَكُمْ وَطَعَامُكُمْ حَلًّا لَهُمْ وَالْمُحْصَنَاتِ مِنَ الْمُؤْمِنَاتِ
وَالْمُحْصَنَاتِ مِنَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ مِنْ قَبْلِكُمْ إِذَا آتَيْتُمُوهُنَّ أُجُورَهُنَّ مُحْصِنِينَ غَيْرَ مُسَافِحِينَ وَلَا مُتَّخِذِي
أَحْدَانٍ...⁷⁸

*“Bugün size iyi ve temiz şeyler helal kılındı. Kendilerine kitap verilenlerin yiyeceği size helal, sizin yiyeceğiniz de onlara helaldir. Mü'min kadınlardan hür ve iffetti olanlar ile sizden önce kendilerine kitap verilenlerden hür ve iffetli kadınlar da, mehirlerini vermeniz şartıyla, zina etmeyip namuslu olmak ve gizli dost tutmamak üzere size helaldir...”*⁷⁸

⁷⁶ Âlûsî, *Rûhu'l-Meânî*, V, 112.

⁷⁷ *A.e.*, V, 113; Mücteba Uğur, *a.m.*, 19-20.

⁷⁸ Mâide 5/5.

Âyetteki *el-muhsanâtü* kelimesinin yakınındaki *hillün lehüm*'le değil, ondan önceki *hillün leküm*'le ilgili olarak yukarıda geçen *et-tayyibât* üzerine ma'tûf olduğu, dolayısıyla ma'tûfla ma'tûfun aleyhin arasına fâsıla girebileceği dile getirilmiştir.⁷⁹ Oysa *el-muhsanâtü* kelimesi ma'tûf olduğunda araya fâsıla girdiği söylenemez. Çünkü ondan önceki cümle birinci ma'tûftur ve bütün olarak *et-tayyibât*'a bağlıdır. Söz konusu kelime de ikinci ma'tûftur.⁸⁰ Tercihe uygun olan, *el-muhsanâtü*'ün haberi hazfedilmiş yeni bir cümlenin mübtedası olduğudur. Hazfedilen habere, bir önceki cümlede geçen *hillün leküm* delalet eder.⁸¹

وَلَوْلَا كَلِمَةٌ سَبَقَتْ مِنْ رَبِّكَ لَكَانَ لِزَامًا وَأَجَلٌ مُسَمًّى.

“Eğer Rabbinden daha önce sadır olmuş **bir söz** ve **belirlenmiş bir süre** olmasaydı (onlar için ceza) kaçınılmaz olurdu.”⁸²

Âyette geçen *ecelün müsemâmâ* terkihi ile ma'tûfun aleyhi olan *kelimetün* arasına *le-kâne lizâmen* cümlesinin girdiği ifade edilmiştir.⁸³ Aslında âyetteki *sebekat min-rabbike* cümlesi *kelimetün*'ü niteleyen bir sıfattır ve *le-kâne lizâmen* cümlesi de *levlâ*'nın cevabıdır. Ondandır gelen isim, sıfatıyla birlikte (*ecelün müsemâmâ*) *kelimetün*'e atfedilmiştir.⁸⁴ Dolayısıyla bu âyette ma'tûf ve ma'tûfun aleyhin arasına yabancı bir cümle girmemiştir.

Ancak abdest âyetindeki durum böyle değildir. *Ercül* kelimesi *eydiye* üzerine atfedildiği takdirde, ma'tûf ile ma'tûfun aleyhin arasına i'tiraziye olmayan, bilakis hüküm içeren bir cümle girer. Ebû Hayyân, Ebû'l-Hasan b. Usfûr'un bunu dil bakımından çirkin gördüğünü ve bu görüşün, Allah'ın Kitabı'nın böyle bir çıkarımdan münezzehe olduğuna işaret ettiğini söyler. Ebû Hayyân'a göre bu, ayaklardaki farzın yıkama olduğu görüşünde olanların çıkarımıdır.⁸⁵

⁷⁹ Mücteba Uğur, **a.m.**, 20.

⁸⁰ Süleyman Ateş, **a.m.**, 189.

⁸¹ Muhiddîn ed-Dervîş, **İ'râbü'l-Kur'ânü'l-Kerîm ve Beyânühû**, II, 416.

⁸² Tâhâ 20/129.

⁸³ Mücteba Uğur, **a.m.**, 20.

⁸⁴ Muhiddîn ed-Dervîş, **a.g.e.**, VI, 267.

⁸⁵ Ebû Hayyân, **el-Bahru'l-Muhît**, III, 438.

Zemahşeri'ye (ö. 538/1144) göre *ercül* kelimesinin üstün kıraati ayakların yıkanmasına delalet eder. Onun, esre kıraati ve mesh hükmü hakkındaki sözleri ise şöyledir: “Yıkanan üç organdan biri olan ayakların, mesh edilen baştan sonra getirilmesinin sebebi mesh değil, yıkarken suyu israf etmeyip iktisatlı davranmayı tenbihtir. “Bileklere kadar” denilerek sınır getirilmesi ise ayakların mesh edileceği zannını ortadan kaldırmak içindir. Çünkü meshe sınır getirilmez.”⁸⁶

Ayıklara sınır belirlenmesini bir karine kabul edip *ercül* kelimesini, uzağındaki *eydiye* üzerine atfedenlerin bazıları Tevbe sûresinin üçüncü âyetini de delil olarak göstermişlerdir.

أَنَّ اللَّهَ بَرِيءٌ مِّنَ الْمُشْرِكِينَ وَرَسُولُهُ...

“...Allah, o müşriklerden uzaktır, **Rasûl’ü** de...”

Bu âyette **Rasûl** kelimesi yakınındaki müşriklere değil, uzağındaki Allah’a atfedilmiştir. Çünkü “müşriklere” atfını engelleyen bir karine vardır.

Bir kelime mutlaka yakınındakine atfedilir ve onun harekesini alır demenin doğru olmadığına delil gösterilen⁸⁷ bu âyette, **Rasûl** kelimesinin müşriklere atfını engelleyen “Allah’ın, Rasûl’ünden beri olmayacağı” karinesi vardır. Ancak bunun abdest âyetine delil olması, **Rasûl** kelimesinin *civâr* sebebiyle esre okunmasının caiz olduğu bir durumda söz konusu olabilir. Hâlbuki **Rasûl** kelimesi esre okunursa, “Allah, Rasûl’ünden beridir” şeklinde yanlış bir anlam çıkar. Hatta Ebû'l-Esved ed-Düelî (ö. 69/698) **Rasûl** kelimesinin bu şekilde yanlış okunduğunu duyunca “Bunun gibi hataları önleyecek bir şey yapmadıkça bana rahat yok” diyerek, nahiv ilminin temellerini ortaya koymuş ve daha önce reddettiği Mushaf’ı harekeleme teklifini kabul ederek bu işin esaslarını belirlemiştir.⁸⁸ Dolayısıyla **Rasûl** kelimesini esre

⁸⁶ Ebû'l-Kâsım Cârullah Mahmûd b. Ömer b. Muhammed ez-Zemahşeri, **el-Keşşâf an hakâiki't-tenzîl ve uyûnü'l-ekâvîl fi vücûhi't-te'vîl**, 4 c., Beyrut, Dâru'l-Fikr, 1977, C: I, s. 597.

⁸⁷ Mücteba Uğur, **a.m.**, 24.

⁸⁸ İsmail Cerrahoğlu, **Tefsîr Usûlü**, 11. bs., Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1997, s. 90-91; Muhsin Demirci, **Tefsîr Usûlü**, 8. bs., İstanbul, İFAV, 2009, s. 106-107; Mülayim Bayındır, “**Tashîf ve Hadis İlmine Etkisi**”, Yüksek Lisans Tezi, 2003, s. 84.

okumak mümkün olmadığından, bunu *ercül* kelimesine örnek göstermek de uygun değildir.

Rasûl kelimesinin i'râbı hakkında birkaç görüş vardır. Bunlardan biri söz konusu kelimenin mübteda, haberinin mahzuf olmasıdır. Bu durumda cümlenin mânâsı "*Rasûl'ü de o müşriklerden beridir*" şeklinde olur. Haberin hafzedilmesinin sebebi, bir önceki cümlenin buna işaret etmesidir. Bu en isabetli görüştür. Rasûl kelimesinin *enne*'nin isminin mahalline veya haberdeki gizli zamire ma'tûf olduğu da söylenilmiştir.⁸⁹ Her durumda kelimenin i'râbı merfudur yani ötrelidir.

Âlûsî, iki kıraatin birlikte uygulanması hususunda, bir kısım Ehl-i Sünnet âliminin farklı bir görüşe sahip olduklarını zikretmektedir. Buna göre, *ercül*'ün esre kıraati ayağın mestli haline; üstün kıraati de mestsiz haline hamledilir. Âlûsî bu görüşün şu şekilde eleştirildiğini nakleder: "Mestler üzerine mesh eden kişi, hakikaten de hükmen de ayağa mesh etmiş olmaz. Çünkü (size göre), mest hadesin ayağa sirâyetine engel olduğundan ayak temizdir. Mestler üzerine mesh etmek, onlardaki hadesi hakikaten ve hükmen giderir. Ayrıca mestler üzerine meshin ayak bileklerine kadar ulaşması gerekmediği konusunda da ittifak vardır (O halde bu görüşünüzde tutarsızlık vardır. Çünkü bu durumda "ve erculikum ile'l-ka'beyn" âyetinden mestler üzerine mesh çıkarılamaz)". Buna da şu şekilde karşılık verilmiştir: "Âyette *ka'beyn*'in geçmesi, üzerine meshin yeterli olacağı bölgeyi açıklamak için olabilir. Çünkü baldıra mesh yeterli değildir". Âlûsî, bu yaklaşımla ilgili olarak şunları söyler: "Celâleddîn es-Süyûtî, âyet hakkında söylenenlerin en güzelinin bu olduğunu iddia etse de bu uzak bir ihtimaldir; tatminkâr değildir."⁹⁰

1.2.3.2. Kıraatleri Mesh Hükümünde Birleştirme

Esre kıraatini esas alıp kıraatleri mesh hükümünde birleştirme iki açıdan yapılır: Birincisine göre, üstün kıraatinde *ercül* kelimesi *ru'ûs* kelimesinin mahalline atfedilir. Bu takdirde ayaklardaki hüküm meshtir. Çünkü *vemsehû bi-ru'ûsiküm* lafzında *ru'ûsiküm* mef'ûldür ve mensub olduğu halde bâ harf-i ceri ile mecrur

⁸⁹ Muhiddîn ed-Dervîş, *İ'râbül-Kur'ânü'l-Kerîm ve Beyânühû*, IV, 52.

⁹⁰ Âlûsî, *Rûhu'l-Meânî*, V, 113.

olmuştur. Dolayısıyla *ru'ûsiküm* üzerine atfedilen *ercül* kelimesinin lâfzen mecrur, mahallen mensup olması caizdir. Nahivcilere göre bu meşhur bir görüştür. Böyle olunca, *ercül* kelimesini üstün yapan âmilin *vemsehû* veya *fağsilû* olabileceği söylenmiş, fakat bir cümlede biri yakın diğeri uzak iki âmil bulunduğu yakındakinin amel etmesi daha uygun görülmüştür.⁹¹

Bu görüşe yapılan itirazlar şöyledir: Öncelikle bir kelimenin diğeri bir kelimenin lafzına değil, mahalline atfı hem Ehl-i Sünnet hem de Şîa âlimlerinin icmâ'ı ile zâhire aykırı bir durumdur. Zâhir olan ayakları yıkananlar üzerine atfetmektir ve delil olmaksızın bundan dönmek caiz değildir. Ayrıca abdest âyetindeki *ercüleküm* lafzı *biru'ûsiküm* kelimesinin mahalline atfedilse dahi, gene ayakların yıkanması anlaşılabilir. Arapçada yerleşik bir kâide gereğince bir cümlede mânâ yönünden birbirine yakın iki fiil bir araya geldiğinde, fiillerden birini hafzedip onun bağlı olduğu kelimeyi, diğeriyle bağlı olduğu kelimeye atfetmek caizdir. Şu sözde olduğu gibi;

”يَا لَيْتَ بَعْلَكَ غَدًا مُتَقَلِّدًا سَيْفًا وَرُمْحًا“

Keşke kocan yarın kılıç kuşansa, ok (taşısı). Burada *rumhan*'ın âmili hafzedilerek *seyfen* üzerine atfedilmiştir, ”وَ حَامِلًا رُمْحًا“ anlamındadır.⁹²

Lebîb b. Rebî'a el-Âmirî'nin şu mısraı da buna örnektir:

”فَعَلَا فُرُوعُ الْأَيْهَقَانِ وَأَطْفَلَتْ بِالْجَلْهَتَيْنِ طَبَاؤُهَا وَ نَعَامُهَا“

Derken yaban baklasının dalları yükseldi. İki tarafında (birinde) geyik doğurdu; (diğerinde) deve kuşu (yumurtladı).

Bu beyitte *neâmuḥâ* failinin bağlı olduğu ”بَاضَتْ“ *bâdat* fiili söylenmemiş, *etfalet* fiilinin faili üzerine atfedilmiştir.⁹³ Bir başka örnek de şöyledir:

”عَلَفْتُهَا تَبْنًا وَمَاءً بَارِدًا“

⁹¹ Fahreddîn er-Râzî, *Mefâtihu'l-Ġayb*, VI, 127.

⁹² Âlûsî, *Rûhu'l-Meânî*, V, 113-114.

⁹³ Âlûsî, *a.g.e.*, V, 114; Mücteba Uğur, *a.m.*, 25.

Hayvana yem -saman- verdim, soğuk su (içirdim).

Bu sözde *aleftü*'ya mânâca yakın olan *sekaytü* fiili söylenmeyip *mâen* mef'ûlü *tibnen* üzerine atfedilmiştir. “وَسَقَّيْتُهَا مَاءً” demektir.⁹⁴

Tabersî'ye göre, şairin sözünü âyetle bir tutup *ercül*'ün başına “yıkayın” takdirinde bulunmak pek uzak bir görüştür. Çünkü bunun gibi bir durum, normal cümlelerde bile zayıflık meydana getirir. Allah'ın Kitabı'nda böyle bir şey ancak zâhirine hamletmek imkânsız olduğunda caiz olur. Cümle düzgün, mânâsı da açık olduğunda bunun gibi şâz ve uzak bir takdir nasıl caiz olur?⁹⁵ Yukarıdaki örneklerde hazfedilen fiiller anlam açısından cümlede bulunan fiillerden farklıdır. Oysa abdest âyetinde ma'tûfa, ma'tûfun aleyh'in fiilinden farklı bir fiil yani mesh etme fiili yerine yıkama fiilinin takdir edilebilmesi için mesh fiilinin takdirinin imkânsız olması gerekir. Dolayısıyla böyle bir takdir Arapça grameri açısından sorunludur.

Kıraatleri mesh hükmü çıkacak şekilde birleştirmenin diğer bir şekli *ve ercülüküm*'ün başındaki *vav* harfinin *maiyye* için geldiği ve *mea* (beraber) mânâsında olduğunun kabulüdür. Bu takdirde âyet, “Başınızla birlikte ayaklarınızı mesh edin” anlamına gelir. Bu iddia herhangi bir karineye dayanmadığından caiz görülmemiştir. Ehl-i Sünnet'e mensup müfessirler içinde bu harfi, *maiyye* mânâsına alan yoktur. Aksine bütün tefsir ve fıkıh âlimleri buradaki *vav* harfinin atıf vavı olduğu görüşünde birleşmişlerdir.⁹⁶

1.2.4. YIKAMA GÖRÜŞÜNÜN DELİLLERİ

Abdestte ayakları yıkamanın farz olduğu görüşünü benimseyen Ehl-i Sünnet âlimleri öncelikle *ercül* kelimesinin üstün kıraatini esas alarak söz konusu kelimeyi *eydiyeküm* üzerine atfetmiş, sonra da esre kıraatini yıkama anlamına gelecek şekilde izah etmeye çalışmışlardır. Bu görüşün asıl dayanağı âyet değil, Peygamber'den (s.a.v.) ayaklarını yıkadığına dair gelen rivâyetler ve ayaklarını mesh edenlere

⁹⁴ İbnü'l-Arabî, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, II, 73; Kurtubî, *el-Câmi'*, VII, 349; Mücteba Uğur, *a.m.*, 25.

⁹⁵ Tabersî, *Mecmeu'l-Beyân*, III, 288.

⁹⁶ Âlûsî, *Rûhu'l-Meânî*, V, 113-114, Mücteba Uğur, *a.m.*, 19-20.

yapmış olduğu iddia edilen tehditkâr uyarılardır. Cessâs'ın konuya ilişkin görüşleri şöyledir:

Peygamber'in (s.a.v.) abdest alırken ayaklarını yıkadığı meşhur ve mütevâtir nakillerle sabittir. Ümmet bunda ihtilâf etmemiştir. Onun fiili, açıklama yerine geçtiğinden vucûb ifade eder. Dolayısıyla Allah'ın âyetteki muradı yıkamaktır. Câbir, Ebû Hureyre, Âişe, Abdullah b. Ömer⁹⁷ ve diğerlerinden rivâyet edilen hadislere göre, Peygamber (s.a.v.) su dokunmadığı için topukları parlayan bir kavmi görünce, “O topukların ateşten çekeceği var, abdesti tam alın” demiştir. Peygamber (s.a.v.) birer kere (yıkayarak) abdest almış, ayaklarını yıkamış ve “Bu Allah'ın onsuz namazını kabul etmeyeceği kimsenin abdestidir” buyurmuştur. “O topukların ateşten çekeceği var” şeklindeki bir tehdit ancak farzın terkinde söz konusu olur. Bu da ayağın tamamen temizlenmesini gerekli kılar ve bir kısmıyla yetinmeyi caiz kılan görüşü iptal eder. “Abdesti tam alın” sözü ve ayakların yıkanmasından sonra “Bu Allah'ın onsuz namazını kabul etmeyeceği kimsenin abdestidir” denilmesi, ayakların tamamen yıkanmasını gerektirir. Çünkü abdest (*vudû'*) yıkamaya verilen isimdir ve bu mesh ile değil, suyun organ üzerinden akmasıyla gerçekleşir.

Şâyet mesh caiz olsaydı, Peygamber (s.a.v.) onu kapalı bırakmaz; açıklardı. Çünkü Allah'ın meshteki muradı yıkamadaki gibi olsaydı, meshin ağırlığının yıkamaya denk olması gerekirdi. Ondan yıkamayla ilgili rivâyet kadar meshle ilgili rivâyet nakl edilmediğinden, abdest âyetinde meshin murat edilmediği anlaşılır...⁹⁸

Eğer Hz. Ali ve İbn Abbas'dan (r.anhüma) “Peygamber'in (s.a.v.) abdest aldığı, ayağına ve *na'leyn*'nine mesh ettiği rivâyet edildi” şeklinde itiraz edilirse, konuyla ilgili olarak âhâd haberlerin iki açıdan kabulünün caiz olmadığı söylenir. Birincisi, bu haberlerde bizim ileri sürdüğümüz delillere göre âyetin gereği olan yıkamaya itiraz vardır. Diğeri, bu gibi herkesin bilmesi gereken konularda âhâd haberler makbul değildir. Nitekim Ali'den (r.a.) *ercülekim* şeklinde üstün okuduğu ve “Kastedilen yıkamadır” dediği şeklinde tam tersi bir rivâyet mevcuttur. Şâyet onda Peygamber'den (s.a.v.) meshe ve onunla yetinmenin cevazına dair bir bilgi olsaydı, böyle söylemezdi.

Ali'den rivâyet edilen bir hadis de şöyledir: “Ali öğleyi kıldı, sonra Rahbe'de oturdu. İkinci vakti gelince su istedi, yüzünü ve kollarını yıkadı, başını ve ayaklarını mesh etti.

⁹⁷ İsmi Abdullah b. Amr olması gereken sahâbî, eserde (muhtemelen, sehven) vavsız yazıldığından Abdullah b. Ömer diye tercüme edildi.

⁹⁸ Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, III, 351.

“Peygamber’in (s.a.v.) böyle yaptığını gördüm. Bu, abdestli olanın abdestidir” dedi”. Nitekim abdestli olanların ayağını mesh etmesinin cevazı noktasında ihtilâf yoktur.⁹⁹

Yıkama görüşünde olanlara göre âyetteki *ercül* kelimesinin yıkanan organlardan eller üzerine atfedilmesinin önemli bir gerekçesi vardır. Bu da “Dirseklere kadar ellerinizi yıkayın” da olduğu gibi ayaklarda da “bileklere kadar” denilerek bir sınır belirlenmesidir. Zemahşerî’ye göre bu sınır, mesh edileceği zannını ortadan kaldırmak için getirilmiştir. Çünkü abdestte de teyemmümde de mesh edilen organlarda sınır yoktur.¹⁰⁰ Âyette geçen eller ve ayakların arasına başın meshinin girmesine ise tertibe riâyet¹⁰¹ veya israfı engellemek amacıyla suyu iktisatlı kullanmak gerekçesi¹⁰² ileri sürülmüştür.

Tabersî, ayakların temizliğinde sınır belirlenmesinden yıkama sonucunun çıkacağı görüşüne şöyle cevap verildiğini nakleder: “Mesh de yıkama gibi şeriatin farz kıldığı bir fiil olduğundan sınır belirleme yıkamaya delalet etmez. Yıkamada olduğu gibi meshte de sınır belirlenebilir. Şâyet Allah “Ayaklarınızı mesh edin, meshi de bileklerde bitirin” diye bir açıklık getirseydi, bu inkâr edilemezdi. Eğer “Ellere sınır getirilmesi yıkamayı gerektirdiğinden ayaklara sınır getirilmesi de yıkamayı gerektirir” denilirse, “Elleri yıkamanın farz olması sınır belirlendiği için değildir; sınır belirleme, yıkanacak bölgeyi açıklamak içindir, ayaklardaki durum böyle değildir” deriz. Eğer “Mahdudun mahduda atfi cümlenin tertibi açısından daha evladır” denirse, “Bu uygun olmaz, çünkü âyette mahdut olan eller mahdut olmayan yüzler üzerine atfedilmiştir. Dolayısıyla mahdut olan ayakların mahdut olmayan başlar üzerine atfi tertip açısından daha münasıptir. Nitekim âyette, yıkanan ve mahdut olmayan yüzler üzerine mahdut olan ve yıkanan eller atfedilmiştir. Âyetin devamında mesh edilen ve mahdut olmayan başlar üzerine mahdut olan ayaklar atfedilince onların da mesh edilmesi gerekir. Böylece ister yıkansın ister mesh edilsin mahdut olanların mahdut olmayanlar üzerine atfi hususunda iki cümle eşit olur.”¹⁰³

⁹⁹ Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, III, 351-352.

¹⁰⁰ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, I, 597.

¹⁰¹ İbnü'l-Arabî, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, II, 72.

¹⁰² Zemahşerî, *a.g.e.*, I, 597.

¹⁰³ Tabersî, *Mecmeu'l-Beyân*, III, 287.

Ayakları yıkama görüşünün dayandığı diğer önemli bir gerekçe ihtiyat ilkesidir. Cessâs'a göre, *ercül*'ün iki kıraati biri yıkama diğeri mesh olmak üzere iki mânâyâ ihtimalinden dolayı iki âyet hükmündedir. Biri yıkamayı diğeri meshi gerektiren iki âyet bulunduğunda, yıkamayı terk edip meshi almak caiz olmaz. Çünkü yıkamada fazlalık vardır ve meshi de içerir. O zaman hükmü daha genel ve faydalı olanı almak gerekir ki, o da yıkamaktır.¹⁰⁴

Yıkama görüşünün bir başka delili de konunun temizlikle olan ilişkisidir. İlgili görüşlerden bazıları şöyledir: Ayağa pisliğin bulaşması sık görülen bir durumdur. Bu yüzden onlara bulaşan pisliklerin temizlenmesi için ayakların yıkanması emredilmiştir. Pisliklerden temizlenmiş bir şekilde Allah'ın huzuruna durmak tazime daha uygundur.¹⁰⁵ Abdestin hikmeti temizlik olduğundan ayakların yıkanması gerekir. Allah'a münacaat için yapılacak olan bu temizliğin gerçek mânâda sağlanabilmesi için en fazla kirlenmesi muhtemel organın yıkanması gerekir.¹⁰⁶ Çıplak ayaklara mesh etmeyi caiz görmek âyetin sonundaki *يُرِيدُ لِيُطَهَّرَكُمْ*: "sizi tertemiz yapmak ister" cümlesinin ifade ettiği temizlik hikmetine aykırıdır.¹⁰⁷ Ayakların gün içinde, belki de en fazla yıkanmaya muhtaç bir organ olduğu kabul edildiğinde, ayakların yıkanmasının değil de mesh edilmesinin istenmiş olması düşünülemez.¹⁰⁸

1.2.5. MESH ETME GÖRÜŞÜNÜN DELİLLERİ

Abdestte ayakları mesh etmenin farz olduğu görüşünü benimseyen başta İmâmiyye Şîa'sı olmak üzere bazı âlimler *ercül* kelimesinin esre kıraatini esas almış, üstün kıraatinden de meshin anlaşılacağını savunmuştur. Onların bu konudaki en önemli dayanakları, âyetin metninden anlaşılan ilk mânâdır. Çünkü *ercül* kelimesi esre okunduğunda önündeki *ru'ûs* kelimesinin lafzına, üstün okunduğunda ise mahalline atfedilir. Her ikisinden de çıkan anlam meshdir. İmâmiyye, Peygamber

¹⁰⁴ Cessâs, **Ahkâmü'l-Kur'ân**, III, 351.

¹⁰⁵ Ebü'l-Berekât Hâfizüddin Abdullah b. Ahmed b. Mahmud Neseî, **Medârikü't-tenzîl ve hakâikü't-te'vîl**, thk. Yusuf Ali Büdeyvi, 3 c., Beyrut, Dâru İbn Kesîr, 2008, C: I, s. 430-431.

¹⁰⁶ İbn Âşûr, **et-Tahrîr ve't-Tenvîr**, VI, 130.

¹⁰⁷ Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, **Hak Dini Kur'ân Dili**, sdl. İsmail Karaçam vd., 10 c., İstanbul, Feza Gazetecilik, 't.y.', C: III, s. 171.

¹⁰⁸ Nihat Dalgın, **Gündemdeki Tartışmalı Konular**, İstanbul, Etüt Yayınları, 2004, s. 23.

(s.a.v.), sahâbe ve tâbiûn'dan gelen ve kendi görüşlerine uygun olan rivâyetleri alır. Yıkamayla ilgili rivâyetlere de “Çoğu âhâd olan haberlerle Kur’ân nesh edilmez”¹⁰⁹ ve “Bilgi değeri olmayan, zan içeren ve başkalarıyla çelişen haberlerin zâhirîyle Kur’ân’ın zâhirînden dönmek caiz olmaz”¹¹⁰ diyerek itibar etmez. *Ercül* kelimesinin esre kıraatiyle ilgili detaylı açıklama yukarıda geçmişti. Ayaklara meshle ilgili rivâyetler hadis bölümünde değerlendirileceğinden burada sadece âyetle ilgili aklî delillere değinilecektir.

Abdestte mesh edilen başın teyemmümde mesh edilmemesinden hareketle, teyemmümde mesh edilmeyen ayakların da abdestte mesh edilmesi gerektiği delil olarak getirilmiştir. Cessâs bunu şöyle izah etmektedir: Teyemmümde baştaki gibi ayaktaki farzın da düşmesi onun mesh edileceğini gösterir denilirse, şöyle cevap verilir: “Bu kıyasdan yıkama sonucu çıkmasa da yıkandığı takdirde farzın yerine getirildiğinde görüş birliği vardır ve Ümmet de Peygamber’den (s.a.v.) yıkamayla ilgili gelen nakillerde ihtilâf etmemiştir. Ayrıca cünüpken su bulunmadığı takdirde teyemmüm alınması halinde bütün vücudun yıkanması düşer ve iki organı teyemmüm etmek diğer organları yıkama yerine geçer. Bunun gibi abdestsizlik halinde alınan teyemmümde de ayakların mesh edilmemesi onları yıkamanın yerine geçebilir”.¹¹¹

Aklî delillerden biri de Kâsimî’nin (ö. 1332/1914) dediği gibi yıkamanın farz değil, sünnet olduğudur. Onun konuyla ilgili görüşleri şöyledir: “Âyetin zâhirînin ayaklardaki farzın mesh olduğu konusunun açık olduğu ortadadır. Nitekim İbn Abbas ve diğerleri de böyle söylemişlerdir. Peygamber’den (s.a.v.) ayakların yıkanmasına dair gelen haberler onun âdeti gereği farzda ziyadelik ve onu genişletmek içindir. Zira o, namaz, zekât, oruç ve hacda olduğu gibi her farzda onu destekleyen ve kuvvetlendiren sünnetler koymuştur. Taharetin de böyle olduğu açıktır. Ayaklara meshin farz olduğunun bir diğer delili, ayakkabı ve çorap üzerine meshin meşru olmasıdır. Bu hükmün abdest âyeti dışında hiçbir dayanağı yoktur. Zaten bütün

¹⁰⁹ Fahreddîn er-Râzî, *Mefâtîhu’l-Ğayb*, VI, 128.

¹¹⁰ Tabersî, *Mecmeu’l-Beyân*, III, 288.

¹¹¹ Cessâs, *Ahkâmü’l-Kur’ân*, III, 352.

sünnetlerin aslı gerek söz gerekse anlam olarak Allah'ın Kitabı'ndadır.”¹¹² Günümüzde de Süleyman Ateş ve Mustafa Öztürk gibi tefsirciler meshin farz, yıkamanın sünnet olduğu görüşündedirler.¹¹³

Kâsimî'nin bu sözlerini Mücteba Uğur şöyle tenkit etmektedir: “Peygamber (s.a.v.) âdeti olduğu üzere farzda bir ziyadelik yapmak ve farzın hududunu genişletmek maksadıyla da olsa abdest alırken ayaklarını yıkamışsa bu her şeyden önce onun abdest âyetinden anladığı şekilde hareket ettiğini gösterir. Bilinen bir gerçektir ki Sünnet, Peygamber'in (s.a.v.) Kur'ân-ı Kerîm hükümlerinin uygulanmasından ibaret tatbikatları ve davranışlarıdır. Buna göre Kur'ân-ı Kerîm hükmüne aykırı Sünnet olmayacağı gibi Kur'ân'a aykırı bir fiile de Sünnet denmez. Dolayısıyla Allah'ın Rasûlü'nün Kur'ân-ı Kerîm, meshi emrettiği halde ayaklarını yıkadığı düşünülemez. Öyle olunca, Peygamber (s.a.v.) sırf farz üzerine ziyade veya farzın sınırını genişletmiş olmak için ayaklarını yıkamıştır demek, yıkama hükmüne ziyadelik getirmek demektir. Hâlbuki el-Kâsimî'nin söyle(mek iste)diği bunun aksinedir. Öyleyse böyle bir ifade bir anlamda onun Kur'ân hükmüne aykırı hareket ettiğini söylemekle birdir. Bu ise imkânsızdır... Allah'ın Elçisi, Kur'ân-ı Kerîm'i en iyi anlayan ve hükümlerini uygulama mecburiyetinde olan kimsedir. Bunda kimsenin şüphe ve tereddüdü yoktur. Acaba Peygamber (s.a.v.) abdestte ayaklarını yıkamakla Kur'ân-ı Kerîm nassından anladığını mı uygulamıştır; yoksa o nass üzerine gerçekten ziyadelik mi getirmiştir? Eğer ziyadelik getirmişse “Vay o topukların cehennem ateşinden çekeceği var” uyarısı ne mânâ ifade eder? Onun, sünneti terk etmekten dolayı azapla uyardığı nerede görülmüştür?... el-Kâsimî'nin abdestte ayaklara mesh etmek farz olmasaydı, mest ve çorap üzerine mesh etmek hükmü konulmazdı görüşünün mantikî olduğuna diyecek yoktur. Ancak tek taraflıdır ve davasını savunabilmek uğruna ileri sürdüğü aklî bir delil olmaktan öte bir kıymet ifade etmez.”¹¹⁴ Diğer bir aklî delil de, biraz önce geçtiği gibi ayaklara mesh etmek farz olmasaydı çorap ve mest üzerine mesh etme hükmü konulamazdı görüşüdür.¹¹⁵

¹¹² Kâsimî, **Mehâsinü't-te'vîl**, VI, 112.

¹¹³ Süleyman Ateş, **Yüce Kur'ân'ın Çağdaş Tefsiri**, 12 c., İstanbul, Yeni Ufuklar Neşriyat, 1989, C: II, s. 480; Mustafa Öztürk, **Tefsirde Ehl-i Sünnet & Şîa Polemikleri**, 334.

¹¹⁴ Mücteba Uğur, **a.m.**, 23-24.

¹¹⁵ Mücteba Uğur, **a.m.**, 24.

Süleyman Ateş, tefsirinde yukarıdakilere ilaveten ayrı bir aklî delil ileri sürmektedir: “Yüce Allah, abdestte vücudun iki temel uzvunun yıkanmasını emretmiştir ki bunlar yüz ve kollardır. İki uç uzvunun mesh edilmesini de emretmiştir ki bunlar baş ve ayaklardır. “Yıkayınız” fiilinden sonra iki tümleş getirmiştir. Demek ki yüz ve eller yıkanacaktır. “Mesh ediniz” fiilinden sonra da iki tümleş getirmiştir, bunlar da baş ve ayaklardır. Demek ki bunlar da mesh edilecek uzuvlardır. Âyette bu mânâyı son derece güçlendiren ince bir nokta vardır: Kur’ân-ı Kerîm’de her kelime birbiriyle son derece uyumlu ve mütenasıptir. Şimdi “yıkayınız” fiilinden sonra gelen iki tümleşte ilki nasıl bir tek uzvu, ikincisi iki uzvu (yani iki eli) gösteriyorsa; “mesh ediniz” fiilinden sonra gelen iki tümleşten birincisi de bir tek uzvu, ikincisi iki uzvu (iki ayağı) göstermektedir. Eğer “ercüleküm: ayaklarınız” tümleci, “vucûh: yüzler” e atfedilmiş olsa bu âhenk ve tenasüp bozulur ki bu, Kur’ân’ın bilinen mûcizevî âhenk ve üslûbuna aykırı olur.”¹¹⁶

Mücteba Uğur konuyla ilgili yazdığı makalesinde, Ateş’in bu görüşüne şöyle eleştiri getirmektedir: “Kur’ân-ı Kerîm’in kendine has bir üslûbu vardır. Onun ifade özellikleri içinde Arapça gramer kâidelerine uyanlar olduğu gibi, abdest âyeti misali, uymaz sayılanları da mevcuttur. Ancak ilahî sözlerin kendisine mahsus kâideleri olduğu unutulmamalıdır. Bunun yanı sıra Arapça gramer kâidelerinin Kur’ân-ı Kerîm’in nâzil oluşu üzerinden birkaç asır geçtikten sonra tespit edildiği bilinen bir gerçektir. Diğer bir deyişle, Nahiv kâideleri henüz tespit edilmemişken Kur’ân-ı Kerîm vardır. Tevatür yoluyla nesilden nesile geçen kıraatlerle okunmakta, gâyet tabî olarak başta Peygamber’in (s.a.v.) anladığı gibi anlaşılmakta, hükümleri onun uyguladığı şekilde uygulanmaktadır. Bu itibarla, Kur’ân-ı Kerîm’in özel üslûbunu yıllar sonra tespit edilen gramer kâidelerine göre değerlendirmek her şeyden önce metot yanlışı yapmaktır. Özellikle Peygamber (s.a.v.), sahâbe, tâbiûn ve öteki (diğer) selef âlimlerinin tamamına yakın büyük çoğunluğunun tatbik ederek verdikleri mânânın tutarsız görüldüğünü söylemek ise bize kalırsa asıl tutarsız sayılması gereken tutumdur. Öte yandan Kur’ân-ı Kerîm’den gramer kâideleri çıkarılmıştır ama her Kur’ân-ı Kerîm âyetinin gramer kâidelerine göre yorumlanması her zaman doğru sonuca ulaştırmaz. Dolayısıyla “ercüleküm” kelimesinin mutlaka yanı

¹¹⁶ Süleyman Ateş, **Yüce Kur’ân’ın Çağdaş Tefsiri**, II, 477-478.

başındaki “bi-ru’ûsiküm” üzerine atfedilmesinin kesin bir kâide niteliği taşıdığı söylenemez... Tevbe Sûresi’nin üçüncü âyetindeki “Rasûluhû” kelimesini mutlaka yakınına atfedilir diye yakınındaki kelimeye nasıl atfedilir?”¹¹⁷

Süleyman Ateş, Uğur’un eleştirisine makalesinde şöyle cevap vermektedir: “Kur’ân’da gramer kurallarına aykırı şeyler olabilir, iddiası Kur’ân’ın mûcizeliğine gölge düşürmez mi? Nasıl mûcize bir sözde herhangi bir yönden bozukluk bulunabilir? Kur’ân hem lafzıyla hem anlamıyla mûcizedir. Gramer kurallarına aykırı olmak onun lafzındaki i’cazı kaldırır. Kaldı ki dil kuralları, Kur’ân temel alınarak tespit edilmiştir. Âyetin cümlesini, gramer kurallarına uygun çoğunluğun kıraati varken sırf âhâd haberlerine dayanarak âyete nasıl böyle bir rekâketi yükleriz?... Biraz önce ifade ettiğimiz gibi gramer kuralları, Kur’ân’a hizmet için tespit edilmiştir ve Kur’ân’da gramer kurallarına aykırı bir şey yoktur. Ayrıca hiç kimse Kur’ân’ı Peygamber’in (s.a.v.) anladığı şeklin dışında anlamak iddiasında değildir. Âyetin meshi emrettiğini söyleyenler de Peygamber’in (s.a.v.) böyle uyguladığını ifade eden sağlam rivâyetlere dayanmışlardır. İşte Enes’in rivâyeti gâyet sağlamdır. Öyle mürsel falan değil, sağlam. İbn Kesîr de bu rivâyetin senedini sağlam görmektedir. İmam Taberî büyük bir muhaddis ve hâfızdır. Bu konudaki rivâyetleri sağlam görmektedir. Onlar yıkama hakkındaki rivâyetleri sağlam görmemektedirler. Nitekim Enes b. Mâlik, yıkamayı emreden Haccâc’ın görüşünü reddetmiş, onun yalan söylediğini söylemiştir. Kıraat şekillerinin tevatür yoluyla nesilden nesile geçtiği de doğru değildir. Kıraatler tevâtüren değil, kârilere âhâd haberleriyle gelmiş ve ancak kıraat imamlarından itibaren meşhur olmuşlardır. Zaten kıraatler tevâtüren Peygamber’den (s.a.v.) sabit olsaydı, İbn Ebî Hâtim, Taberî, Nehhâs, Ferrâ gibi birçok âlim, kendi kıraatleri dışındaki bazı kıraatleri reddedip “Ben bu kıraati beğenmiyorum, bu çirkindir. Bununla okumak caiz değildir” diyebilir miydi? Peygamber’in (s.a.v.) okuduğu şekle itiraz etmek insanı dinden çıkarır. Kıraat imamları çoğunlukla sadece kendi kıraatlerini doğru bulmuşlar, ötekilerin doğruluğuna inanmadıkları için öyle okumamışlardır.”¹¹⁸

¹¹⁷ Mücteba Uğur, **a.m.**, 24.

¹¹⁸ Süleyman Ateş, **a.m.**, 190.

1.2.6. TABERÎ'NİN GÖRÜŞÜNE DAİR YORUMLAR

Taberî ile ilgili olarak tefsir kitaplarında farklı görüşler zikredilmektedir. Birçok fakih ve müfessir abdest konusunda Taberî'nin "Dileyen ayaklarını yıkar, dileyen mesh eder" şeklindeki bir görüşü savunduğunu belirtmiştir.¹¹⁹ İbnü'l-Arabî, birbirine zıt olmadığı takdirde iki kıraati kendisiyle amel edilen iki rivâyet sayması sebebiyle Taberî'nin yıkama ile mesh arasında muhayyerliği tercih ettiğini söyler.¹²⁰ Tabersî ise onun muhayyerlik görüşünü benimsediğini ancak ayağın sadece üstünün değil, tamamının mesh edilmesi düşüncesinde olduğunu nakleder.¹²¹ Oysa Taberî'nin tefsiri incelendiğinde kendisinin bir muhayyerlikten söz etmediği, bilakis ayakların tamamını su ile mesh eden kişinin yıkamış olacağını ifade ettiği görülür.

Taberî'nin yaklaşımı, hem ilk dönem müfessirlerden olması hem de konuyu ayrıntılı bir şekilde ele alması açısından önemlidir. Diğer taraftan, abdestte ayakların mesh edilmesi gerektiğini savunanlar Taberî'den kendilerine delil getirdikleri gibi, yıkamayı savunanlar da onun görüşünü farklı değerlendirerek muhayyerliği seçtiğini iddia etmişlerdir. Bu yüzden Taberî'in görüş ve düşüncelerinin net bir biçimde ortaya konulması gerekir.

Taberî, üstün ve esre kıraatleri, onlardan çıkarılan yıkama ve mesh görüşleri ile ilgili rivâyetleri verdikten sonra görüşünü şöyle beyan eder: "Bize göre doğrusu, Allah Teâlâ'nın, abdestte "iki ayağın tamamının su ile mesh edilmesini" emrettiğidir. Bu, tıpkı teyemmümde, yüzün tamamının toprakla mesh edilmesi gibidir. Abdest alan kimse, ayaklarının tamamını su ile mesh ederse, kendisine **mesh eden** denildiği gibi, **yıkayan** da denir. Çünkü ayakları yıkamak, onların üzerinde suyu gezdirmek veya onları suya dokundurmakla gerçekleşir. Mesh etmek ise, elleri veya onların yerine geçen şeyleri ayaklar üzerine sürmekle olur. Dolayısıyla bir kimse ayakları üzerinde suyu eliyle gezdirirse, hem **yıkamış** hem de **mesh etmiş** olur."¹²²

¹¹⁹ İbnü'l-Arabî, **Ahkâmü'l-Kur'ân**, II, 71; Tabersî, **Mecmeu'l-Beyân**, III, 284; Fahreddîn er-Râzî, **Mefâtihu'l-Ğayb**, VI, 127; Kurtubî, **el-Câmi'**, VII, 344; Ebü Hayyân, **el-Bahru'l-Muhît**, III, 437.

¹²⁰ İbnü'l-Arabî, **a.g.e.**, II, 71.

¹²¹ Tabersî, **a.g.e.**, III, 284.

¹²² Taberî, **Câmiu'l-Beyân**, VIII, 188-198.

Taberî'ye göre buradaki mesh kelimesi, hem genel hem de özel anlam taşır. Yani ayakların tümünü meshetme anlamına gelebileceği gibi bir bölümünü mesh etme anlamına da gelir. Taberî, bu iki ihtimalden dolayı kurrânın *ercül* kelimesinin kıraatinde ihtilâf ettiğini söylemiştir. Ona göre, ayakların tamamını su ile mesh etmeye dair Rasûlullah'dan (s.a.v.) gelen haberler açık olmasına rağmen bir kısım kurrâ mesh etmeyi göz ardı ederek ve ayaklardaki farzın yıkama olduğuna dikkat çekerek söz konusu kelimeyi üstün, bir kısmı da meshe dikkat çekerek esre okumuştur. Taberî, bazı âlimlerin âyetin mânâsının “ayakları yıkamakla birlikte elle de tamamını mesh etme” olduğuna dikkat çekerek abdestte ayakları el veya elin yerine geçen şeylerle mesh etmeksizin onları sadece suya sokmakla yetinmeyi mekruh saydığını söylemektedir. Taberî daha sonra ayakları suya sokmanın yeterli olup olmadığına dair ilgili rivâyetleri verir.¹²³

Taberî, görüşlerini aktarmaya şöyle devam eder: “Mademki, bize göre mesh ayağın tamamını veya bir kısmını su ile mesh etmektir ve meshin umumi olmasıyla ilgili zikredilen deliller¹²⁴ sahihtir, o halde Allah'ın muradı ayakların tamamının mesh edilmesidir. Dolayısıyla ayağın tamamını mesh etmede hem yıkama hem mesh mânâsı bulunduğundan *ercül* kelimesi her iki kıraatle de okunabilir. Çünkü ayakların tamamına suyun isabet ettirilmesinde yıkama, elin gezdirilmesinde mesh mânâsı vardır. Söz konusu kelimenin üstün okunması isabetlidir. Zira bunda ayakların tamamında suyun gezdirilmesi mânâsı vardır. Esre okuyuş da doğrudur. Zira bunda da el veya elin yerine geçen şeylerle ayakların mesh edilmesi anlamı vardır. Şu kadar var ki her iki kıraatin ikisi de güzel ve doğru olsa da, *ercüli* şeklinde esre okumayı tercih ediyorum. Çünkü bunda benim nitelediğim tamamını mesh etme mânâsı vardır. Ayrıca *ercül* kelimesi *ru'ûs* kelimesinden sonra gelmiştir. Bu kelimeyi daha önce geçen *eydiye* üzerine atfetmektense, yanındaki *ru'ûs* kelimesine atfetmek daha uygundur. Aksi takdirde araya “*Başlarınızı mesh edin*” cümlesi girer.”¹²⁵

İbn Kesîr, Taberî'nin bu konuda yanlış anlaşıldığını belirterek şöyle demiştir: “Taberî'den hadislere dayanarak ayakların yıkanmasını, âyete dayanarak da mesh

¹²³ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, VIII, 198-199.

¹²⁴ Bunlar “O topukların ateşten çekeceği var” ve “Abdesti güzel alın” hadisleridir.

¹²⁵ Taberî, *a.g.e.*, VIII, 199, 200.

edilmesini gerekli gördüğünü naklederler. Hâlbuki onun bu konudaki görüşü böyle değildir. Taberî'nin tefsîrindeki sözünden; abdest alırken diğer organların değil, sadece ayakların ovulması gerektiğini kastettiği anlaşılır. Çünkü ayaklara toprak, çamur ve diğer pislikler bulaşabilir. Ancak o, ovulmayı mesh kelimesiyle ifade edince, onun sözünü tam anlayamayanlar, bundan ayaklarda hem mesh hem de yıkamayı gerekli gördüğünü sanmışlar ve birbirlerinden bu şekilde nakletmişlerdir. Bu sebeple fakihlerin çoğu bu durumu karışık bulmuşlardır. Aslında o, bu konuda mazurdur. Çünkü ister önce olsun, ister sonra olsun ikisini birleştirmenin bir anlamı yoktur. Zira bu ikisi birbirinin içine girmiştir. Allah bilir, Taberî benim anladığımı kastetmiştir. Sonra onun sözünü derin bir şekilde düşününce, birden iki kıraat arasını cem' etmeye çalıştığını gördüm. Âyetteki *ercül* kelimesi esre okunduğunda meshe yani ovmaya, üstün okuduğunda yıkamaya atfedileceğinden iki kıraati birleştirerek almayı gerekli görmüştür.”¹²⁶

Tabatabâî, Taberî'nin te'lifçi görüşüne şöyle itiraz etmiştir: “Âyette başın mesh edilmesi ile ilgili ifadeden, sadece meshin; ayakların mesh edilmesiyle ilgili ifadeden ise yıkamayla birlikte meshin nasıl çıkarıldığını anlayabilmiş değilim. Doğrusu bu, meshin yıkama mânâsına geldiği görüşünden bile tutarsız ve anlamsızdır. Bu görüş sahibinin “Allah abdestte iki ayağın tamamının su ile mesh edilmesini emretti” demesi kendi açısından daha problemlidir. Çünkü abdesti teyemmüme kıyaslamıştır. Elindeki rivâyetlere göre bir hükmü başka bir hükme kıyaslıyorsa âyetin buna delalet ettiğine dair herhangi bir delil olup olmadığına bakılmalıdır. Bilindiği gibi, rivâyetler Kur'ân'ın lafzını açıklayacak konumda değildir. Eğer abdestteki “*Başlarınızı ve bileklere kadar ayaklarınızı mesh edin*” âyetini teyemmümdeki “*Yüzünüzü ve ellerinizi mesh edin*” âyetine kıyaslıyorsa, bu hem kıyaslanan hem de kendisine kıyaslanan açısından hiçbir şekilde caiz olmaz. Çünkü Allah Teâlâ her ikisinde de mesh fiilini bâ harf-i ceriyle müteaddi (geçişli fiil) yapmıştır. Bâ ile müteaddi olan mesh fiili, meshedileni tamamen kapsamaz. Ancak harf-i cersiz kullanılan mesh fiili, tamamını meshe delalet eder. Âyet hakkında

¹²⁶ İbn Kesîr, **Tefsîru'l-Kur'ân**, III, 54.

yapılan bu ve benzeri yorumlar, rivâyetleri korumak ve âyete muhalefetten kaçmak için âyeti, zâhirînin hilafına hamletmektir.”¹²⁷

Taberî, başa mesh etmekten farklı olarak ayaklara meshin ayağın tamamını kapsamasına “O topukların ve ayakların altının ateşten çekeceği var” hadisini delil getirerek şöyle demiştir: “Eğer ayağın tamamını değil, bir kısmını mesh etmek yeterli olsaydı, bir kısmını mesh ettikten sonra mesh edilmeyen yerlerden dolayı bu uyarı yapılmazdı. Çünkü yıkanması gereken yerleri yıkayarak Allah’ın farzını eda eden böyle bir uyarıyı hak etmez, bilakis çok sevap alması gerekir. Abdestte topukları yıkamamanın cezasının veyl olması; su ile ayağın tamamının mesh edilmesinin farz ve bu konudaki görüşümüzün doğru, aksinin ise yanlış olduğunun en açık delilidir.”¹²⁸

Âlûsî ise konu hakkında şöyle düşünmektedir: “Ebû’l-Âliye (ö. 90/709), Şa’bî, İkrime gibi kimselere meshin cevazını; Hasan Basrî’ye cem’ veya tahyiri ve Muhammed İbn Cerîr et-Taberî’ye de tahyiri nispet etmek yalan ve iftiradır. Bu çeşit rivâyetler Şîî râvîler tarafından yayılmış, sahihini sakîminden ayırt etmeyen bir takım Ehl-i Sünnet âlimleri de bunları tahkik etmeden, senetsiz olarak rivâyet etmişlerdir. Belki tahyir fikrini savunan, İmâmiyye’den olan Muhammed b. Cerîr b. Rüstem eş-Şîî’dir. Ehl-i Sünnet’in büyük âlimlerinden İbn Cerîr b. Ğâlib et-Taberî değildir. Onun tefsirinde zikredilen, ne mesh ne cem’ ne tahyirdir, sadece yıkamaktır.”¹²⁹

Menâr müellifi de, bu bağlamda şunları söylemektedir: “Taberî’nin iki kıraatle amel ettiği açıktır. Bu da abdest alan kişinin ayaklarını elleriyle veya başka bir şeyle mesh ederek yıkamasıdır. Bunu onların temizliğine özen göstererek her tarafını yıkamış olmak için yapar. Çünkü ayaklar, insanın pisliklerle en yakın temas içerisinde olan organıdır. El ile silmeksizin yalnız su dökmek pisliği gidermez ve istenilen temizliği sağlamaz. Mesh etmek suretiyle yıkanırsa temizlikte az su

¹²⁷ Tabatabâî, *el-Mîzân*, V, 224.

¹²⁸ Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, VIII, 200.

¹²⁹ Âlûsî, *Rûhu’l-Meânî*, V, 114-115.

kullanılır. O dönemde Hicaz'da su kıtlığı olduğu ve az su kullanmak da sünnet olduğu için buna ihtimam gösterilmiştir.”¹³⁰

Şevkânî (ö. 1250/1834) de şunları söylemiştir: “*Ercül*’ün esre kıraati, *ru’ûs* üzerine atfedildiğinden ayakları mesh ile yetinmenin cevazına delalet eder. Bu, İbn Cerîr’in de görüşü olup İbn Abbas’dan mervidir.”¹³¹

Kurtubî, İbn Atiyye’nin şöyle dediğini nakleder: “*Ercüli* şeklinde esre okuyanların bir kısmı ayakların meshinden yıkama anlamı çıkarmıştır. ¹³² Abdülmecit Okcu, İbn Atiyye’nin, bu sözünü muhtemelen Taberî’yi kastettiğini, çünkü Taberî’nin mesh ifadesinden yıkamanın anlaşıldığını belirtmiştir.¹³³

Süleyman Ateş de Taberî’nin esre kıraatini ve ondan çıkan mesh anlamını tercih ettiğini; Kur’ân’ın meshi emrettiği ancak ayakların tamamını mesh etmek gerektiği şeklinde söylediğini ifade etmiştir.¹³⁴

Taberî, son olarak Evs b. Ebî Evs ve Huzeyfe adlı sahâbîlerden rivâyet edilen ve abdestte ayakların bir kısmını meshe delalet eden haberleri zikreder ve onların değerlendirmesini yapar.

Evs b. Ebî Evs şöyle demiştir: “Allah’ın Elçisi’ni (s.a.v.) gördüm, abdest aldı, *na’leyn*’ine mesh etti, sonra kalktı ve namaz kıldı”. Ondaki diğer bir rivâyet de şu şekildedir: “Allah’ın Elçisi’ni gördüm, bir kavmin çöplüğüne vardı; abdest aldı ve ayakları üzerine mesh etti”. Huzeyfe’den rivâyet edilen hadis ise şöyledir: “Allah’ın Elçisi bir kavmin çöplüğüne vardı. Ayakta küçük abdestini yaptı. Sonra su istedi, abdest aldı ve *na’leyn*’i üzerine mesh etti.”¹³⁵

¹³⁰ Reşit Rızâ, **Tefsîrû’-Menâr**, VI, 230-231.

¹³¹ Ebû Abdullah Muhammed b. Ali Şevkânî, **Fethü’l-Kadîr (el-câmi’ beyne fenneyi’r-rivâye ve’d-dirâye min ilmi’t-tefsir)**, thk. Abdurrahman Umeyra, 5 c., 2. bs., Mansûra, Dâru’l-Vefâ, 1997, C: II, s. 27.

¹³² Kurtubî, **el-Câmi’**, VII, 343-344.

¹³³ Abdülmecit Okcu, “Taberî Tefsirinde Abdest Âyetinin Yorumu Ve Taberî’nin Konuyla İlgili Görüşleri Üzerine Bazı Mülâhazalar”, **AÜİFD**, No: 19, 2003, s. 239.

¹³⁴ Süleyman Ateş, **Yüce Kur’ân’ın Çağdaş Tefsiri**, II, 477-479.

¹³⁵ Taberî, **Câmiu’l-Beyân**, VIII, 208-209.

Taberî, Evs b. Evs'in rivâyet ettiği hadisin ayakların sadece bir kısmına mesh etmenin yeterli olacağına delalet etmediğini ifade ederek sebebini şöyle açıklar: Bu haberde Peygamber'in (s.a.v.) abdestini bozduktan sonra abdest alarak *na'leyn*'ine veya ayağına mesh ettiği zikredilmemektedir. Evs'in bildirdiği haberdeki ayaklara mesh, abdestini bozmadan yani abdestini yenilemesi gerekmeyen bir durumda aldığı abdestte olmuş olabilir. Çünkü O'ndan (s.a.v.) yapılan bir rivâyete göre, abdestliyen abdest aldığında böyle yapardı. Habbetü el-Uranî şöyle demiştir: “Ali'yi (r.a.) gördüm, Rahbe'de ayakta su içti, sonra abdest aldı, *na'leyn*'ine mesh etti ve “İşte bu, abdestli olan kişinin abdestidir. Allah'ın Elçisi'nin (s.a.v.) böyle yaptığını gördüm” dedi”. Hz. Ali'den rivâyet edilen bu hadis, Evs hadisiyle ilgili olarak söylediğimizin doğruluğunu bildirmektedir.”¹³⁶

Taberî, Evs hadisiyle ilgili akla gelebilecek ihtimalleri şöyle değerlendirir: “Birisi “Evs hadisi senin dediğin mânâda (abdestliyen) olabileceği gibi, Rasûlullah'ın (s.a.v.) abdestsizken aldığı abdestte de olmuş olabilir” derse ona şöyle cevap verilir: Abdestsizken *na'leyn*'ine ve ayaklarına mesh etme ihtimali, en güzel yorum olsa bile bize göre isabetli değildir. Çünkü Allah'ın farzları ve Rasûlü'nün sünnetleri birbirine zıt ve çelişkili olamaz. Peygamber'in (s.a.v.) abdest alırken, ayakların tamamını yıkamayı emreden hadisleri meşhur bir nakille gelmiştir ve kendisine ulaşanda mazeret bırakmayacak şekilde sahihtir. Bunlar sahih olunca, bir kısmını yıkamamayı mubah kılan hadislerin sahih olması caiz olmaz. Çünkü Allah ve Rasûlü'nün hükümlerinde aynı anda bir şeyin hem farz kılınması hem de iptal edilmesi imkânsızdır. Şu kadar var ki biz, Peygamber'in (s.a.v.) ayaklarını mesh ettiği iddiasını abdestsiz halinde yaptığını dair delil olmadığı için, abdestli durumda olmuştur diye kabul ederiz.”¹³⁷

Cerîr'in, A'meş'den, onun da Ebû Vâil'den rivâyet ettiği Huzeyfe hadisine dair Taberî'nin söyledikleri özetle şöyledir: “Huzeyfe'den rivâyet edilen hadisi, A'meş'in sika olan hadis hâfızı arkadaşları Ebû Avâne, İbn İdris, Ebû Muâviye ve Amr b. Yahyâ şu şekilde rivâyet etmişlerdir: “Allah'ın Elçisi bir kavmin çöplüğüne

¹³⁶ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, VIII, 209.

¹³⁷ *A.e.*, VIII, 209-210.

vardı. Ayakta küçük abdestini yaptı. Sonra su istedi, abdest aldı ve *huffeyn*'ine mesh etti". Cerîr b. Hâzim'den başkası "*Na'leyn*'ine mesh etti" şeklinde nakletmemiştir. Güvenilir kimselerden ona muhalif rivâyetler olduğundan, bu şâz bir rivâyettir. Sahih olduğu kabul edilse bile, Peygamber (s.a.v.) çorapları üzerine giydiği *na'leyn*'ine mesh etmiş olabilir. Böyle olduğunda, bu haber bir delil olmadan muhtemel bir mânâyâ çevrilemez, maksadın bu olduğunun kabul edilmesi gerekir."¹³⁸

Okcu'nun konuyla ilgili değerlendirmesi özetle şöyledir: "Taberî birçok kimsenin ileri sürdüğü gibi abdestte, ayakları yıkama veya mesh etme konusunda insanların muhayyer olduğu kanaatinde değildir. Aksine kıraatlerin hükmünü âyetin lafzına uygun bir biçimde cem' ederek mantıklı ve tutarlı bir hüküm ortaya koymuştur. Ayakların tümünün su ile mesh edilmesi gerektiğini savunarak İmâmiyye'nin görüşünü reddetmiştir. Abdestte yalnız ayaklara su dökmeyi yeterli gören bazı Ehl-i Sünnet mezheplerinin, bu görüşlerini de yeterli bulmayıp, kesin olarak el veya el yerine geçecek bir şey ile ayakları mesh etmenin gerekliliği üzerinde durmuştur. Bir açıdan, abdest almayı daha ihtiyatlı ve tatminkâr hale getirmiştir. Ona göre yıkama olmadan mesh, mesh olmadan yıkama söz konusu değildir. Taberî'nin, "ayakların tümünün su ile mesh edilmesi gerektiği" fikrini tercih ettikten sonra, "Ayakları mesh etmeksizin sadece onlara su dökmek veya suya sokup çıkarmak, abdest için yeterli değildir" görüşünü benimsemesinden onun Ehl-i Sünnet çizgisinde olduğu açıkça ortaya çıkmaktadır. O, ayakları yıkamada su israfını önlemek için hafifçe abdest ya da ayakların tümünü su ile mesh etme ifadesini kullanmıştır.¹³⁹ Yani ayaklar hafifçe su ile ıslatılıp ellerle ovulacaktır.¹⁴⁰ Ehl-i Sünnet'in yıkama ve mesh ile ilgili görüşleriyle Taberî'nin görüşü arasında bir tezat var gibi görünse de, esasında bir tezat yoktur. Taberî, *ercüle* ve *ercüli* şeklindeki her iki kıraatin de sahih olduğunu belirtmekle beraber, *ercüli* şeklindeki kıraati tercih etmiştir. Bunun sebebi ise *ercüli* kıraatinin hem yıkamayı hem de meshi içine almasıdır. O, kıraat tercihlerinde anlamı daha geniş, daha kapsamlı olan kıraatleri tercih etmektedir. Buradaki düşüncesi de bundan ibarettir. Bazıları Taberî, iki kıraati iki ayrı âyet hükmünde kabul ederek, birinci kıraate göre yıkamayı; ikinci kıraate

¹³⁸ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, VIII, 210-211.

¹³⁹ Abdülmecit Okcu, *a.m.*, 242-244.

¹⁴⁰ Abdülmecit Okcu, *a.m.*, 227-228.

göre de meshi gerekli görmüştür, demişlerdir. Hangi yaklaşım ve gaye ile olursa olsun, Taberî, âyetin lafzına en güzel anlamı vermiştir. İki kıraatin ihtiva ettiği anlam, tek hükümde birleşmiştir. Hiçbir açıklayıcı hadis, haber ve yorum olmasa dahi, âyetin lafzından anlaşılan en güzel yorum kanaatimizce Taberî'nin getirdiği yorumdur.”¹⁴¹

Bize göre Taberî'nin görüşü mesh etmektir, ancak ayağın tamamını su ile mesh etmek gerektiğini kabul ettiği için ve ona göre mesh eden yıkamış sayılacağından üstün ve esre kıraatinin ikisi de doğrudur. Çünkü ayağın tamamında suyu gezdirmede yıkama, eli gezdirmede mesh mânâsı vardır. Ancak durum böyle olsa da, *ercül* kelimesinin yakınındaki *ru'ûs* üzerine atfedilmesini Arap dili açısından daha uygun bulduğundan esre kıraatini tercih etmiştir. Aksi takdirde *eydiye* üzerine atfedildiğinde araya cümle girmektedir. Taberî'nin görüşünde hem mesh hem yıkama anlamı bulunsa da bu, Şîa ve Ehl-i Sünnet'in görüşlerinden farklıdır.

1.2.7. BÖLÜM ÖZETİ

Bu başlık altında abdest âyetindeki *ercül* kelimesinin farklı kıraatlerinden çıkan farklı hükümler, kimlerin hangi görüşe sahip olduğu, zıt kıraatlerin nasıl birleştirildiği, kıraat farklarına göre âyetin i'râb tahlilleri ile yıkama ve mesh görüşünün delilleri özetlendikten sonra müfessirlerin konuya ilişkin kanaatlerine kısaca temas edilecektir. Müfessirlerin görüşleri verilirken târihi sıra gözetilecek, ilk ve son dönem tefsirler, lugavî tefsirler, ahkâm tefsirleri, dirâyet ve rivâyet tefsirleri, ülkemizdeki çağdaş tefsirler ve Şîa tefsirleri şeklinde bir gruplandırma takip edilecektir. Ayrıca konunun tefsirlerde ele alınışı açısından dikkatimizi çeken hususlara değinilecektir.

Abdest alırken ayakları yıkama ya da mesh etme meselesi tefsirlerde genellikle kıraat bağlamında ele alınmıştır. Mâide sûresinin 6. âyetinde ayaklar (*ercül*) “Başlarınızı mesh edin” cümlesinden sonra gelmekte ve üstün veya esre olmak üzere meşhur iki kıraatle okunmaktadır. Buna göre *ercül* kelimesiyle ilgili genel kanaat şudur: Bu kelimeyi üstün okuyanlar onu *eydiye* üzerine atfederek âmilin

¹⁴¹ Abdülmecit Okcu, a.m., 244-246.

iğsilû olduğunu söylemiş ve ayakların yıkanması gerektiği hükmüne ulaşmışlardır. Esre okuyanlar ise onu *ru'ûs* üzerine atfederek âmilin *imsehû* olduğunu söylemiş ve ayakların mesh edilmesi gerektiğini tercih etmişlerdir. Ehl-i Sünnet'in çoğunluğu yıkama görüşünü benimserken, başta İmâmiyye Şîa'sı olmak üzere bazı gruplar mesh görüşünü kabul etmiştir. Bu iki ana görüşten başka iki farklı görüş daha vardır: Birisi yıkama ile meshi cem', diğeri yıkama veya cem' arasında muhayyerliktir. Cem' görüşü, Dâvud b. Ali el-İsfahânî ve Nâsır li'l-Hak gibi bazı âlimlere nispet edilirken Hasan el-Basrî'nin muhayyerliği tercih ettiği bildirilmiştir. Taberî'nin görüşü ise belirtildiği gibi muhayyerlik değil, ayağın tamamının su ile mesh edilmesidir. Ehl-i Sünnet yıkama görüşlerini ve ilgili hadisleri esas alarak abdest âyetinin ayakları yıkama anlamına geldiğine dair deliller ileri sürmüş, Şîa ise haber-i vâhidle Kur'ân'ın zâhirînden dönmenin caiz olmadığını dile getirerek âyetten çıkan çıplak ayağa mesh anlamını uygun rivâyetlerle desteklemiştir.

Zıt kıraatlerin birleştirilmesi kâidesinden hareketle, abdest âyetindeki *ercül* kelimesinin üstün ve esre kıraatleri iki âyet hükmünde sayılarak birleştirme yönüne gidilmiştir. Üstünü esas alıp kıraatleri ayakları yıkama hükmünde birleştirenler, esre kıraatindeki meshi ya hafif yıkama mânâsına alır ya da *ercül* kelimesinin *civâr* sebebiyle esre okunduğunu söyleyerek onu yıkanan organlar üzerine atfederler. Onlara göre abdest âyetindeki *civâr*'ın delili ayaklara sınır belirlenmesidir. Çünkü mesh edilene değil, yıkanan organlara sınır belirlenmektedir. Araya “Başlarınızı mesh edin” cümlesinin girmesi ise, tertibe veya suyu iktisatlı kullanmaya işaret eder. Kıraatlerin yıkama hükmünde birleştirilmesiyle ilgili bir başka görüş de *ercül*'ün esre kıraatinin ayağın giyinik, üstün kıraatinin de çıplak olduğu hale hamledilmesidir. Esreyi esas alıp kıraatleri ayakları mesh etme hükmünde birleştirenler ise, üstün kıraatinde ya *ercül* kelimesini *ru'ûs* kelimesinin mahalline atfederler ki bu takdirde ayaklardaki hüküm yine meshtir. Ya da *ve ercüliküm*'ün başındaki *vav* harfinin *maiyye* için geldiğini ve *mea* (beraber) mânâsında olduğunu söylerler.

Abdestte ayakları yıkamanın farz olduğu görüşünün en önemli dayanağı, Peygamber'den (s.a.v.) abdestte ayaklarını yıkadığına dair gelen rivâyetler ve ayaklarını mesh edenlere yapmış olduğu iddia edilen tehditkâr uyarılardır. Âyetteki

dayanakları ise “bileklere kadar” denilerek sınır getirilmesidir. Diğer dayanaklar ihtiyat ilkesi ve temizlik esasıdır. Çünkü onlara göre yıkama meshi içine alır ve ayaklar en çok kirlenen organ olduğu için temizlenmesi gerekir.

Ayakları mesh etmenin farz olduğu görüşünün en önemli dayanağı ise âyetin zâhirinden anlaşılan mânâdır. Bu görüş meshle ilgili rivâyetlerle de desteklenir. Ayrıca bir takım aklî deliller getirilir ki, bunlar abdestte mesh edilen organların teyemmümde düşmesi ve ayaklara giyilen şeylere mesh edilmesinin çıplak ayağa öncelikle mesh edileceğine işaret etmesidir. Yüz (tek organ) ve kolların (iki organ) yıkanmasıyla mütenâsib olarak baş (tek organ) ve ayakların (iki organ) mesh edilmesinden bahsedilmesi de aklî delil olarak sunulmuştur. Hatta Peygamber’in (s.a.v.) ayaklarını yıkamasını farz değil, sünnet olarak değerlendirenler vardır.

İlk müfesssirlere Dahhâk’ın (ö. 105/723) tefsirinde *ercül* kelimesinin iki kıraatle okunduğu dışında herhangi bir bilgi yoktur.¹⁴² Mukâtil b. Süleyman’ın (ö. 150/767) tefsirinde ise konuya değinilmemiştir.¹⁴³ Taberî’nin (ö. 310/923) görüşünün muhayyerlik olduğu söylene de, tefsiri incelendiğinde onun görüşünün ayakların tamamının su ile mesh olduğu anlaşılmaktadır. Mâtürîdî (ö. 333/944) **Te’vilâtü’l-Kur’ân**’ında *ercül*’ün üstün ve esre okunduğunu zikrettikten sonra bazılarının “ayak çıplaksa yıkanır, giyinik ise mesh edilir” görüşünü de çelişkili bulduğu için uzak bir görüş olarak niteler ve hem yıkama hem de meshin birlikte emredilmesinin uygun olmayacağını söyler. Ona göre, esre kıraati *civâr* sebebiyledir ve Kur’ân’da bunun örnekleri vardır. Bu organları yıkamayı emretmenin hikmeti mânevî temizliği hatırlatmadır. Bu organları yıkama iki anlama gelmektedir. Biri bu organların şükürünü eda etmek, diğeri bu organlarla işlenen günahları silmektir.¹⁴⁴

Dilcilerin yazmış olduğu tefsirlere bakıldığında; Ferrâ’nın (ö. 207/822) **Meânü’l-Kur’ân**’ında *ercül*’ün üstün kıraatini yüzler üzerine atfettiği görülmektedir. Ferrâ, İbn Mes’ûd’un takdim ve tehir sebebiyle üstün okuduğuna,

¹⁴² Ebü’l-Kasım Dahhâk b. Müzâhim, **Tefsîru’d-Dahhâk**, thk. Muhammed Şükrî Ahmed ez-Zâviyetî, 2 c., Kahire, Dâru’s-Selâm, 1999, C: I, s. 321-322.

¹⁴³ Ebu’l-Hasan Mukâtil b. Süleyman, **Tefsîrü’l-Kebîr**, thk. Abdurrahman Mahmud Şehhate, çev. M. Beşir Eryarsoy, 4 c., İstanbul, İşaret Yayınları, 2006, C: I, s. 444.

¹⁴⁴ Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed el-Mâtürîdî, **Te’vilâtü’l-Kur’ân**, thk. Mehmet Boynukalın, mrc. Bekir Topaloğlu, 17 c., İstanbul, Mizan yayınevi, 2005, C: IV, s. 169-170.

Ali'nin "Kitap mesh, Sünnet yıkama ile nâzil oldu" ve Şa'bî'nin de "Cibrîl (a.s.) Muhammed (s.a.v.) ve bütün Peygamber'lere meshi indirdi" dediğine dair rivâyetlerin kendisine ulaştığını haber vererek "Sünnet olan, yıkamaktır" demiştir.¹⁴⁵ Ebû Ubeyde (ö. 209/824) ve Ahfeş (ö. 215/830) de *ercül*'ün kendisinden önceki kelimenin harekesine bağlı olarak esre okunduğunu, dolayısıyla mânânın "ayakların yıkanması" şeklinde olduğunu dile getirir ve Ebû Ubeyde bunun delilinin âyette geçen "bileklere kadar" ifadesi ve Peygamber'in (s.a.v.) ayaklarını yıkadığına dair rivâyetler olduğunu söyler. Zeccâc (ö. 311/923), en-Nehhâs (ö. 338/950) ve Ebû Hayyân (ö. 745/1344) gibi bazı Sünnî müfessirler ise Kur'ân'da *civâr*'ı caiz görmemişlerdir. Ancak Zeccâc, ayakların meshine sınır belirlendiği için yıkamanın murad edildiğini bildirmiştir. Nehhâs'a göre, bu konudaki en uygun görüş, mesh ve yıkamanın birlikte farz olmasıdır.

Ahkâm tefsiri sahiplerinden Tahâvî (ö. 321/933) *ercül* kelimesinin kıraati ve anlamı hakkında ihtilâf olduğunu, yıkama ve mesh hükmünü destekleyen rivâyetlerin bulunduğunu ifade ettikten sonra kendisinin yıkama görüşünü tercih ettiğini söyler. Cessâs (ö. 370/981) da kıraat farkları ve anlam ihtimallerinden dolayı âyetin mücmel olup hadisin onu açıkladığını dile getirir. Ona göre, kastedilen mânânın yıkama olduğunun delili ayakların yıkanmasıyla ilgili mütevâtir derecesinde meşhur hadisler ve yıkayanın ayağını mesh etmediği için kınanmayacağı düşüncesidir. İbnü'l-Arabî'ye (ö. 543/1148) göre Arap dili açısından iki kıraat doğru olsa da ve bazı sahâbe mesh anlamı çıkacak şekilde esre okusa da Sünnet yıkamayı gerektirir. Ona göre, araya cümle girmesi tertibi beyan, esre okunması ise ayağa giyilen şeylere mesh edilebileceğini göstermek içindir. Kurtubî (ö. 671/1273) ise meshin yıkama anlamına da geldiğini, üstün kıraatinin meshe hiçbir şekilde ihtimali olmadığını, yıkamayla ilgili pek çok hadis bulunduğu için esre kıraatinin de yıkama anlamına geldiğini ve yıkama ile ilgili icmâ' olduğunu beyan eder.

Zemahşerî (ö. 538/1144) yıkanan üç organdan biri olan ayakların baştan sonra gelmesinin sebebinin suyu israf etmeyip iktisatlı kullanmak, sınır belirlenmesini de mesh edileceği zannını ortadan kaldırmak olarak açıklar. Fahreddîn er-Râzî (ö.

¹⁴⁵ Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Ziyâd el-Ferrâ, **Meâni'l-Kur'ân**, 3 c., 2. bs., Beyrut, Âlemü'l-Kütüb, 1980, C: I, s. 302-303.

606/1210) *civâr*'ın imkânsızlığını, *ercül*'ü yakınına göndermenin daha uygun olduğunu ve haber-i vâhidle Kur'ân'ı nesh etmenin caiz olmadığını kabul etmekle birlikte yıkama haberlerinin çokluğu ve yıkamanın meshi içermesi sebebiyle ihtiyatlı olmak gerektiğini ve sınır belirlemenin sadece yıkamada olduğunu bildirir.¹⁴⁶ Beyzâvî (ö. 685/1286) yaygın olan Sünnetin, sahâbe amelinin, çoğu mezhep imamının ve âyette ayaklara sınır getirilmiş olmasının *ercül*'ün yıkananlar üzerine atfedilerek üstün okunmasını teyit ettiğini ifade ettikten sonra, *ercül*'ün esre okunmasının sebebinin *civâr* olduğunu belirtir.¹⁴⁷ İbn Kesîr (ö. 774/1373) de meshin hafif yıkama anlamına da geldiğini, esre kıraatinin *civâr* ya da ayakların giyinik halini anlatmak için olabileceğini söylemektedir.

Son dönem müfessirlerden Kâsimî (ö. 1332/1914) âyetin zâhirînin meshin farziyeti hususunda açık olduğunu, yıkama rivâyetlerinin ise Peygamber'in (s.a.v.) âdeti üzere farzda ziyadelik ve genişletme ifade ettiğini söyler. Ona göre çoraba ve ayakkabıya mesh etmenin meşru olması da farzın mesh olduğuna delalet eder. Çünkü her sünnetin aslı söz veya anlam olarak Allah'ın Kitabı'ndadır. Reşit Rızâ (ö. 1354/1935) ise çıplak ayağın yıkanması, giyinik ayağın mesh edilmesinin Kur'ân'ı açıklayan mütevâtir hadislerle sabit olduğunu, bunun temizlik hikmetine uygun olduğunu, iki kıraat arasında çelişki olmadığını ve nitekim başlangıçta esre kıraatini tercih edenlerin Peygamber'in (s.a.v.) beyanıyla bundan döndüğünü bildirir.¹⁴⁸ Elmalılı Hamdi Yazır (1878-1942) ayakları mesh etmeyi caiz görmeyen âyetin sonundaki "*Allah sizi tertemiz yapmak ister*" ifadesindeki temizlik hikmetine aykırı olduğunu söylemektedir. İbn Âşûr (ö. 1394/1973) da ayakların yıkanması gerekliliğini temizlik hikmetine bağlamış, Allah'ın huzuruna çıkarken en çok kirlenen organın yıkanmasına daha çok dikkat edilmesi gerektiğini ifade etmiştir. Esre kıraatiyle ilgili "Kur'ân mesh, Sünnet yıkama ile nâzil oldu" sözünü de en güzel te'vil kabul etmiş ve "Ayakların meshi Sünnet ile nesh edildi" demiştir.¹⁴⁹

¹⁴⁶ Fahreddîn er-Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, VI, 127-128.

¹⁴⁷ Ebû Saîd Nâsıruddin Abdullah b. Ömer b. Muhammed Beyzâvî, *Envârü't-tenzîl ve esrârü't-te'vîl*, 2 c., İstanbul, Şirket-i Sahâfiye-i Osmaniye, 1886, C: I, s. 326.

¹⁴⁸ Reşit Rızâ, *Tefsîrü'-Menâr*, VI, 235.

¹⁴⁹ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, VI, 130-131.

Süleyman Ateş, *ercül*'ün esre kıraatinden “Başınızı mesh edin” anlamı çıktığını, üstün kıraatinden yıkama anlamı çıkarmanın Arap grameri bakımından tutarlı gözükmediğini ifade eder; abdestte iki organın yıkanması ile iki organın mesh edilmesi arasındaki ahenk ve uyuma değinerek ayakları yıkamanın farz olduğunu söyler. Ateş, Ehl-i Sünnet âlimlerinin ayakların meshine dair hadisleri “çorap ve mestler üzerine mesh ya da hafif yıkama” şeklindeki yorumlamalarını da Medine gibi sıcak yerde çorap ve mest giymek âdet olmadığı için tutarlı bulmaz. Ona göre, Allah'ın Elçisi Kur'ân'ın emrinden fazlasını yapmış, her zaman olmasa da çoğu zaman ayaklarını yıkamıştır. Sıcak yerlerde ayakları yıkamanın vücudu dinlendirdiğini söyleyen Ateş, yıkamakla meshten daha iyisi yapıldığı için Allah'ın emrinin yerine geldiğini ve abdestin daha mükemmel olduğunu; soğuk, su azlığı gibi bir sebeple ayakların meshi ile yetinilebileceğini, ancak normal zamanlarda ayakları yıkamanın sünnete daha uygun olduğunu söyler.¹⁵⁰ Bayraktar Bayraklı da iki farklı okuyuş ve mânâyı (yıkama ve mesh) kabul etmekle birlikte şartlara göre uygulamayı öne çıkarmaktadır. Örneğin su azsa, ayakta mantar hastalığı varsa, çalışan kadınların çoraplarını çıkarıp abdest almaları zorsa ayaklarını mesh etmeleri en doğru olandır. Ama yanında ayaklarını yıkayabilecek miktarda suyu olan insan hizada ise ayaklarını yıkayacaktır.¹⁵¹

Tabersî (ö. 548/1153) Şîî müfessirlerin “Meshden yıkama anlamı çıkarmak, bazı açılardan mümkün değildir” şeklindeki itirazlarını nakleder. Bunlardan biri, mesh ve yıkama kelimelerinin farklı anlamlara sahip olması sebebiyle Allah'ın yıkanacak ve mesh edilecek organları ayırması; diğeri, atıf dolayısıyla baş gibi ayakların da mesh edilmesi gerektiğidir. Onlara göre, sınır belirleme yıkamaya delalet etmez, meshe de sınır belirlenebilir. Tabersî, kimi zaman şiirde zorunluluk gereği başvurulan bir yöntem olan *civâr*'ın atıfta değil, sıfatta ve karışıklıktan emin olduğunda kullanıldığını ve Allah'ın Kitab'ının böyle zayıf bir takdirden uzak olduğunu ifade eder. O, Peygamber'in (s.a.v.) abdest alırken ayaklarını yıkadığına dair rivâyetlerle Kur'ân'ın zâhirî anlamından dönmenin caiz olmadığını, bunların kesin bilgi değeri taşımayıp zan ifade ettiğini ve mesh rivâyetleriyle çeliştiğini

¹⁵⁰ Süleyman Ateş, **Yüce Kur'ân'ın Çağdaş Tefsiri**, II, 477-480.

¹⁵¹ Bayraktar Bayraklı, **Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'ân Tefsiri**, 21 c., İstanbul, Bayraklı Yayınları, 2002, V, 477.

belirtir. Bu bağlamda Peygamber'in (s.a.v.) "O topukların ateşten çekeceği var" sözüne dair şu rivâyeti nakleder: "Bedevî Araplar ayakta bevl eder ve bu yüzden idrar topuklarına ve ayaklarına sıçrar ve ayaklarını yıkamadan namaz için mescide girerlerdi. İşte tehdit bununla ilgilidir." Tabatabâi de, Ehl-i Beyt imamlarından gelen rivâyetlerin, abdestte ayakların mesh edilmesi gerektiği yönünde olduğunu; Ehl-i Sünnet kanallarından nakledilen rivâyetlerin ise, farklı bilgiler içerdiğini, dolayısıyla bunların âyetteki ibareyi tefsire yönelik olmadığını söyler. Ayrıca *mesh* ile *gasl* kelimelerinin aynı mânâyâ geldiği görüşünü bu konuda en zayıf görüş olarak niteler ve bu iki fiil arasında herhangi bir bağlantı olmadığını, başın meshini bırakıp sadece ayakların meshini yıkamaya hamletmenin dayanaksız bir tercih olduğunu belirtir.

Tefsirlerde dikkatimizi çeken hususlara gelince; Dahhâk'ın tefsirinde kıraat farklarından bahsedilmiş olması bu meselenin kıraat imamlarından önce gündemde olduğuna işaret etmektedir. Mukatil b. Süleyman'ın konuya değinmemesi dikkat çekicidir. İk dönemde yazılmış bazı dilcilerin tefsirlerinde *ercül*'ün esre okunmasının sebebinin *civâr*, delilinin de ayaklara sınır belirlenmesi olduğunu görmekteyiz. Mâtürîdî'nin tefsirinde yıkamanın maddî ve mânevî temizliğe sebep olduğundan söz edilmektedir. Son dönemde Reşit Rızâ, İbn Âşur ve Elmalılı Hamdi Yazır gibi müfessirler de yıkamanın gerekçesi olarak temizlik esası üzerinde durmaktadır. Ahkâm tefsirlerinin çoğunda ise farklı anlamlara ihtimali olmasından dolayı âyetin mücmel olduğu, hadisin onu açıkladığı veya Sünnet'in hüküm koyduğu bildirilmektedir. İbnü'l-Arabî araya cümle girmesini tertiple açıklar ve esre kıraatinin ayakların giyinik halde mesh edilmesine delalat ettiğini söyler. Bu görüşün Mâtürîdî tarafından zayıf bulunması, bunun İbnü'l-Arabî'den önce de dile getirildiği görülmektedir. Kurtubî de meshin yıkama anlamına da gelebileceğini söylemiştir. Kurtubî'nin bu görüşü, sözlüklere bu anlamın girdiği dönemle örtüşmektedir. Zemahşerî ayakları yıkamanın başı meshden sonra gelmesini suyu iktisatlı kullanmayla açıklarken, Fahreddîn Râzî yıkamanın ihtiyat açısından daha uygun olacağını ifade eder. Kâsimî, Süleyman Ateş ve Mustafa Öztürk gibi tefsirciler de meshin farz, yıkamanın sünnet olduğu görüşündedir.

İKİNCİ BÖLÜM

ABDESTTE AYAĞI YIKAMA VE MESH ETME HADİSLERİNİN İNCELENMESİ

Fıkıhta, abdest alırken ayakların yıkanmasının gerekli olduğuna dair hüküm, ilgili âyetten ziyade hadislere dayandırılmaktadır. Dolayısıyla meselenin bel kemiğini oluşturan rivâyetlerin incelenmesi önem arz etmektedir.

Bilindiği üzere hadis, sened ve metin olmak üzere iki kısımdan oluşur. Râvîler zincirini oluşturan sened, hadis metninin sahih veya zayıf oluşu hakkında bilgi vermesi bakımından üzerinde önemle durulan bir konudur. İsnadında cerh edilen¹ bir râvî bulunan hadis zayıf sayılır. Ancak bir tarîkten² zayıf kabul edilen bir rivâyet diğer birçok tarîkten sahih olabilir. Bu sebeple tenkit yaparken bir hadisin farklı senedlerini biraraya getirmek gerekir. Bu şekilde rivâyetlerin geliş yollarını ve metin farklılıklarını görüp daha sağlıklı değerlendirme imkânı elde edilmiş olur.

Rivâyetlerin sıhhatini tespitinde senedle birlikte metnin de değerlendirmeye tâbî tutulması gerekmektedir. Çünkü senedin sahih olması, her zaman hadisin sahih olduğunu göstermez.³ Senedi sahih fakat metni akıl, din ve târihî veriler gibi kıstaslara tamamen aykırı rivâyetlerin hadis âlimleri tarafından reddedildiğine dair örnekler bulunmaktadır. Nitekim İbnü'l-Cevzî (ö. 597/1200) “Bazen isnadda yer alan râvîler sika olmakla beraber hadis mevzû olabilir” demiştir.⁴

Bu bölümde, ilgili hadislerin senedlerinin sıhhati belirtilmekle birlikte daha ziyade metin tahlil ve tenkitleri üzerinde durulacaktır. Hadis metnindeki lafız farklılıkları ortaya konulduktan sonra hadisin hangi şartlarda söylenildiği, farklı zaman ve mekânlarda Peygamber (s.a.v.) tarafından tekrar edilip edilmediği gibi doğru anlamayı sağlayacak unsurlara değinilecektir. **Kütüb-i Sitte**'nin yanı sıra önceki ve sonraki birçok hadis kaynağından da yararlanmak suretiyle rivâyetler karşılaştırmalı olarak ele alınacaktır.

¹ Cerh: Râvîyi, adalet veya zabt sıfatlarından birini veya her ikisini tam olarak taşımadığını söyleyerek tenkit etmek. Bkz. Abdullah Aydınlı, **Hadis İstılahları Sözlüğü**, 48.

² Senede tarîk de denir. Ancak her ikisi bir yerde kullanıldığında tarîk, ana senedin bir râvîden sonraki dağılışını, kollara ayrılışını ifade eder. Bkz. Aydınlı, **a.g.e.**, 308.

³ Muhammed Zübeyr Siddîkî, **Hadis Edebiyatı Târîhi**, trc. Yusuf Ziya Kavakçı, İstanbul, İrfan Yayınevi, 1966, s. 18, 172.

⁴ Yaşar Kandemir, **Mevzû Hadisler (Menşe’i --Tanıma Yolları – Tenkidi)**, İstanbul, İFAV, 2009, s. 120-122.

Abdestte ayağa yapılması gereken işlemle ilgili rivâyetleri üç gruba ayırabiliriz: 1) Ayağın yıkanmasına dair hadisler; 2) Ayağın mesh edilmesine dair hadisler; 3) Topuklarla ilgili uyarıları içeren hadisler.

2.1. AYAĞIN YIKANMASINA DAİR HADİSLER

Hadis kaynaklarındaki abdestte ayakların yıkanması ile ilgili rivâyetler incelendiğinde çoğunun abdestin alınışını tarif ettiği görülmektedir. Bu rivâyetlerin bir kısmında sadece abdestin nasıl alındığı tarif edilirken, bir kısmında da abdestin tarifiyle birlikte zikredildiği şekilde alınan abdestle akla bir şey getirmeden kılınan iki rekât namaz sebebiyle geçmiş günahların bağışlanacağı, diğerlerinde abdest organlarından günahların döküleceği ve abdestten ötürü kıyamet günü alınların ve ayakların parlayacağı anlatılmaktadır. Bir başka grup rivâyetler ise abdestte parmakların hilallenmesi ve ayağında tırnak kadar kuru yer bırakanın abdestini ve namazını iade etmesiyle ilgilidir. Abdestle ilgili rivâyetlerin çok fazla olması sebebiyle bu bölümde sadece abdesti tarif eden hadisler üzerinde durulacak, topuklarla ilgili uyarıyı içeren hadisler ise ayrı bir başlık altında incelenecektir.

Abdesti tarif eden hadisler genellikle Abdullah b. Zeyd, Hz. Osman, Hz. Ali ve İbn Abbas gibi meşhur sahâbîler tarafından nakledilmektedir. Bunlardan Abdullah b. Zeyd ve Hz. Ali'den gelen rivâyetler sayıca diğerlerinden fazladır. Hz. Ali'den gelenler, mesh rivâyetleriyle karışık olduğu için Abdullah b. Zeyd rivâyetleriyle başlamanın daha uygun olacağı düşünülmüştür. Şimdi bu hadislerin hangi râvîler tarafından hangi kaynaklarda nasıl aktarıldığını görelim:

2.1.1. Abdullah b. Zeyd Rivâyetleri

Abdullah b. Zeyd b. Âsım'dan (ö. 63/683) abdestle ilgili rivâyet edilen hadisler Buhârî (ö. 256/870) ve Müslim'in (ö. 261/874) **Sahîh**'lerinde, İbn Mâce (ö. 273/886), Ebû Dâvud (ö. 275/888), Tirmizî (ö. 279/892) ve Nesâî'nin (ö. 303/915) **Sünen**'lerinde değişik târiklerle geçmektedir. Bu rivâyetler **Kütüb-i Sitte** dışında İmam Mâlik'in (ö. 179/795) **Muvattâ**'nda, Abdurrezâk b. Hemmâm'ın (ö. 211/827) **Musannef**'inde, Humeydî (ö. 219/834) ve Ahmed b. Hanbel'in (ö.

241/855) **Müsned**'lerinde, Dârimî'nin (ö. 255/868) **Sünen**'inde ve diğer bazı hadis kitaplarında da yer almaktadır. Burada ilk yazılı hadis kaynaklarından olması sebebiyle **Muvattâ**'daki rivâyet metniyle verilerek diğerlerindeki farklılıklar zikredilecektir.

حَدَّثَنِي يَحْيَى عَنْ مَالِكٍ عَنْ عَمْرِو بْنِ يَحْيَى الْمَازِنِيِّ عَنْ أَبِيهِ أَنَّهُ قَالَ لِعَبْدِ اللَّهِ بْنِ زَيْدِ بْنِ عَاصِمٍ وَهُوَ جَدُّ عَمْرِو بْنِ يَحْيَى الْمَازِنِيِّ وَكَانَ مِنْ أَصْحَابِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ هَلْ تَسْتَطِيعُ أَنْ تُرِيَّتِي كَيْفَ كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَتَوَضَّأُ فَقَالَ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ زَيْدِ بْنِ عَاصِمٍ نَعَمْ فَدَعَا بِوَضُوءٍ فَأَفْرَعُ عَلَى يَدِهِ فَعَسَلَ يَدَيْهِ مَرَّتَيْنِ مَرَّتَيْنِ ثُمَّ تَمَضَّمَضَ وَاسْتَنْنَرَ ثَلَاثًا ثُمَّ غَسَلَ وَجْهَهُ ثَلَاثًا ثُمَّ غَسَلَ يَدَيْهِ مَرَّتَيْنِ مَرَّتَيْنِ إِلَى الْمِرْفَقَيْنِ ثُمَّ مَسَحَ رَأْسَهُ بِيَدَيْهِ فَأَقْبَلَ بِهِمَا وَأَدْبَرَ بَدَأَ بِمَقْدَمِ رَأْسِهِ ثُمَّ دَهَبَ بِهِمَا إِلَى قَفَاهُ ثُمَّ رَدَّهُمَا حَتَّى رَجَعَ إِلَى الْمَكَانِ الَّذِي بَدَأَ مِنْهُ ثُمَّ غَسَلَ رِجْلَيْهِ.

Bana Yahyâ, Mâlik'den rivâyet etti. Mâlik, Amr b. Yahyâ el-Mâzinî'den, o da babasından rivâyet etti ki, babası Abdullah b. Zeyd b. Âsım'a –Rasûlullah'ın (s.a.v.) ashabından olup Amr b. Yahyâ'nın dedesidir– “*Rasûlullah'ın (s.a.v.) nasıl abdest aldığı bana gösterebilir misin?*” dedi. Abdullah b. Zeyd de “*evet*” dedi ve abdest almak için su istedi. Sudan ellerine dökerek onları iki kere yıkadı, üçer defa mazmaza ve istinşak yaptı, sonra yüzünü üç kere yıkadı ve kollarını dirseklerine kadar iki kere yıkadı. Sonra iki eliyle başını mesh etti; başın önünü ve arkasını mesh etti. Mesh etmeye alnından başladı, sonra ellerini ensesine doğru götürdü ve başladığı yere tekrar getirdi. Sonra **ayaklarını yıkadı**.⁵

Mâlik'in Amr b. Yahyâ kanalıyla rivâyet ettiği bu metin, **Abdurrezzâk, Ahmed b. Hanbel, Buhârî, İbn Mâce, Ebû Dâvud, Nesâî ve İbn Huzeyme**'de de aynı şekilde geçmektedir. Ancak **Muvattâ**'daki bir rivâyete göre Amr b. Yahyâ babasının, dedesi Ebû Hasen'i, Abdullah b. Zeyd'e sorarken duyduğunu haber vermiştir. Ahmed b. Hanbel'in **Müsned**'indeki bir rivâyet de Amr'ın dedesinin, Abdullah b. Zeyd'e sorduğu şeklidir. **Müsned**'deki bir başka rivâyette ise Abdullah b. Zeyd'e Rasûlullah'ın (s.a.v.) abdesti sorulmuş, o da **yukarıda geçtiği gibi** abdest aldıktan sonra “*Rasûlullah'ın (s.a.v.) böyle abdest aldığı gördüm*” demiştir. İbn Hıbbân'ın (ö. 354/965) **Sahîh**'inde de yukarıdaki metnin sonunda bu cümle vardır. **Abdurrezzâk** ve **Buhârî**'deki rivâyetlerde soran kişi Amr b.

⁵ Mâlik b. Enes, **Muvatta**', I, 221-223.

Yahyâ'nın babası değil, adı bilinmeyen birisidir. **Müslim** ve **Tirmizî**'de ise bu kanalla gelen rivâyetler daha kısadır.⁶

Vuheyb'in Amr b. Yahyâ kanalıyla naklettiği rivâyetlerden **Buhârî**'de geçenine göre Amr'ın babası, Amr b. Ebû Hasen'i Abdullah b. Zeyd'e Rasûlullah'ın (s.a.v.) nasıl abdest aldığı sorarken görmüştür. Abdullah da onlar için **yukarıdaki hadiste geçtiği şekilde** abdest almıştır. **Müslim**'deki rivâyet daha kısadır. **Buhârî**'de geçen iki rivâyetten birinde ve **İbn Hıbbân**'da ise "ayak bileklerine kadar" kaydı mevcuttur.⁷ Vuheyb kanalıyla nakledilen rivâyetlerde başının önünü ve arkasını mesh etti dedikten sonra "Mesh etmeye alınından başladı, ensesine doğru götürdü sonra başladığı yere tekrar getirdi" ibaresi yoktur.

Hâlid b. Abdullah'dan Amr b. Yahyâ kanalıyla gelen rivâyetlerden **Ahmed b. Hanbel**'de nakledilene göre Abdullah b. Zeyd'e "*Bize Rasûlullah'ın (s.a.v.) abdesti gibi abdest al*" denilmiştir. O da **yukarıda anlatıldığı şekilde abdest almış**, başın önünü ve arkasını mesh ettikten ve **bileklere kadar ayaklarını yıkadıktan** sonra "*Rasûlullah'ın (s.a.v.) abdesti böyleydi*" demiştir. **Müslim**'deki rivâyet de böyledir. **Buhârî**'de geçende ise Abdullah b. Zeyd kendisine söylenilmeden abdest almıştır.⁸

Abdulaziz b. Ebû Seleme'den Amr b. Yahyâ kanalıyla aktarılan rivâyetlerden **Buhârî**'de geçenine göre Abdullah b. Zeyd şöyle demiştir: "*Rasûlullah (s.a.v.) geldi, ona bakır bir kaptaki su verdik ve abdest aldı. Üç kere yüzünü, iki kere kollarını yıkadı. Başının önünü ve arkasını mesh etti. Ayaklarını yıkadı*". **İbn Hıbbân**'da ise

⁶ Mâlik b. Enes, **Muvatta'**, I, 221-222; Abdurrezâk b. Hemâm, **Musanef**, I, 44; Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, II, 23-24; XXVI, 360-361, 372; Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail el-Buhârî, **Sahîhu'l-Buhârî**, thk. Mustafa Dîb el-Buga, 6 c., Dimaşk, Dâru İbni Kesir; Beyrut, el-Yemâme, 1990, C: I, s. 80 (**Vudû'**, 37); Ebû'l-Hüseyn el-Kuşeyrî en-Neysâbü'rî Müslim b. el-Haccâc, **Sahîhu Müslim**, nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâkî, 5 c., Kahire, Dâru İhyai'l-Kütübi'l-Arabiyye, 1955, C: I, s. 211 (**Tahâre**, 7); Muhammed Nâsıreddîn el-Elbânî, **Sahîhu Süneni İbn Mâce**, 2 c., Riyad, Mektebetü't-Terbiyeti'l-Arabî li-Düveli'l-Halîc, 1986, C: I, s. 73 (**Tahâre**, 51); Muhammed Nâsıreddîn el-Elbânî, **Sahîhu Süneni Ebî Dâvud**, 3 c., Riyad, Mektebetü't-Terbiyeti'l-Arabî li-Düveli'l-Halîc, 1989, C: I, s. 25-26 (**Tahâre**, 50); Muhammed Nâsıreddîn el-Elbânî, **Sahîhu Süneni't-Tirmizî**, 3 c., Riyad, Mektebetü't-Terbiyeti'l-Arabî li-Düveli'l-Halîc, 1988, C: I, s. 12 (**Tahâre**, 24); Muhammed Nâsıreddîn el-Elbânî, **Sahîhu Süneni'n-Nesâî**, 3 c., Riyad, Mektebetü't-Terbiyeti'l-Arabî li-Düveli'l-Halîc, 1988, C: I, s. 22-23 (**Tahâre**, 80, 81); İbn Huzeyme, **Sahîh**, I, 88-89; İbn Hıbbân, **Sahîh**, III, 365-366.

⁷ Buhârî, **Vudû'**, 38; Müslim, **Tahâre**, 7; İbn Hıbbân, **a.g.e.**, III, 358-359.

⁸ Ahmed b. Hanbel, **a.g.e.**, XXVI, 373; Buhârî, **Vudû'**, 40; Müslim, **Tahâre**, 7.

Abdullah b. Zeyd, Peygamber'in (s.a.v.) evde kendilerinin yanındayken su isteyip abdest aldığını ve ayaklarını yıkadığını söylemiştir.⁹

Süfyan b. Uyeyne'den Amr b. Yahyâ kanalıyla nakledilen rivâyetlerden **Humeydî**'de geçenine göre Abdullah b. Zeyd şöyle demiştir: “*Peygamber (s.a.v.) abdest aldı. Üç kere yüzünü, iki kere kollarını yıkadı. Başını mesh etti ve ayaklarını yıkadı*”. Bu rivâyet **Tirmizî** ve İbn Huzeyme'nin (ö. 311/923) **Sahîh**'inde de benzer şekildedir. **Nesâî**'deki rivâyetin sonu “*İki kere ayaklarını yıkadı ve iki kere başını mesh etti*” şeklindedir. İbn Ebî Şeybe'nin (ö. 235/849) **Musannef**'inde ise rivâyetin sonu “*Başını ve ayaklarını iki kere mesh etti*” şeklindedir.¹⁰

Habbân b. Vâsi'in babasından naklettiğine göre babası Abdullah b. Zeyd'i şöyle anlatırken işitmiştir: “*Cuhfe'de¹¹ Rasûlullah'ı (s.a.v.) abdest alırken gördüm. Mazmaza ve istinşak yaptı. Yüzünü üç kere yıkadı. Sağ ve sol kolunu üç kere yıkadı. Başını ellerinin artığı olmayan bir su ile mesh etti. Temizleyinceye kadar ayaklarını yıkadı*”. **Ahmed b. Hanbel** ve **Dârimî**'de İbn Lehîa'nın Habbân b. Vâsi'den naklettiği rivâyetler bu şekildedir. Bunların ilkinde Âsım'ın, Abdullah b. Zeyd'in babası değil amcası olduğu, diğerinde Abdullah b. Zeyd'in amcası Âsım'dan rivâyet ettiği bildirilmektedir. **Müslim**, **Ebu Dâvud**, **İbn Huzeyme** ve **İbn Hıbbân**'da İbn Vehb'in Amr b. Hâris'den, onun da Habbân b. Vâsi'den naklettiği rivâyetlerde “Cuhfe'de” kaydı yoktur.¹²

2.1.1.1. Sened ve Metin Tahlili¹³

Abdullah b. Zeyd'den¹⁴ gelen rivâyetlerin büyük bir kısmı Amr b. Yahyâ, bir kısmı da Habbân b. Vâsi' kanalıyla. Amr b. Yahyâ'dan gelenlerin çoğu da

⁹ Buhârî, **Vudû'**, 44; İbn Hıbbân, **Sahîh**, III, 373.

¹⁰ Humeydî, **Müsned**, I, 202; İbn Ebî Şeybe, **Musannef**, I, 256-257; Tirmizî, **Tahâre**, 36; Nesâî, **Tahâre**, 81; İbn Huzeyme, **Sahîh**, I, 80.

¹¹ Hac ve umre maksadıyla Mısır ve Suriye tarafından Mekke'ye gelenlerin ihrama girdikleri mîkat yeri. Bkz. Mustafa L. Bilge, “Cuhfe”, **DİA**, VIII, 82-83.

¹² Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, XXVI, 384; Abdurrahmân ed-Dârimî, **Sünenü'd-Dârimî**, thk. Fevzâz Ahmed Zemlî ve Hâlid es-Seb'î'l-Alemî, 2 c., Beyrut, Dâru'l-Kitâbü'l-Arabî, 1987, C: I, s. 193 (Tahâre, 37); Müslim, **Tahâre**, 7; Ebû Dâvud, **Tahâre**, 50; İbn Huzeyme, **a.g.e.**, I, 79-80; İbn Hıbbân, **a.g.e.**, III, 366-367.

¹³ Sened ve Metin Tahlili başlığı altında rivâyetlerin hangi kanallarla geldiği ve metindeki farklılıkların o kanallarla ilişkisi değerlendirilmektedir.

Peygamber'in (s.a.v.) nasıl abdest aldığı sorusuna karşılık Abdullah b. Zeyd'in onun abdestini tarif etmesinden ibarettir. Amr b. Yahyâ'dan gelenlerin bir kısmı ve Habbân b. Vâsi'den gelenler Abdullah b. Zeyd'in "Peygamber'i (s.a.v.) abdest alırken gördüm" şeklinde başlayan ve abdesti tarif eden rivâyetlerdir. Amr b. Yahyâ kanalıyla gelen rivâyetlerde Abdullah b. Zeyd'e soru soran veya ondan rivâyette bulunan kişinin kimliği konusunda farklı bilgiler bulunmaktadır. Amr b. Yahyâ'dan gelen iki rivâyette Peygamber (s.a.v.), Abdullah b. Zeyd'in evinde abdest almıştır. Habbân b. Vâsi'den gelen iki rivâyette ise Abdullah b. Zeyd, Peygamber'i (s.a.v.) Cuhfe'de abdest alırken görmüştür. Amr b. Yahyâ'dan gelenlerin birkaçında ayaklarını "bileklere kadar" yıkadığı belirtilirken, diğerlerinde "ayaklarını yıkadı" şeklinde mutlak bir ifade vardır. Habbân b. Vâsi'den gelenlerin tamamında ise ayaklarını "temizleyinceye kadar" yıkadığı bildirilmiştir.

2.1.1.2. Sened ve Metin Tenkidi

Hadis kaynaklarında Abdullah b. Zeyd'den Amr b. Yahyâ kanalıyla gelen rivâyetlerin sahih olduğu bildirilmektedir.¹⁵ Habbân b. Vâsi' kanalıyla gelenler ise **Ahmed b. Hanbel** ve **Dârimî**'deki isnadlar hariç sahihtir.¹⁶ Konuyla ilgili **Kütüb-i Sitte**'deki rivâyetleri inceleyen bir araştırmada ise, bu hadisin senedleriyle ilgili olarak Amr b. Yahyâ ve Habbân b. Vâsi' kanalıyla gelen rivâyetlerin bazılarında "عن" lafzı kullanılsa da, râvîler hakkında tedlis iddiası olmadığı ve hoca-talebe ilişkisi bulunduğu için senedlerin muttasıl olduğu bildirilmektedir. Habbân b. Vâsi' hakkında İbn Hacer "saduk" dediği için onun kanalıyla gelen rivâyetler hasen kabul

¹⁴ **Nesâî**'de Abdullah b. Zeyd için "Ezanı rüyasında gören kişi" denilmektedir. Ancak bu kişi Abdullah b. Zeyd b. Abdî Rabbih'dir. Bkz. Ahmed Davudoğlu, **Sahîh-i Müslim Tercüme ve Şerhi**, 11 c., İstanbul, Sönmez Yayınevi, 1978, C: II, s. 312.

¹⁵ Mâlik b. Enes, **Muvatta'**, I, 221 (thk. Ebû Üsâme); Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, II, 23 (thk. Şuayb el-Arnaût vd. 1 nolu dipnot); XXVI, 361 (1 nolu dipnot), 372 (1 nolu dipnot), 373 (2 nolu dipnot); İbn Mâce, **Tahâre**, 51 (thk. Elbânî); Ebû Dâvud, **Tahâre**, 50 (thk. Elbânî); Tirmizî, **Tahâre**, 24, 36 (thk. Elbânî); Nesâî, **Tahâre**, 80, 81 (thk. Elbânî); İbn Huzeyme, **Sahîh**, I, 88 (thk. Muhammed Mustafa el-A'zamî, 172 nolu dipnot); İbn Hibbân, **Sahîh**, III, 359 (thk. Şuayb el-Arnaût, 1 nolu dipnot), 366 (1 nolu dipnot), 373 (1 nolu dipnot).

¹⁶ Ahmed b. Hanbel, **a.g.e.**, XXVI, 384 (thk. Şuayb el-Arnaût vd. 2 nolu dipnot); Dârimî, **Tahâre**, 37 (thk. Fevvâz Ahmed Zemlî ve Hâlid es-Seb'i'l-Alemî); Ebû Dâvud, **Tahâre**, 50 (thk. Elbânî); İbn Huzeyme, **a.g.e.**, I, 79 (thk. Muhammed Mustafa el-A'zamî, 154 nolu dipnot); İbn Hibbân, **a.g.e.**, III, 367 (thk. Şuayb el-Arnaût, 1 nolu dipnot).

edilmekte, bunun dışındaki râvîlerin sika olduğuna hükmedilerek diğer rivâyetler sahih olarak değerlendirilmektedir.¹⁷

Metin açısından baktığımızda Abdullah b. Zeyd'den gelen rivâyetlerin çoğu Peygamber'in (s.a.v.) nasıl abdest aldığı sorusu üzerine varit olmuştur. Bunlar abdest organlarının kaç kere yıkanılacağını öğrenmek için sorulmuş olabileceği gibi, ayaklar yıkanır mı, yoksa mesh mi edilir tartışmalarından da kaynaklanmış olabilir. Amr b. Yahyâ kanalıyla nakledilen rivâyetlerden bazılarında Peygamber'in (s.a.v.) Abdullah b. Zeyd'in evinde abdest alması, Habbân b. Vâsi' kanalıyla nakledilen rivâyetlerin ikisinde Cuhfe'de kaydı bulunması bu iki kanaldan gelen rivâyetlerdeki olayın farklı mekân ve zamanlarda meydana geldiği izlenimini vermektedir. Sadece Habbân b. Vâsi'den gelen rivâyetlerde ayakların temizleninceye kadar yıkanmasından bahsedilmesi de bunu desteklemektedir. Ayrıca bu, o esnada ayakların kirli olduğu anlamına da gelebilir. Amr b. Yahyâ'dan Süfyan b. Uyeyne kanalıyla gelen rivâyetlerin birinde geçen "**Başımı ve ayaklarını iki kere mesh etti**" ifadesi dikkat çekicidir. Zira **Ahmed b. Hanbel**'de Abdullah b. Zeyd'den hadis rivâyet eden muhaddislerden kardeşinin oğlu¹⁸ Abbâd b. Temîm'in babası veya amcasından yaptığı rivâyet ise şöyledir: "*Rasûlullah'ı (s.a.v.) abdest alırken ve su ile ayaklarını mesh ederken gördüm*".¹⁹ Sonuç olarak Abdullah b. Zeyd'den rivâyette bulunan kişinin kimliği hakkında farklı bilgiler bulunduğu dikkate alınır, onun yıkama rivâyetlerinin yanında meshle ilgili rivâyette bulunduğu da düşünülebilir.

2.1.1. Hz. Osman Rivâyetleri

Hz. Osman'dan (ö. 35/656) ayakların yıkanmasına dair rivâyet edilen hadisler **Abdurrezzâk, İbn Ebî Şeybe, Ahmed b. Hanbel, Dârimî, Buhârî, Müslim, Ebû Dâvud, Nesâî, İbn Huzeyme, İbn Hıbbân** ve diğer bazı hadis kitaplarında geçmektedir. Burada **Ahmed b. Hanbel**'deki rivâyetin metin ve tercümesi verilerek diğerleri ile arasındaki farklar belirtilecektir.

¹⁷ Serdar Murat Gürses, "**Kütüb-i Sitte'deki Abdest Ve Çıplak Ayağa Meshle İlgili Hadislerin Değerlendirilmesi**", M.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2009, 96-103.

¹⁸ İsmail L. Çakan, "Abdullah b. Zeyd", **DİA**, I, 143.

¹⁹ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, XXVI, 380-382. Şuayb el-Arnaût'a göre bu hadisin isnadı sahih, ricali de sikadır. Ayrıca bkz. İbn Huzeyme, **Sahîh**, I, 101.

حَدَّثَنَا أَبُو كَامِلٍ حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ يَعْنِي ابْنَ سَعْدٍ حَدَّثَنَا ابْنُ شِهَابٍ عَنْ عَطَاءِ بْنِ يَزِيدَ عَنْ حُمْرَانَ قَالَ دَعَا عُثْمَانَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ بِمَاءٍ وَهُوَ عَلَى الْمَقَاعِدِ فَسَكَبَ عَلَى يَمِينِهِ فَعَسَلَهَا ثُمَّ أَدَخَلَ يَمِينَهُ فِي الْإِنَاءِ فَعَسَلَ كَفَّيْهِ ثَلَاثًا ثُمَّ غَسَلَ وَجْهَهُ ثَلَاثَ مَرَارٍ وَمَمْضَمَضَ وَاسْتَنْثَرَ وَغَسَلَ ذِرَاعَيْهِ إِلَى الْمِرْفَقَيْنِ ثَلَاثَ مَرَّاتٍ ثُمَّ مَسَحَ بِرَأْسِهِ ثُمَّ غَسَلَ رِجْلَيْهِ إِلَى الْكَعْبَيْنِ ثَلَاثَ مَرَارٍ ثُمَّ قَالَ سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ مَنْ تَوَضَّأَ نَحْوَ وَضُوءِي هَذَا ثُمَّ صَلَّى رَكْعَتَيْنِ لَا يُحَدِّثُ نَفْسَهُ فِيهِمَا غُفِرَ لَهُ مَا تَقَدَّمَ مِنْ ذَنْبِهِ.

Bize Ebû Kâmil, İbrahim b. Sa'd'dan rivâyet etti. O, İbn Şihâb'dan o da, Atâ' b. Yezid'den o da, Humrân'dan rivâyet ettiğine göre Humrân şöyle dedi: “Osman (r.a.) **oturma yerlerinde**²⁰ oturuyorken su istedi. Sağ eline döktü ve yıkadı. Sonra sağ elini kaba daldırdı, (su alarak) üç kere avuçlarını yıkadı. Üç kere yüzünü yıkadı, mazmaza ve istinşak yaptı ve üç kere dirseklere kadar kollarını yıkadı. Sonra başını mesh etti ve **üç kere bileklere kadar ayaklarını yıkadı**. Sonra Rasûlullah'ın (s.a.v.) “*Kim şu benim abdest aldığı gibi abdest alır, iki rekât namaz kılar ve namazda içinden konuşmazsa geçmiş günahı affolunur*” dediğini duydum.”²¹

Zührî kanalıyla rivâyet edilen bu hadis, aynı kanalla **Abdurrezzâk, Dârimî, Buhârî, Müslim, Ebû Dâvud, Nesâî, İbn Huzeyme** ve **İbn Hıbbân**'da da geçmektedir. Ancak “oturma yerlerinde” ifadesi bu rivâyetlerde yoktur. Ayrıca ayakların yıkanmasında belirtilen “bileklere kadar” kaydı, **Buhârî, Müslim, Nesâî, İbn Huzeyme** ve **İbn Hıbbân**'daki rivâyetlerin sadece bir tarafında bulunmaktadır. Rivâyette geçen abdest alıp iki rekât namaz kılan kimsenin günahının bağışlanacağı kısmı ise, **İbn Huzeyme**'deki bir rivâyet hariç hepsinde vardır.²²

Ahmed b. Hanbel'de Muâz b. Abdirrahmân'ın Humrân'dan naklettiği rivâyet de buna benzemektedir. Bu rivâyette Humrân şöyle demiştir: “Osman'ı gördüm, **mescidin kapısında** abdest suyu istiyordu. Ellerini yıkadı, mazmaza ve istinşak yaptı, sonra yüzünü ve dirseklere kadar ellerini üç kere yıkadı. Sonra ellerini kulaklarının içinde ve sakallarının üzerinde gezdirdi. **Bileklere kadar ayaklarını üç kere yıkadı**. Sonra “*Rasûlullah'tan (s.a.v.) gördüğüm gibi sizin için abdest aldım ve*

²⁰ Arapçası *mekâid* olan bu kelimenin anlamının “Osman'nın evinin yanındaki dükkânlar veya insanların sorularını cevaplama, abdest vb. ihtiyaçlarını gidermek için mescidin yakınında oturma amacıyla kullandığı yer” olduğu söylenilmektedir. Bkz. Müslim, **Sahîhu Müslim**, I, 207.

²¹ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, I, 477.

²² Abdurrezzâk b. Hemmâm, **Musannef**, I, 44-45; Dârimî, **Tahâre**, 27; Buhârî, **Vudû'**, 23, 27; **Savm**, 27; Müslim, **Tahâre**, 3; Ebû Dâvud, **Tahâre**, 50; Nesâî, **Tahâre**, 68-69, 94; İbn Huzeyme, **Sahîh**, I, 4-5, 81-82; İbn Hıbbân, **Sahîh**, III, 340-341, 343-344.

namaz kıldım” dedi. Osman Rasûlullah’ın (s.a.v.) namazını bitirince şöyle dediğini söyledi: “*Kim benim abdest aldığı gibi abdest alır, iki rekât namaz kılar ve namazda içinden konuşmazsa, o iki rekâtla dün kıldığı namaz arasındakiler affolunur.*” **Ahmed b. Hanbel**’de Hişâm’ın babasından, onun da Humrân’dan naklettiği rivâyete göre de, Hz. Osman **oturma yerlerindeyken üçer kere** (yıkayarak) abdest almış ve Rasûlullah’ı (s.a.v.) şöyle derken işittiğini söylemiştir: “*Kim şu benim abdest aldığı gibi abdest alır da namaza durursa yüzünden, kollarından, ayaklarından ve başından hataları dökülür*”. **Ebû Dâvud**’da Ebû Seleme b. Abdirrahmân’ın Humrân’dan naklettiği rivâyete göre ise, Hz. Osman yüzünü ve kollarını üç kere yıkadıktan sonra başını üç kere mesh etti, **ayaklarını üç kere yıkadı**, “*Rasûlullah’ın (s.a.v.) böyle abdest aldığı gördüm*” dedi ve O’nun “*Abdest alana bundan daha azı da yeter*” dediğini söyledi.²³

Ebû Dâvud’da Ebû Alkame Hz. Osman’dan Zührî kanalıyla gelenlere benzer şekilde rivâyette bulunmaktadır. Ancak bu rivâyette ayaklarla ilgili olarak “bileklere kadar üç kere” ifadesi bulunmamaktadır. Yine **Ebû Dâvud**’da Osman b. Abdirrahmân kendisine abdest sorulduğunda, İbn Ebî Müleyke’den rivâyet ederek şöyle dedi: “*Hz. Osman’ın abdestini gördüm, ellerini yıkadı, üç kere mazmaza ve istinşak yaptı, üç kere yüzünü ve kollarını yıkadı, bir kere başını mesh etti, ayaklarını yıkadı. Sonra “Abdesti soranlar nerede, Rasûlullah’ın (s.a.v.) böyle abdest aldığı gördüm” dedi.*”²⁴

Atâ’nın Hz. Osman’dan naklettiği rivâyetlerden **Abdurrezzâk**’da yer alanına göre, Hz. Osman diğer organlarıyla birlikte **ayaklarını da üç kere yıkadıktan** sonra Peygamber’in (s.a.v.) böyle abdest aldığı söylemiştir. **İbn Ebî Şeybe**’de geçeninde ise, Hz. Osman üçer kere (yıkayarak) abdest almış, başını mesh etmiş, **ayaklarını yıkamış** ve “*Rasûlullah’ı (s.a.v.) böyle abdest alırken gördüm*” demiştir. **İbn Ebî Şeybe**’de, Ebû Enes’den yapılan rivâyet de şöyledir: “*Osman oturma yerlerindeyken abdest aldı ve “Rasûlullah’ın (s.a.v.) abdestini size göstereyim mi” dedi, sonra üçer kere (yıkayarak) abdest aldı.*”²⁵

²³ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, I, 524, 527; Ebû Dâvud, **Tahâre**, 50.

²⁴ Ebû Dâvud, **Tahâre**, 50.

²⁵ Abdurrezzâk b. Hemmâm, **Musannef**, I, 40-41; İbn Ebî Şeybe, **Musannef**, I, 260-261, 263.

2.1.1.1. Sened ve Metin Tahlili

Atâ' b. Yezid'in Humrân'dan (Hz. Osman'ın azatlı kölesi) onun da Osman'dan naklettiği rivâyetler, genellikle Zührî (İbn Şihâb) kanalıyla gelmektedir. Zührî kanalıyla gelenlerde, Hz. Osman Rasûlullah'dan (s.a.v.) gördüğü gibi abdest almış ve hepsinde de ayaklarını üç kere yıkamıştır. Ayaklarda “bileklere kadar” kaydı sadece bazı tarîklerde vardır. Bir rivâyet hariç tamamının sonunda bu şekilde abdest alıp aklına bir şey getirmeden iki rekât namaz kılanın geçmiş günahının bağışlanacağı bildirilmektedir. Muâz b. Abdірrahmân'ın Humrân'dan naklettiği rivâyet de Zührî kanalıyla gelenler gibidir. Ebû Seleme b. Abdірrahman'ın Humrân'dan naklettiği rivâyette ise, Hz. Osman Rasûlullah'dan (s.a.v.) gördüğü şekilde abdest almış ve ayaklarını üç kere yıkadıktan sonra “*Abdest alana bundan daha azı da yeter*” demiş ve namazdan bahsetmemiştir. Humrân'ın Hz. Osman'dan naklettiği rivâyetleri özetlersek; gerek Zührî gerek diğer kanallarla gelenlerde – bir rivâyet hariç – ayaklar üç kere yıkanmış ve iki rivâyet hariç hepsinde namazdan bahsedilmiştir. Ebû Alkame'den gelen rivâyet hariç diğer râvîlerin Hz. Osman'dan naklettiği rivâyetlerin hiçbirinde namazdan bahsedilmemiş, çoğunda ise ayakların yıkanmasında sayı belirtilmemiştir.

2.1.1.2. Sened ve Metin Tenkidi

Hz. Osman'dan Zührî ve Hişâm kanalıyla gelen rivâyetlerin isnadının sahih,²⁶ **Ebû Dâvud**'da Zührî'nin dışındakilerden gelen isnadların hasen sahih ve **Ahmed b. Hanbel**'de Muâz b. Abdірrahmân kanalıyla gelen isnadın hasen olduğu bildirilmektedir.²⁷ Humrân'dan nakledilen rivâyetlerde ayakların üç kere yıkanmasından ve namazdan bahsedilmesi, diğer râvîlerden nakledilenlerin çoğunda sayı belirtilmeden ayakların yıkanmasından söz edilmesi ve namazdan bahsedilmemesi; aynı olayın ya Humrân tarafından farklı aktarıldığı veya olayların

²⁶ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, I, 477 (thk. Şuayb el-Arnaût vd. 4 nolu dipnot), 527 (1 nolu dipnot); Ebû Dâvud, **Tahâre**, 50 (thk. Elbânî); Nesâî, **Tahâre**, 68-69, 94 (thk. Elbânî); İbn Hibbân, **Sahîh**, III, 341 (thk. Şuayb el-Arnaût, 2 nolu dipnot), 344 (1 nolu dipnot); Serdar Murat Gürses, “**Kütüb-i Sitte'deki Abdest Ve Çıplak Ayağa Meshle İlgili Hadislerin Değerlendirilmesi**”, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2009, 67-74.

²⁷ Ahmed b. Hanbel, **a.g.e.**, I, 524 (thk. Şuayb el-Arnaût vd. 1 nolu dipnot); Ebû Dâvud, **Tahâre**, 50 (thk. Elbânî).

farklı olduğu izlenimini vermektedir. Ayrıca akla bir şey getirmeden namaz kılmanın mümkün olmadığı, abdestin mutlak olarak geçtiği diğer Humran rivâyetlerinde tam alınan abdestin ve kılınan farz namazın günaha kefaret olmasından söz edildiği ve bu da Kur’ân’daki ilgili âyetlere uygun düştüğü için Humrân rivâyetlerdeki namazla ilgili kısım problemlidir. Hatta abdestin mutlak olarak geçtiği rivâyetlerdeki vurgu abdestin tam alınmasınadır ve bu şekilde olursa günahların bağışlanacağı ve farz namazların günahlara kefaret olacağı haber verilmektedir. Yoksa günahın bağışlanma sebebi, abdestte ayakların yıkanması ve akla bir şey getirmeden iki rekât namaz kılınması değildir. İlgili sahih rivâyetlerin bazıları şöyledir:

Muvatta’da Urve kanalıyla Humrân’dan gelen bir rivâyet şöyledir: “Osman **oturma yerlerinde** oturdu, bir müezzin geldi ve ikinci namazı için ezan okudu, o da su istedi ve abdest alarak şöyle dedi: Allah’a yemin olsun ki Allah’ın Kitabı’nda size bahsettiğim âyet olmasaydı, size bu hadisi rivâyet etmezdim. Allah’ın Elçisi’ni (s.a.v.) şöyle derken işittim: *Güzel bir şekilde abdest alıp, sonra namaz kılan hiç kimse yoktur ki bir daha namaz kılincaya kadar onunla diğer namazı arasındakiler bağışlanmasın*”. Burada kastedilen âyet Yahyâ’nın Mâlik’ten naklettiği rivâyete göre Hûd 114. âyettir. Bu hadis aynı şekilde **Abdurrezzâk**’da ve Ebû Avâne’nin (ö. 316/926) **Müsned**’inde de yer almakta ve **Humeydî** ve **Ahmed b. Hanbel**’de de benzer şekilde geçmektedir. **Ebû Avâne**’de Urve’dan gelen benzer bir rivâyette, bu âyetin Bakara 159. âyet olduğu da söylenilmiştir. Bununla ilgili olarak Tayâlisî’nin (ö. 204/819) **Müsned**’inde ve **Ahmed b. Hanbel**’deki bazı rivâyetlerde büyük günah işlemekçe kaydı vardır.²⁸ **Tayâlisî**’de Câmi’ b. Şeddâd’ın Humrân’dan, onun da Osman’dan naklettiği rivâyete göre de, Rasûlullah (s.a.v.) şöyle demiştir: “*Kim Allah’ın emrettiği gibi abdesti tam alırsa, (farz) namazlar, aralarında işlenenlere kefaret olur*”. Bu rivâyet **Ahmed b. Hanbel**, **Müslim** ve **İbn Mâce**’de, Bezzâr’ın (ö. 292/905) **Müsned**’inde, **Ebû Avâne** ve **İbn Hibbân**’da da geçmektedir. **Ebû Avâne**’deki bir rivâyette ise bunun Allah’ın yazdığı (farz kıldığı) abdest olduğu

²⁸ Mâlik b. Enes, **Muvatta**, I, 263-265; Tayâlisî, **Müsned**, I, 75-76; Abdurrezzâk b. Hemmâm, **Musannef**, I, 45; Humeydî, **Müsned**, I, 21; Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, I, 462, 521; Ebû Avâne Yakub b. İshak el-İsferâinî, **Müsnedü Ebî Avâne**, thk. Eymen b. Arif ed-Dımaşkî, 5 c., Beyrut, Dâru’l-Maârif, 1998, C: I, s. 192-193.

bildirilmektedir.²⁹ **Ebû Avâne**'de Zeyd b. Eslem'in Humrân'dan naklettiği rivâyete göre ise, Humran **oturma yerlerindeyken** Osman'a abdest suyu getirdi, o da abdest aldı ve şöyle dedi: “İnsanlar Rasûlullah'dan (s.a.v.) bir takım hadisler rivâyet ediyorlar, ama ben şahit olduğum şey dışında onların ne olduğunu bilmiyorum. Ben Rasûlullah'ın (s.a.v.) şöyle dediğini duydum: “*Kim benim şu abdest aldığım gibi abdest alırsa işlediği günahı bağışlanır, namazı ve mescide yürümesi de fazladan (sevap) olur.*” Bu rivâyet **Müslim**'de de bu şekilde geçmektedir.³⁰

2.1.2. Hz. Ali Rivâyetleri

Hz. Ali'den (ö. 40/661) ayakların yıkanmasına dair gelen rivâyetler **Tayâlisî, Ahmed b. Hanbel, Abdurrezzâk, İbn Ebî Şeybe, Buhârî, İbn Mâce, Ebû Dâvud, Tirmizî, Nesâî, İbn Huzeyme, İbn Hıbbân** ve diğer bazı hadis kaynaklarında geçmektedir. Hz. Ali'den gelen rivâyetler, genellikle Abdü Hayr, Ebû Hayye, Nezzâl b. Sebren, Ebû Garîf, Zir b. Hubeyş ve Hüseyin b. Ali tarîkiyle bize ulaşmaktadır.

2.1.2.1. Abdü Hayr Tarîki

حَدَّثَنَا أَبُو دَاوُدَ ، قَالَ : حَدَّثَنَا شُعْبَةُ ، عَنْ مَالِكِ بْنِ عُرْفُطَةَ ، عَنْ عَبْدِ خَيْرِ الْخَيْوَانِيِّ ، أَنَّ عَلِيًّا رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ ، أَتَيْتُ بِكُرْسِيِّ فَقَعَدَ عَلَيْهِ ثُمَّ أَتَيْتُ بِكُوزٍ مِنْ مَاءٍ فَغَسَلَ يَدَهُ ثَلَاثًا ثُمَّ مَضَمْتُ ثَلَاثًا مَعَ الْإِسْتِنْشَاقِ بِمَاءٍ وَاحِدٍ وَغَسَلَ وَجْهَهُ ثَلَاثًا بِيَدٍ وَاحِدَةٍ وَغَسَلَ ذِرَاعَيْهِ ثَلَاثًا وَوَضَعَ يَدَهُ فِي الثَّوْرِ ثُمَّ مَسَحَ رَأْسَهُ وَأَقْبَلَ بِيَدَيْهِ عَلَى رَأْسِهِ وَلَا أُدْرِي أَدْبَرَ بِهِمَا أَمْ لَا وَغَسَلَ رِجْلَيْهِ ثَلَاثًا ثُمَّ قَالَ : مَنْ سَرَّهُ أَنْ يَنْظُرَ إِلَى طُهُورِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَهَذَا طُهُورُ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ.

Bize Ebû Dâvud (et-Tayâlisî) Şu'be'den, o da Mâlik b. Urtufa'dan rivâyet etti. Mâlik b. Urtufa'nın Abdü Hayr'dan naklettiğine göre, Ali'ye (r.a.) bir sandalye getirildi, o da üzerine oturdu, sonra su dolu bir kap getirildi. Aynı su ile üç kere mazmaza ve istinşakı birlikte yaptı. Üç kere tek bir elle yüzünü yıkadı, üç kere kollarını yıkadı. Elini kaba soktu ve elleriyle başını arkadan öne doğru mesh etti. Önden arkaya doğru mesh edip etmediğini bilmiyorum. **Üç kere ayaklarımı yıkadı**

²⁹ Tayâlisî, **Müsned**, I, 74; Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, I, 467, 514, 531-532; Müslim, **Tahâre**, 4; İbn Mâce, **Tahâre**, 57; Ebû Bekr Ahmed b. Amr b. Abdülhâlik el-Bezzâr, **el-Bahrü'z-Zehâr (Müsnedü'l-Bezzâr)**, thk. Mahfûzurrahmân Zeynullâh, 18 c., Beyrut, Müessesetü Ulûmi'l-Kur'ân; Medine, Mektebetü Ulûmi ve'l-Hikem, 1988, C: II, s. 72-73; Ebû Avâne, **Müsned**, I, 193-194; Hıbbân, **Sahîh**, III, 318-319.

³⁰ Müslim, **Tahâre**, 4; Ebû Avâne, **a.g.e.**, I, 190.

ve şöyle dedi: “*Peygamber’in (s.a.v.) abdestini görmek kimi mutlu ederse, bu Peygamber’in (s.a.v.) abdestidir.*”³¹

Tayâlisî’deki rivâyet bu şekildedir. **Ahmed b. Hanbel**’de Şu’be³² kanalıyla gelen rivâyetlerden biri **Tayâlisî**’deki rivâyetle hemen hemen aynıdır. Diğer rivâyette mazmaza, istinşak ve ayaklar kısmında üç kere ifadesi yoktur. **Nesâî** ve **Bezzâr**’daki iki rivâyet de **Tayâlisî**’deki rivâyete benzer şekildedir.³³

Ahmed b. Hanbel’de, Ebû Avâne’nin Hâlid b. Alkame’den, onun da Abdü Hayr’dan naklettiği rivâyet şu şekilde başlamaktadır: “Ali (r.a.) **namaz kılıp** abdest suyu isteyince, biz “*Abdest suyunu ne yapacak, namaz kılmıştı, ancak bize abdesti öğretmek istiyor*” dedik”. Rivâyetin devamında Hz. Ali abdest organlarını üçer kere yıkamış, başını bir kere mesh etmiş ve **ayaklarını üçer kere yıkadıktan** sonra şöyle demiştir: “*Peygamber’in (s.a.v.) abdestini görmek kimi mutlu ederse, bu Peygamber’in (s.a.v.) abdestidir.*” **Ebû Dâvud** ve **Nesâî**’deki Ebû Avâne rivâyeti de bu şekildedir.³⁴

Ahmed b. Hanbel’de, Zâide b. Kudâme’nin Hâlid b. Alkame’den naklettiği rivâyette ise Ali’nin (r.a.) **sabah namazı** kıldıktan sonra **Rahbe**’de oturup su istediği, diğerlerinin de oturup onu seyrettiklerinden bahsedilmektedir. Bu rivâyette Hz. Ali abdest organlarını üç kere yıkamış, başını bir kere mesh etmiş, su dökerek **ayaklarını üç kere yıkamış** ve bir avuç su içtikten sonra şöyle demiştir: “*Peygamber’in (s.a.v.) abdestini görmek kimi mutlu ederse, bu Peygamber’in (s.a.v.) abdestidir.*” **Bezzâr**, **Ebû Ya’lâ**, **İbn Huzeyme** ve **İbn Hıbbân**’daki Zâide b. Kudâme rivâyetleri de benzer şekildedir. **Ebû Dâvud**’daki Zâide b. Kudâme rivâyetinde Hz. Ali **öğle namazını** kıldıktan sonra **Rahbe**’ye gelmiş, su istemiş, üç

³¹ Tayâlisî, **Müsned**, I, 125-126.

³² Ebû Abdürrahman, Şu’be’nin burada hata ettiğini, doğrusunun Malik b. Urtufa’dan değil, Halid b. Alkame’den olması gerektiğini söylemiştir. Bkz. Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, II, 284; Nesâî, **Tahâre**, 76.

³³ Ahmed b. Hanbel, **a.g.e.**, II, 284, 370; Bezzâr, **Müsned**, III, 41-42; Nesâî, **Tahâre**, 76.

³⁴ Ahmed b. Hanbel, **a.g.e.**, II, 442; Ebû Dâvud, **Tahâre**, 50; Nesâî, **Tahâre**, 75.

kere ellerini yıkamış, üç kere mazmaza ve istinşak yapmıştır. Rivâyet Ebû Avâne'ninkine benzer şekilde devam etmektedir.³⁵

İbn Ebî Şeybe'de, Şerîk'in Hâlid b. Alkame'den, onun da Abdü Hayr'dan naklettiği rivâyete göre, Ali (r.a.) bir avuç su ile üç kere mazmaza ve istinşak yapmış, üç kere yüzünü yıkamış ve başını mesh etmiştir. **Ayaklarını yıkamış** ve şöyle demiştir: “*Bu, Peygamber'inizin (s.a.v.) abdestidir*”. **Ahmed b. Hanbel**'de, Şerîk kanalıyla gelen rivâyetlerden biri, **İbn Ebî Şeybe**'dekiyle aynıdır. Diğer rivâyet, “*Öğle namazını kaldık ve Ali ile oturduk*” diye başlamaktadır. Bu rivâyette mazmaza iki kere yapılmış, istinşaktan bahsedilmemiş ve kollar yıkandıktan sonra **ayaklar üç kere yıkanmıştır**.³⁶

Ahmed b. Hanbel'de, Şerîk'in Süddî'den, onun da Abdü Hayr'dan naklettiği rivâyete göre, Ali (r.a.) abdest almak için su istemiş, **mesh ederek abdest almış, ayaklarının üstünü mesh etmiş** ve “*Bu abdestli olanın abdestidir. Eğer Rasûlullah'ın (s.a.v.) ayaklarının üstünü mesh ettiğini görmeseydim, altının mesh edilmesinin daha doğru olduğunu düşünürdüm*” demiştir. Sonra **ayakta abdest suyunun fazlasını içmiş** ve şöyle demiştir: “*Bir kişinin ayakta su içmesini caiz görmeyenler nerede?*” Süfyân'ın Süddî'den, onun da Abdü Hayr'dan naklettiği rivâyete göre, Ali (r.a.) bir kap su istedi, “*Ayakta su içmenin mekruh olduğunu düşünen kimseler nerede?*” dedi ve **ayakta su içti**, sonra **hafif bir şekilde abdest aldı, na'leyn'ine mesh etti** ve “*Abdestli olan için Rasûlullah'ın (s.a.v.) abdesti böyleydi*” dedi. **İbn Huzeyme**'deki Süfyân rivâyeti de benzer şekildedir.³⁷ **Humeydî**'de Süfyân'ın Ebû's-Sevdâ' kanalıyla Abdü Hayr'dan naklettiği rivâyete göre o, Hz. Ali'nin **ayaklarının üstünü mesh ettiğini görmüş** ve şöyle dediğini rivâyet etmiştir: “*Eğer Rasûlullah'ın (s.a.v.) ayaklarının üstünü mesh ettiğini görmeseydim, altını (mesh etmenin) daha doğru olduğunu düşünürdüm.*” **Addurrezzâk** ve **Ahmed b. Hanbel**'deki rivâyete göre ise Abdü Hayr, Ali'nin **abdest aldığını ve ayaklarının üstünü yıkadığını**³⁸ **gördükten sonra** şöyle

³⁵ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, II, 350-351; Ebû Dâvud, **Tahâre**, 51; Bezzâr, **Müsned**, III, 39-40; Ebû Ya'lâ, **Müsned**, I, 246; İbn Huzeyme, **Sahîh**, I, 76; İbn Hibbân, **Sahîh**, III, 337, 360-361.

³⁶ İbn Ebî Şeybe, **Musannef**, I, 254-255; Ahmed b. Hanbel, **a.g.e.**, II, 289, 380.

³⁷ Ahmed b. Hanbel, **a.g.e.**, II, 256, 274; İbn Huzeyme, **a.g.e.**, I, 100.

³⁸ Burada geçen gasl (yıkama) kelimesi mesh anlamındadır.

demiştir: *Eğer Rasûlullah'ın (s.a.v.) ayaklarının üstünü yıkadığını görmeseydim, altını yıkamanın daha doğru olduğunu düşünürdüm.*” **Ahmed b. Hanbel**'deki diğer bir rivâyet ise “Ali abdest aldı ve **ayaklarının üstünü mesh etti**” şeklinde kısadır.³⁹

Dârimî'de Yunus'un Ebû İshak'tan, onun da Abdü Hayr'dan yaptığı rivâyete göre, Ali (r.a.) abdest almış, **na'leyn'ine mesh etmiş** ve “*Eğer Rasûlullah'ın (s.a.v.) benim yaptığımı gördüğünüz gibi yaptığını görmeseydim, ayakların üstünün değil, altının mesh edilmesinin daha doğru olduğunu düşünürdüm*” demiştir. Bu kanalla gelen rivâyet **Bezzâr**'da da aynı şekildedir.⁴⁰ **Ahmed b. Hanbel**'de A'meş'in Ebû İshâk'dan, onun da Abdü Hayr'dan naklettiği rivâyete göre Hz. Ali şöyle demiştir: “*Rasûlullah'ın (s.a.v.) ayakların üstünü mesh ettiğini görünceye kadar, üstünün değil, altının mesh edilmesinin daha doğru olduğunu düşünüyordum.*” Bu rivâyet **İbn Ebî Şeybe**'de de benzer şekilde geçmektedir.⁴¹

İbn Ebî Şeybe'de, Vekî'in Hasan b. Ukbe el-Murâdiyyi'den, onun da Abdü Hayr'dan rivâyet ettiğine göre, Ali (r.a.) “*Size Rasûlullah'ın abdestini göstereyim mi?*” demiş ve **üçer kere** (yıkayarak) abdest almıştır. **Ahmed b. Hanbel**'de, Vekî' kanalıyla gelen rivâyetler de benzer şekildedir. Şöyle ki: Hz. Ali “*Bu, Rasûlullah'ın (s.a.v.) abdestidir*” dedi ve **üçer kere** (yıkayarak) abdest aldı.⁴²

Ahmed b. Hanbel'de, Abdü'l-Melik b. Sel'in Abdü Hayr'dan naklettiği bir rivâyete göre, Hz. Ali Rasûlullah'ın (s.a.v.) abdestini öğretmek için abdest organlarını ve **bileklere kadar ayaklarını üçer kere yıkamış**, başını bir kere mesh etmiş, bir avuç su içmiş ve “*Rasûlullah (s.a.v.) böyle abdest alıyordu*” demiştir. Diğer rivâyette ise Ali (r.a.) üç kere avuçlarını yıkamış, üç kere mazmaza ve istinşak yapmış, üç kere yüzünü yıkamış ve “*Bu, Rasûlullah'ın (s.a.v.) abdestidir*” demiştir.⁴³

³⁹ Abdurrezzâk b. Hemmâm, **Musannef**, I, 19-20; Humeydî, **Müsned**, I, 26; Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, II, 242-243, 295.

⁴⁰ Dârimî, **Tahâre**, 43; Bezzâr, **Müsned**, III, 42-43.

⁴¹ İbn Ebî Şeybe, **Musannef**, I, 298-301; Ahmed b. Hanbel, **a.g.e.**, II, 139, 242, 295.

⁴² İbn Ebî Şeybe, **a.g.e.**, I, 259; Ahmed b. Hanbel, **a.g.e.**, II, 243, 296.

⁴³ Ahmed b. Hanbel, **a.g.e.**, II, 222-223, 239.

2.1.2.1.1. Sened ve Metin Tahlili

Abdü Hayr tarîkinde Ebû Avâne ve Zâide b. Kudâme, Hâlid b. Alkame'den rivâyette bulunmuştur. Şu'be ise Mâlik b. Urtufa'dan rivâyette bulunmuştur. Şu'be'nin isim konusunda hata ettiği onun Mâlik b. Urtufa değil, bilakis Hâlid b. Alkame olduğu bildirilmiştir. Rivâyet edilen şeylerin benzerliği düşünüldüğünde böyle olması mümkündür. Abdü Hayr'dan Şu'be, Ebû Avane ve Zâide b. Kudâme kanalıyla gelen rivâyetlerde Ali (r.a.) Rasûlullah'ın (s.a.v.) abdestini göstermek için abdest almış, ayaklarını üç kere yıkamış ve *“Peygamber'in (s.a.v.) abdestini görmek kimi mutlu ederse, bu Peygamber'in (s.a.v.) abdestidir”* demiştir. Ebû Avâne kanalıyla gelen rivâyetlerde Ali namaz kıldıktan sonra abdest suyu istemiş, Zâide b. Kudâme kanalıyla gelenlerde Hz. Ali sabah namazını kıldıktan sonra (bir rivâyette öğle namazı) Rahbe'de oturmuş ve abdest suyu istemiştir. Şerîk'in Hâlid b. Alkame'den yaptığı rivâyetlerden biri hariç ayaklar sayı belirtilmeden yıkanmış ve *“Bu, Peygamber'inizin (s.a.v.) abdestidir”* denilmiştir. Veki' kanalıyla gelenlerde Ali (r.a.) *“Size Rasûlullah'ın (s.a.v.) abdestini göstereyim mi?”* demiş ve üçer kere (yıkayarak) abdest almıştır. Abdü'l-Melik b. Sel'in Abdü Hayr'dan yaptığı rivâyete göre, Hz. Ali bileklere kadar ayaklarını üçer kere yıkamış ve *“Rasûlullah (s.a.v.) böyle abdest alıyordu”* demiştir.

Süddî'den Şerîk kanalıyla gelen rivâyette Ali (r.a.) mesh ederek abdest almış, ayaklarının üzerine mesh etmiş ve şöyle demiştir: *“Bu, abdestli olanın abdestidir. Eğer Rasûlullah'ın (s.a.v.) ayaklarının üstünü mesh ettiğini görmeseydim, altının mesh edilmesinin daha doğru olduğunu düşünürdüm”*. Süddî'den Süfyân kanalıyla gelen rivâyetlerde ise Ali (r.a.) hafif bir şekilde abdest almış, *na'leyn'*ine mesh etmiş ve *“Abdestli olan için Rasûlullah'ın (s.a.v.) abdesti böyleydi”* demiştir. Süfyân kanalında abdest almadan önce, Şerîk kanalında abdest aldıktan sonra Ali ayakta su içmiş ve *“Ayakta su içmenin mekruh olduğunu düşünenler nerede?”* demiştir. Süfyân'ın Ebû's-Sevdâ' kanalıyla Abdü Hayr'dan naklettiği rivâyetlere ve A'meş kanalıyla gelenlere göre, Hz. Ali ayaklarının üstünü mesh etmiş ve *“Eğer Rasûlullah'ın (s.a.v.) ayaklarının üstünü mesh ettiğini görmeseydim, altını (mesh*

etmenin) daha doğru olduğunu düşünürdüm” demiştir. Yûnus kanalıyla gelen rivâyetlerde ise Ali abdest almış, *na'leyn*'ine mesh ettikten sonra böyle söylemiştir.

2.1.2.1.2. Sened ve Metin Tenkidi

Abdü Hayr'dan Şu'be, Veki', Ebû Avâne ve Zâide b. Kudâme kanalıyla gelenler, Süfyân'ın Ebû's-Sevdâ' ve A'meş'in Ebû İshâk kanalıyla naklettiği rivâyetlerin isnadı sahih, Şerîk, Süddî ve Abdü'l-Melik b. Sel' kanalıyla gelenlerin isnadı ise hasendir.⁴⁴ Abdü Hayr'dan gelen rivâyetlerin çoğunda Hz. Ali Rasûlullah'ın (s.a.v.) abdestini göstermek için abdest almış ve ayaklarını üç kere yıkamıştır. Bazı rivâyetlerde ise Ali (r.a.) mesh ederek abdest almış ayaklarını mesh etmiş veya hafif bir şekilde abdest almış *na'leyn*'ine mesh etmiş ve “*Bu, abdestli olanın abdestidir*” demiş ve ayakta su içmiş ve “*Bir kişinin ayakta su içmesini caiz görmeyenler nerede?*” demiştir. Bu rivâyetlerde bulunan ögeler, Nezzâl b. Sebre tarîkinde de bulunduğu için genel değerlendirmenin orada yapılması daha sağlıklı olacaktır. Ancak Süfyân'ın Ebû's-Sevdâ' kanalıyla Abdü Hayr'dan naklettiği rivâyetlere göre Hz. Ali'nin abdest alırken ayaklarının üstünü mesh etmesi ve “*Rasûlullah'ın (s.a.v.) ayaklarının üstünü mesh ettiğini görmeseydim, altını (mesh etmenin) daha doğru olduğunu düşünürdüm*” demesi, onun ayağını mesh ettiğini de göstermektedir. Yûnus ve A'meş kanalıyla gelenlerde de Ali (r.a.) *na'leyn* veya ayağına mesh ettikten sonra benzer şeyleri söylemiştir.

2.1.2.2. Zirr b. Hubeyş Tarîki

حَدَّثَنَا عُثْمَانُ بْنُ أَبِي شَيْبَةَ حَدَّثَنَا أَبُو نَعِيمٍ حَدَّثَنَا رَبِيعَةُ الْكِنَانِيُّ عَنِ الْمُنْهَالِ بْنِ عَمْرٍو عَنْ زَيْدِ بْنِ حُبَيْشٍ أَنَّهُ سَمِعَ عَلِيًّا رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ وَسُئِلَ عَنْ وُضُوءِ رَسُولِ اللَّهِ -صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ- فَذَكَرَ الْحَدِيثَ وَقَالَ وَمَسَحَ عَلَى رَأْسِهِ حَتَّى لَمَّا يَقْطُرُ وَعَسَلَ رِجْلَيْهِ ثَلَاثًا ثَلَاثًا ثُمَّ قَالَ هَكَذَا كَانَ وُضُوءُ رَسُولِ اللَّهِ -صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ.

⁴⁴ Tayâlisî, **Müsned**, I, 126 (thk. Abdulmuhsin et-Türkî, 2 nolu dipnot); Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, II, 139 (thk. Şuayb el-Arnaût vd. 1 nolu dip not), 223 (1 nolu dip not), 239 (5 nolu dip not), 242 (3 nolu dipnot), 243 (1 nolu dipnot), 256 (2 nolu dipnot), 274 (2 nolu dipnot), 284 (2 nolu dipnot), 289 (3 nolu dipnot), 295 (1, 2 ve 3 nolu dipnot), 296 (1 nolu dipnot), 351 (1 nolu dipnot), 370 (2 nolu dipnot), 380 (2 nolu dipnot), 381 (1 nolu dipnot), 442 (1 nolu dipnot); Ebû Dâvud, **Tahâre**, 50 (thk. Elbânî); Nesâî, **Tahâre**, 75-76 (thk. Elbânî); Ebû Ya'lâ, **Müsned**, I, 246 (thk. Hüseyin Selîm Esed, 1 nolu dipnot); İbn Hibbân, **Sahîh**, III, 337 (thk. Şuayb el-Arnaût, 1 nolu dipnot), 361 (2 nolu dipnot); Serdar Murat Gürses, “**Kütüb-i Sitte'deki Abdest Ve Çıplak Ayağa Meshle İlgili Hadislerin Değerlendirilmesi**”, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2009, 112-115.

Bize Osman b. Ebî Şeybe, Ebû Nuaym'dan o, Rabîa el-Kinânî'den rivâyet etti. Rabîa, Minhal b. Amr'dan o, Zirr b. Hubeyş'den rivâyet ettiğine göre, Ali'ye (r.a.) Rasûlullah'ın abdesti hakkında sorulduğunu işittim demiş, bir önceki hadisi zikretmiş, “Başını su damlamayacak şekilde mesh etti, **üçer kere ayaklarımı yıkadı** ve “*Rasûlullah'ın (s.a.v.) abdesti böyleydi*” demiştir.⁴⁵

Ebû Dâvud'da geçen bu rivâyet, **Bezzâr**'da daha açık şekilde anlatılmakta, eller, yüz, kollar ve **ayaklar üçer kere yıkanmakta**, baş ise neredeyse su damlayacak şekilde mesh edilmekte, sonunda da “*Rasûlullah (s.a.v.) böyle abdest alıyordu*” denilmektedir. **Ahmed b. Hanbel**'de ise Hz. Ali hakkında “Su damlayacak şekilde başını mesh etti” denilerek sadece başın meshinden bahsedilmiş ve “*Rasûlullah'ı (s.a.v.) böyle abdest alırken gördüm*” denilmiştir.⁴⁶

2.1.2.2.1. Sened ve Metin Tahlili

Zirr b. Hubeyş tarîki tek kanaldan gelmektedir. Bu rivâyetlere göre Ali'ye (r.a.) Rasûlullah'ın (s.a.v.) abdesti sorulmuş, o da diğer organlarıyla birlikte ayaklarımı da üç kere yıkadıktan sonra “*Rasûlullah (s.a.v.) böyle abdest alıyordu*” demiştir.

2.1.2.2.2. Sened ve Metin Tenkidi

Zirr b. Hubeyş tarîkinin isnadı sahihtir.⁴⁷ Abdü Hayr tarîkiyle gelen rivâyetlerin çoğunda olduğu gibi bu rivâyetlerde de Hz. Ali abdest alırken ayaklarımı üç kere yıkamış ve Rasûlullah'ın (s.a.v.) böyle abdest aldığını bildirmiştir.

2.1.2.3. Ebû Hayye Tarîki

أخبرنا عبد الرزاق قال أخبرنا إسرائيل بن يونس عن أبي إسحاق عن أبي حية بن قيس عن علي قال شهدت علياً في الرحبة بال ثم توضأ فغسل كفيه ثلاثاً ومضمض واستنثر ثلاثاً وغسل وجهه ثلاثاً وذراعيه ثلاثاً ثلاثاً -

⁴⁵ Ebû Dâvud, **Tahâre**, 50.

⁴⁶ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, II, 221; Bezzâr, **Müsned**, II, 183-184.

⁴⁷ Ahmed b. Hanbel, **a.g.e.**, II, 221 (thk. Şuayb el-Arnaût vd. 2 nolu dipnot); Ebû Dâvud, **Tahâre**, 50 (thk. Elbânî); Serdar Murat Gürses, “**Kütüb-i Sitte'deki Abdest Ve Çıplak Ayağa Meshle İlgili Hadislerin Değerlendirilmesi**”, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2009, 117.

ظ ومسح برأسه و غسل قدميه ثلاثا ثم استتم قائما ثم أخذ فشرب فضل وضوئه ثم قال إني رأيت رسول الله صلى الله عليه و سلم فعل كالذي رأيتموني فعلت فأحببت أن أريكم.

Bize Abdurrezzâk, İsrâîl b. Yûnus'dan, o da Ebû İshâk'dan rivâyet etti. Ebû İshâk, Ebû Hayye b. Kays'dan rivâyet ettiğine göre, o şöyle demiştir: “**Rahbe’de Ali’ye şahit oldum, bevl etti, sonra abdest aldı.** Üç kere avuçlarını yıkadı, üç kere mazmaza ve istinşak yaptı, üç kere yüzünü ve kollarını yıkadı, başını mesh etti ve **üç kere ayaklarını yıkadı.** Sonra **ayağa kalktı, abdest suyunun fazlasını içti** ve şöyle dedi: “*Ben Rasûlullah’ı (s.a.v.), sizin benim yaptığımı gördüğünüz gibi yaptığımı gördüm ve size göstermek istedim.*”⁴⁸

Abdurrezzâk’da geçen rivâyet bu şekildedir. **Ahmed b. Hanbel**’de İsrâîl kanalıyla gelen iki rivâyet de benzer şekildedir. Sadece bir rivâyetin sonunda “*Size göstermek istedim*” kısmı yoktur.⁴⁹

Ebû Ahves’in Ebû İshâk’dan yaptığı rivâyetlerde, Ebû Hayye Ali’yi (r.a.) abdest alırken görmüştür. Hz. Ali abdest organlarını üçer kere yıkayarak abdest almış, başını mesh etmiş, **ayaklarını bileklere kadar yıkamış, abdest suyunun fazlasını ayakta içmiş** ve “*Rasûlullah’ın (s.a.v.) abdestinin nasıl olduğunu size göstermek istedim*” demiştir. Bu rivâyetler, **İbn Ebî Şeybe, Ahmed b. Hanbel, İbn Mâce, Ebû Dâvud, Tirmizî, Bezzâr, Nesâî** ve **Ebû Ya’lâ**’da geçmektedir. **İbn Mâce**’de abdest organlarından sadece ayakların bileklere kadar yıkandığından bahsedilmektedir. **İbn Ebî Şeybe**’deki rivâyetin biri de bu şekilde kısadır. **Bezzâr**’da ise olayın **Rahbe**’de geçtiğinden bahsedilmektedir.⁵⁰

Süfyân’ın (es-Sevrî) Ebû İshâk’dan, onun da Ebû Hayye’den naklettiği rivâyetlerin **Abdurrezzâk** ve **Ahmed b. Hanbel**’de geçenlerinde, Ali (r.a.) üçer kere (yıkayarak) abdest almış, başını mesh etmiş, sonra **abdest suyunun fazlasını içmiş** ve şöyle demiştir: “*Rasûlullah’ın (s.a.v.) abdestini görmek kimi mutlu ederse buna*

⁴⁸ Abdurrezzâk b. Hemmâm, **Musannef**, I, 38.

⁴⁹ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, II, 311, 456.

⁵⁰ İbn Ebî Şeybe, **Musannef**, I, 253-254, 303; Ahmed b. Hanbel, **a.g.e.**, II, 309, 457; İbn Mâce, **Tahâre**, 56; Ebû Dâvud, **Tahâre**, 50; Tirmizî, **Tahâre**, 37; Bezzâr, **Müsned**, III, 43; Nesâî, **Tahâre**, 79; Ebû Ya’lâ, **Müsned**, I, 385.

baksın". **Bezzâr**'da geçen rivâyetlerde abdest suyunun fazlasını içmekten bahsedilmemiştir.⁵¹

Ahmed b. Hanbel'de Zeyd b. Ebî Eneyse'nin Ebû İshâk'dan, onun da Ebû Hayye'den naklettiği rivâyette, Ali (r.a.) "*Peygamber'in (s.a.v.) nasıl abdest aldığı size göstereyim mi?*" demiş ve abdest alırken diğer organlarla birlikte **ayaklarını da üç kere yıkamıştır**. Cerrâh'ın Ebû İshâk'dan, onun da Ebû Hayye'den naklettiği rivâyette ise abdest anlatılmış ama ayaklarla ilgili bir bilgi verilmemiş, **ayakta su içildiği** belirtilmiş ve "*Peygamber (s.a.v.) böyle abdest alıyordu*" denilmiştir. **Nesâî**'de Ebû Zâide'nin babasının ve diğerlerinin Ebû İshâk'dan, onun da Ebû Hayye'den naklettiği rivâyette de Hz. Ali **ayaklarını üç kere yıkamış** ve "*Bu, Rasûlullah'ın (s.a.v.) abdestidir*" demiştir.⁵²

2.1.2.3.1. Sened ve Metin Tahlili

Ebû Hayye tarafında değişik râvîler Ebû İshâk'dan rivâyette bulunmuştur. İsrâîl kanalıyla gelenlerde Ebû Hayye Ali'yi (r.a.) Rahbe'de bevl ettikten sonra abdest alırken görmüştür. Hz. Ali ayaklarını üç kere yıkamış, ayakta abdest suyunun fazlasını içmiş ve "*Ben Rasûlullah'ı (s.a.v.), sizin benim yaptığımı gördüğünüz gibi yaptığınızı gördüm*" demiştir. Ebû Ahves kanalıyla gelenlerde Ali (r.a.) ayaklarını bileklere kadar yıkamış, abdest suyunun fazlasını ayakta içmiş ve "*Rasûlullah'ın (s.a.v.) abdestinin nasıl olduğunu size göstermek istedim*" demiştir. Bu rivâyetlerin birinde Hz. Ali Rahbe'de abdest almıştır. Süfyân kanalıyla gelenlerde (abdest organlarını) üçer kere (yıkayarak) abdest almış, abdest suyunun fazlasını içmiş ve şöyle demiştir: "*Rasûlullah'ın (s.a.v.) abdestini görmek kimi mutlu ederse buna baksın*". Diğer kanallardan gelen rivâyetlerde de biri hariç abdestte ayaklar üç kere yıkanmış ve "*Peygamber'in (s.a.v.) nasıl abdest aldığı size göstereyim mi?*", "*Peygamber (s.a.v.) böyle abdest alıyordu*" ve "*Bu, Rasûlullah'ın (s.a.v.) abdestidir*" şeklinde benzer ifadeler kullanılmıştır.

⁵¹ Abdurrezzâk b. Hemmâm, **Musannef**, I, 38; Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, II, 384, 452-453, 458; Bezzâr, **Müsned**, II, 309.

⁵² Ahmed b. Hanbel, **a.g.e.**, II, 460, 471; Nesâî, **Tahâre**, 93.

2.1.2.3.2. Sened ve Metin Tenkidi

Ebû Hayye'den İsrâîl, Ebû Ahves, Süfyân, Zeyd b. Ebî Eneyse kanalıyla gelen rivâyetlerin isnadı hasen, Cerrâh kanalıyla gelenlerin **Ahmed b. Hanbel**'deki isnadı zayıf, diğer isnadları hasendir.⁵³ Kütüb-i Sitte'de geçen rivâyetleri Elbânî ve Serdar Murat Gürses sahih olarak değerlendirmiştir.⁵⁴ Abdü Hayr rivâyetlerinin çoğunda ve Zirr b. Hubeyş rivâyetlerinde olduğu gibi bu rivâyetlerde de Ali (r.a.) Rasûlullah'ın (s.a.v.) nasıl abdest aldığını göstermek için abdest almış, Ebû Ahves kanalıyla gelenler hariç ayaklarını üç kere yıkamıştır. Ebû Ahves kanalıyla gelenlerde ayaklar bileklere kadar yıkanmıştır. İki rivâyet hariç, Hz. Ali abdest suyunun fazlasını ayakta içmiştir. Ayakta su içilmesinin Nezzâl b. Sebre tarîkiyle gelen rivâyetlerin hepsinde ve Süddî'nin Abdü Hayr'dan naklettiği iki rivâyette de bulunması, ortak noktalar olup dikkat çekmektedir.

2.1.2.4. Nezzâl b. Sebre Tarîki

حَدَّثَنَا أَبُو دَاوُدَ ، قَالَ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ ، قَالَ أَخْبَرَنِي عَبْدُ الْمَلِكِ بْنُ مَيْسَرَةَ ، قَالَ : سَمِعْتُ النَّزَّالَ بْنَ سَيْرَةَ ، يَقُولُ : صَلَّى عَلَيَّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ الظُّهْرَ فِي الرَّحْبَةِ ثُمَّ جَلَسَ فِي حَوَائِجِ النَّاسِ حَتَّى حَضَرَتِ الْعَصْرُ ثُمَّ أَتَيْتُ بِكُوزٍ مِنْ مَاءٍ فَصَبَّ مِنْهُ كَفًّا فَغَسَلَ وَجْهَهُ وَيَدَيْهِ وَمَسَحَ عَلَى رَأْسِهِ وَرَجُلَيْهِ ثُمَّ قَامَ فَشَرِبَ فَضَلَ الْمَاءِ وَهُوَ قَائِمٌ ثُمَّ قَالَ : إِنَّ نَاسًا يَكْرَهُونَ أَنْ يَشْرَبُوا وَهُمْ قِيَامٌ وَرَأَيْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَعَلَّ مِثْلَ الَّذِي فَعَلْتُ وَقَالَ : هَذَا وَضُوءٌ مَنْ لَمْ يُحِبِّتْ .

Bize Ebû Dâvud, Şu'be'den, o da Abdümelik b. Meysere'den rivâyet etti. Abdümelik b. Meysere, Nezzâl'i şöyle söylerken işitmiştir: Ali (r.a.) **Rahbe'de öğle namazını kıldı**, ikinci namazına kadar insanların ihtiyaçlarını gidermek için oturdu. Sonra su dolu bir kap getirildi. Ondan avucuna döktü, **yüz ve kollarını yıkadı**, **başını ve ayaklarını mesh etti**. Sonra kalktı, **ayakta abdest suyunun fazlasını içti**

⁵³ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, II, 309 (thk. Şuayb el-Arnaût vd. 2 nolu dipnot), 311 (3 nolu dipnot), 384 (3 nolu dipnot), 453 (1 nolu dipnot), 456 (2 ve 3 nolu dipnot), 458 (2 nolu dipnot), 460 (3 nolu dipnot), 471 (2 nolu dipnot); Ebû Ya'lâ, **Müsned**, I, 385 (thk. Hüseyin Selîm Esed, 1 nolu dipnot).

⁵⁴ İbn Mâce, **Tahâre**, 56 (thk. Elbânî); Ebû Dâvud, **Tahâre**, 50 (thk. Elbânî); Tirmizî, **Tahâre**, 37 (thk. Elbânî); Nesâî, **Tahâre**, 79 (thk. Elbânî); Serdar Murat Gürses, "**Kütüb-i Sitte'deki Abdest Ve Çıplak Ayağa Meshle İlgili Hadislerin Değerlendirilmesi**", Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2009, 113-114, 117-118.

ve şöyle dedi: “İnsanlar ayakta su içmekten hoşlanmıyorlar. Ben Rasûlullah’ı (s.a.v.) benim yaptığım gibi yaparken gördüm. Bu, abdestli olanın abdestidir.”⁵⁵

Şu’be kanalıyla rivâyet edilen bu hadis, **Tayâlisî**’de böyledir. **Ahmed b. Hanbel**’deki iki rivâyette **yüzünü, kollarını, başını ve ayaklarını mesh etti** denildikten sonra “*Bu, abdestli olanın abdestidir*” denilmiştir. **Bezzâr, Nesâî** ve **İbn Huzeyme**’de Şu’be kanalıyla gelen rivâyetler de bunun gibidir. **Ahmed b. Hanbel**’deki diğer rivâyette ise **mesh ederek abdest aldı** denildikten sonra “*Bu, abdestli olanın abdestidir*” denilmiştir. **Buhârî**’de **yüzünü ve kollarını yıkadı** ifadesinden sonra râvî **başını ve ayaklarını zikretti**, denilerek de muğlâk bir ifade kullanılmıştır. Bu rivâyette “*Bu, abdestli olanın abdestidir*” kısmı yoktur. Şu’be kanalıyla gelen rivâyetlerin hepsinde **abdest suyunun fazlası ayakta içildikten** sonra “*İnsanlar ayakta su içmekten hoşlanmıyorlar. Ben Rasûlullah’ın (s.a.v.) böyle yaptığını gördüm*” denilmektedir.⁵⁶

A’meş kanalıyla gelen rivâyetlerden **Ahmed b. Hanbel**’deki şöyledir: “**Rahbe**’deyken Hz. Ali’ye su kabı getirildi. Bir avuç su aldı, mazmaza ve istinşak yaptı, **yüzünü, kollarını ve başını mesh etti**, sonra **ayakta su içti** ve şöyle dedi: “*Bu, abdestli olanın abdestidir. Rasûlullah’ın (s.a.v.) böyle yaptığını gördüm.*” **Bezzâr**’daki ise şöyledir: “Ali’yi gördüm, üçer kere (yıkayarak) abdest aldı, sonra su istedi, **ayakta su içti** ve “*Rasûlullah’ın (s.a.v.) böyle yaptığını gördüm*” dedi.”⁵⁷

Ahmed b. Hanbel, Bezzâr ve **Ebû Ya’lâ**’da Mis’ar kanalıyla gelen rivâyetler şöyledir: “Ali’ye su kabı getirildi, **ayakta su içti** ve şöyle dedi: “*İnsanlar ayakta su içmekten hoşlanmıyorlar. Ben Rasûlullah’ın (s.a.v.) ayakta su içtiğini gördüm.*” Sonra tekrar su aldı ve **mesh ederek abdest aldı**, sonra “*Bu, abdestli olanın abdestidir*” dedi.” **Bezzâr**’da “**Yüzünü, kollarını, başını ve ayaklarını mesh etti** ve “*Bu, abdestli olanın abdestidir*” dedi” şeklinde bir rivâyet de vardır.⁵⁸

⁵⁵ Tayâlisî, **Müsned**, I, 125.

⁵⁶ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, II, 291, 368, 437; Buhârî, **Eşribe**, 15; Bezzâr, **Müsned**, III, 32; Nesâî, **Tahâre**, 100; İbn Huzeyme, **Sahîh**, I, 11-12.

⁵⁷ Ahmed b. Hanbel, **a.g.e.**, II, 23; Bezzâr, **a.g.e.**, III, 32.

⁵⁸ Ahmed b. Hanbel, **a.g.e.**, II, 393; Bezzâr, **a.g.e.**, III, 30-32; Ebû Ya’lâ, **Müsned**, I, 262.

Ebû Ya'lâ, İbn Huzeyme ve İbn Hibbân'da Mansûr kanalıyla gelen rivâyetler şöyledir: “Ali (r.a.) ile beraber **öğle namazını kıldık**, sonra **Rahbe**'ye çıktık. (İkinciye kadar oturduk) Hz. Ali su istedi (getirildi) ve sudan alıp mazmaza ve istinşak yaptı, sonra **yüzünü, kollarını, başını ve ayaklarını mesh etti**, sonra **suyun fazlasını ayakta içti** ve “*İnsanlar ayakta su içmekten hoşlanmıyorlar. Rasûlullah (s.a.v.) benim yaptığım gibi yaptı ve bu, abdestli olanın abdestidir*” dedi.”⁵⁹

2.1.2.4.1. Sened ve Metin Tahlili

Nezzâl b. Sebre rivâyetleri Şu'be, A'meş, Mis'ar ve Mansûr kanalıyla gelmektedir. Şu'be ve Mansûr kanalıyla gelenlere göre, Ali (r.a.) Rahbe'de öğle namazını kılmış, sonra insanların sorularına cevap vermek için oturmuş ve ikinci vakti girince de abdest almıştır. Rivâyetlerin çoğunda yüzünü, kollarını, başını ve ayaklarını mesh ettiği, bir kaçında mesh ederek abdest aldığı bildirildikten sonra “*Bu, abdestli olanın abdestidir*” denilmiştir. **Tayâlisî**'deki rivâyet, yüzünü ve kollarını yıkadı, başını ve ayaklarını mesh etti denildikten sonra “*Bu, abdestli olanın abdestidir*” şeklindedir. **Buhârî**'de yüzünü ve kollarını yıkadı denildikten sonra râvî başını ve ayaklarını zikretti denilerek muğlâk bir ifade kullanılmıştır. Bu rivâyette “*Bu, abdestli olanın abdestidir*” kısmı yoktur. Rivâyetlerin tamamında Hz. Ali abdest suyunun fazlasını ayakta içmiş ve “*İnsanlar ayakta su içmekten hoşlanmıyorlar. Ben Rasûlullah'ın (s.a.v.) böyle yaptığını gördüm*” demiştir.

2.1.2.4.2. Sened ve Metin Tenkidi

Nezzâl b. Sebre'den A'meş, Şu'be, Mansûr ve Mis'ar kanalıyla gelen rivâyetlerin senedi sahihdir. **Nesâî**'de geçen Şu'be rivâyeti Gürses tarafından hasen olarak değerlendirilmiştir. “*Bu, abdestli olanın abdestidir*” kısmı kaynakların çoğunda Hz. Ali'nin sözü olarak geçtiği için **mevkuftur**.⁶⁰ **Tayâlisî** ve

⁵⁹ Ebû Ya'lâ, **Müsned**, I, 303; İbn Huzeyme, **Sahîh**, I, 101; İbn Hibbân, **Sahîh**, III, 339-340.

⁶⁰ Tayâlisî, **Müsned**, I, 125 (thk. Abdulmuhsin et-Türkî, 2 nolu dipnot); Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, II, 23 (thk. Şuayb el-Arnaût vd. 1 nolu dipnot), 291 (3 nolu dipnot), 368 (2 nolu dipnot), 393 (2 nolu dipnot), 437 (2 nolu dipnot); Nesâî, **Tahâre**, 100 (thk. Elbânî); Ebû Ya'lâ, **a.g.e.**, I, 262 (thk. Hüseyin Selîm Esed, 2 nolu dipnot), 303 (2 nolu dipnot); İbn Hibbân, **a.g.e.**, III, 340 (thk. Şuayb el-Arnaût, 2 nolu dipnot); Serdar Murat Gürses, “**Kütüb-i Sitte'deki Abdest Ve Çıplak Ayağa Meshle İlgili Hadislerin Değerlendirilmesi**”, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2009, 111-112, 114-115.

Buhârî'dekiler hariç, rivâyetlerin çoğu "Yüzünü, kollarını, başını ve ayaklarını mesh etti", bir kısmı "Mesh ederek abdest aldı" dedikten sonra "*Bu, abdestli olanın abdestidir*" dedi, şeklindedir. Abdü Hayr tarîkiyle gelen bazı rivâyetlerde de Hz. Ali mesh ederek abdest almış, ayağına mesh etmiş veya hafif bir şekilde abdest almış, *na'leyn*'ine mesh etmiş ve "*Bu, abdestli olanın abdestidir*" demiştir. Görüldüğü üzere Hz. Ali abdest organlarının hepsini veya sadece ayaklarını mesh ederek abdest aldıktan sonra "*Bu, abdestli olanın abdestidir*" dediği için, rivâyetler çelişkilidir. Dolayısıyla Hz. Ali'nin yüzünü ve kollarını yıkayıp başını ve ayaklarını mesh ettikten sonra böyle söylediği kesin değildir. Nitekim **Buhârî**'deki rivâyette "*Bu, abdestli olanın abdestidir*" kısmı yoktur. Ayrıca Abdü Hayr'dan gelen diğer bazı rivâyetler; Ali ayağının üstünü mesh ettikten sonra "*Eğer Rasûlullah'ın (s.a.v.) ayaklarının üstünü mesh ettiğini görmeseydim, altının mesh edilmesinin daha doğru olduğunu düşünürdüm*" dedi, şeklindedir. Hz. Ali'nin bütün organlarını mesh ederek abdest aldığından bahseden rivâyetlerde geçen "*İnsanlar ayakta su içmekten hoşlanmıyorlar. Ben Rasûlullah'ın (s.a.v.) böyle yaptığını gördüm*" ifadesi de, caiz olmadığı düşünülen bir hususun görerek uygulanması açısından ayağın üstünün mesh edilmesiyle ilgili yapılan açıklamaya benzemektedir ve onunla birlikte söylenilmesi daha münasiptir. Neticede, ayağına mesh etti ve "*Eğer Rasûlullah'ın (s.a.v.) ayaklarının üstünü mesh ettiğini görmeseydim, altının mesh edilmesinin daha doğru olduğunu düşünürdüm*" dedi ifadesi, bazı rivâyetlerde mesh ederek abdest aldı veya bütün organlarını mesh ederek abdest aldıktan sonra "*Bu, abdestli olanın abdestidir*" dedi, şekline de dönüşmüş olabilir.

Nezzâl b. Sebre tarîkiyle gelen rivâyetlerin tamamında geçen Hz. Ali'nin ayakta abdest suyunun fazlasını içmesi, Ebû Hayye tarîkiyle gelenlerin çoğunda da vardır. Nezzâl b. Sebre rivâyetlerinin çoğunda geçen Rahbe'de ifadesi ise Ebû Hayye tarîkinde İsrâîl kanalıyla ve Abdü Hayr tarîkinde Zâide b. Kudâme kanalıyla gelen rivâyetlerde de vardır. Ebû Hayye tarîkinde geçen "Rahbe'de Ali'yi gördüm, bevl etti ve abdest aldı" sözü de "*Bu, abdestli olanın abdestidir*" sözünü şüpheli hale getirmektedir. Görüldüğü gibi, tarîk ve kanallar arasında benzerlikler bulunmaktadır. Belki de aynı olay râvîler değişikçe farklılaşmış, rivâyetler birbirine karışmıştır. Ayrıca abdestli olanın abdest almasının gerekmediği ama abdest aldığı da

(ayakları yıkamak farz ise) bu şekilde abdest tazelenmiş olmayacağı için “*Bu, abdestli olanın abdestidir*” sözünün tutarsız olduğu söylenebilir. Sonuç olarak Hz. Ali’den hem ayakların yıkadığına hem de mesh edildiğine dair rivâyetler vardır.

2.1.2.5. Diğer Tarîkler

Abdurrezzâk’daki Hârîfî rivâyeti şöyledir:

Abdurrezzâk, İbn Cüreyc’den o da Abdülkerim’den, o da Hârîfî’den rivâyet ettiğine göre, Ali **Kûfe’de**, hizmetçisi **Kunber**’e “Bana abdest suyu getir” dedi, o da getirdi. Ellerini abdest suyuna sokmadan önce üç kere yıkadı, üç kere mazmaza ve istinşak yaptı, üç kere yüzünü yıkadı, üç kere dirseklere kadar sağ kolunu yıkadı, sol kolunu da böyle (yıkadı), eliyle bir avuç su aldı ve başını mesh etti. Râvî, yaz olduğu için sanki bir avuç su ile (mesh etti) dedi. **Sağ ayağını bileklere kadar üç kere yıkadı, sol ayağını da böyle (yıkadı)**. Sonra ayağa kalktı, abdest suyunun fazlasını içti ve şöyle dedi: “*Rasûlullah’ın (s.a.v.) abdestini görmek kimin hoşuna giderse, bu şekilde abdest alsın*”. Râvî, Ali’nin yaptığı gibi Peygamber’in (s.a.v.) ayakta abdest suyunun fazlasını içtiğini, sonra farz namazı kıldığını, onların da gördüklerini söyledi. Sonra Hz. Ali oturduğu yerden kalkmadan Kunber’den namaz için abdest suyu istedi, bir avuç su ile mazmaza ve istinşak yaptı, **yüzünü, kollarını, başını ve ayaklarını mesh etti**, o avuç sudan paylaştırarak her organı bir kere mesh etti, mazmaza ve istinşak yaptı, yüzünü, kollarını ve başını bir kere mesh etti. Sonra şöyle dedi: “*Abdest almak isterse, abdestli olanın abdesti böyledir. İstemezse, almaz.*”⁶¹

Abdurrezzâk’daki Hüseyin b. Ali rivâyeti de şöyledir:

Abdurrezzâk, İbn Cüreyc’in şöyle dediğini rivâyet etti: Doğru söyleyen biri, bana haber verdi ki, Muhammed b. Ali b. Hüseyin babasından, o da babasından rivâyet ettiğine göre, Hz. Ali abdest suyu istedi. Su getirilince avuçlarını suya sokmadan önce üç kere yıkadı, üç kere mazmaza ve istinşak yaptı, üç kere yüzünü yıkadı, üç kere sağ kolunu dirseğe kadar yıkadı, sol kolunu da böyle (yıkadı), bir kere başını mesh etti, **bileklere kadar sağ ayağını yıkadı ve sol ayağını da böyle (yıkadı)**. Sonra ayağa kalktı, bana “*İçinde abdest suyunun fazlası olan kabı getir*”

⁶¹ Abdurrezzâk b. Hemmâm, **Musannef**, I, 38-40.

dedi, ben de getirdim. Ayakta abdest suyunun fazlasını içince şaşırdım, benim şaşırdığımı görünce şöyle dedi: “Şaşıрма, benim yaptığımı gördüğün gibi Peygamber’in (s.a.v.) bu şekilde abdest aldığı ve ayakta abdest suyunun fazlasını içtiğini gördüm.” Nesâî’deki Hüseyin b. Ali rivâyeti de bunun gibidir.⁶²

Ahmed b. Hanbel’deki Ebû Ğarîf rivâyeti şöyledir:

Bize Âiz b. Habîb, Amr b. es-Semt’dan, o da Ebû Ğarîf’den rivâyet ettiğine göre, Ali’ye (r.a.) abdest suyu getirildi. Üç kere mazmaza ve istinşak yaptı, üçer kere yüzünü, ellerini ve kollarını yıkadı, sonra başını mesh etti ve **ayaklarını yıkadı**, “*Rasûlullah’ı (s.a.v.) böyle abdest alırken gördüm*” dedi ve Kur’ân’dan bir şey okudu. Sonra şöyle dedi. **Ebû Ya’lâ**’daki Ebû Ğarîf rivâyeti de bunun gibidir, ancak sonunda “*Cünüp olmayana böyledir. Cünüp olursa, Allah’a yemin olsun ki, olmaz*” ilavesi vardır.⁶³

Ahmed b. Hanbel’deki Ebû Matar rivâyeti de şöyledir:

Bize Muhammed b. Ubeyd, Muhtâr’dan o da Ebû Matar’dan onun şöyle dediğini rivâyet etti: “**Müminlerin emiri** Ali ile birlikte mescitte, **Rahbe**’nin kapısında oturuyorken **zeval vakti** bir adam geldi ve “*Rasûlullah’ın (s.a.v.) abdestini bana göster*” dedi. Hz. Ali, **Kunber**’i çağırdı, “*Bana su dolu bir kap getir*” dedi. Avuçlarını ve yüzünü üç kere yıkadı, üç kere mazmaza yaptı, birkaç parmağının ucunu (ağzının) içine soktu. Üç kere istinşak yaptı, üç kere kollarını yıkadı, bir kere başını mesh etti ve “(kulakların) içi yüzden, dışı baştandır” dedi. Üç kere **bileklere kadar ayaklarını** ve göğsüne kadar uzanan sakallarını (**mesh etti**). Abdestten sonra bir yudum su içti ve şöyle dedi: “*Rasûlullah’ın (s.a.v.) abdestini soran nerede? Peygamber’in (s.a.v.) abdesti böyleydi.*”⁶⁴

2.1.2.5.1. Sened ve Metin Tahlilleri

Hâriî rivâyetinde Ali (r.a.) abdest alırken ayaklarını bileklere kadar üç kere yıkamış, abdest suyunun fazlasını ayakta içmiş ve “*Rasûlullah’ın (s.a.v.) abdestini*

⁶² Abdurrezzâk b. Hemmâm, **Musannef**, I, 40; Nesâî, **Tahâre**, 78.

⁶³ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, II, 220-221; Ebû Ya’lâ, **Müsned**, I, 300.

⁶⁴ Ahmed b. Hanbel, **a.g.e.**, II, 458-459.

görmek kimin hoşuna giderse, bu şekilde abdest alsın” demiştir, sonra yüzünü, kollarını, başını ve ayaklarını mesh etmiş ve “Abdest almak isterse, abdestli olanın abdesti böyledir. İstemezse, almaz” demiştir. Hüseyin b. Ali rivâyetinde Ali (r.a.) abdest alırken bileklere kadar ayaklarını yıkamış, ayakta abdest suyunun fazlasını içmiş ve Peygamber’in (s.a.v.) böyle yaptığını söylemiştir. Ebû Ğarîf rivâyetinde de Ali (r.a.) abdest alırken ayaklarını yıkamış ve “Rasûlullah’ı (s.a.v.) böyle abdest alırken gördüm” demiştir. Ebû Matar rivâyetinde başın meshinden sonra ayaklar ve sakallar birlikte zikredilmiş, ancak yıkandığı veya mesh edildiği belirtilmemiştir.

2.1.2.5.2. Sened ve Metin Tenkitleri

Hüseyin b. Ali rivâyetinin isnadı sahih, Ebû Ğarîf rivâyetinin isnadı hasen veya kavi, Ebû Matar rivâyetinin isnadı zayıftır.⁶⁵ Diğer tüm rivâyetlerin genelinden farklı olarak Hârifî ve Hüseyin b. Ali rivâyetlerinde abdest alırken ayaklar bileklere kadar yıkanmıştır. Ayakta abdest suyunun fazlasının içilmesi ve Rasûlullah’ın (s.a.v.) böyle yaptığının söylenmesi diğerlerine benzemektedir. Ebû Ğarîf rivâyetinde Ali’nin sadece abdest alıp ayaklarını yıkadığı belirtilirken Hârifî rivâyetinde önce bütün organlarını yıkayarak abdest aldığı ve bunu Rasûlullah’a (s.a.v.) dayandırdığı, sonra organlarını mesh ederek abdest aldığı ve “Abdest almak isterse, abdestli olanın abdesti böyledir. İstemezse, almaz.” dediği bildirilmiştir.

2.1.3. İbn Abbas Rivâyetleri

İbn Abbas’tan (ö. 68/687-688) ayakların yıkanmasına dair rivâyet edilen hadisler **Tayâlisî, Ahmed b. Hanbel, İbn Ebî Şeybe, Buhârî, Ebû Dâvud, Nesâî** ve diğer bazı hadis kaynaklarında geçmektedir. Bu rivâyetlerin bazısında *na’leyn*⁶⁶ giyilmiş ayakların yıkandığı bildirilmektedir. Burada hem ilk kaynaklardan olması

⁶⁵ Abdurrezzâk b. Hemmâm, **Musannef**, I, 40 (thk. Habîburrahmân el-A’zamî, 5 nolu dipnot); Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, II, 221 (thk. Şuayb el-Arnaût vd. 1 nolu dipnot), 459 (1 nolu dipnot); Nesâî, **Tahâre**, 78 (thk. Elbânî); Ebû Ya’lâ, **Müsned**, I, 300 (thk. Hüseyin Selîm Esed, 2 nolu dipnot).

⁶⁶ *Na’l* ismi Arapça’da sandalet tarzı ayakkabılar için kullanılır. Bkz. Nebi Bozkurt, “Na’l-i Şerif”, **DİA**, XXXII, 346. Peygamber (s.a.v.), *na’li* bulunmaya ihramlıların bileklerin altından kesilmiş *huff* (bot tarzı ayakkabı) giyebileceklerini belirtir. Bkz. **Buhârî**, “Hac”, 21; “Cezâü-Sayd”, 15; “Libâs” 37; **Müslim**, “Hac”, 1, 2, 3. Dolayısıyla bileklerden aşağıda olan ayakkabılar da *na’l* kapsamına girmektedir.

hem de *na'leyn*'den bahsetmesi hasebiyle **Tayâlisî**'de geçen rivâyet metniyle birlikte verilerek diğerlerinin farklılıkları belirtilecektir.

حَدَّثَنَا يُونُسُ قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو دَاوُدَ قَالَ: حَدَّثَنَا خَارِجَةُ بْنُ مُصْعَبٍ عَنْ زَيْدِ بْنِ أَسْلَمَ عَنْ عَطَاءِ بْنِ يَسَارٍ قَالَ: قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ أَلَا أَنْتَوَضُّ لَكُمْ وَضُوءَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ؟ فَقُلْنَا: بَلَى فَتَوَضَّأَ مَرَّةً مَرَّةً، مَضْمَضَ مَرَّةً، وَاسْتَنْشَقَ مَرَّةً، وَغَسَلَ وَجْهَهُ مَرَّةً، وَيَدَيْهِ إِلَى الْمِرْفَقَيْنِ مَرَّةً مَرَّةً، وَمَسَحَ بِرَأْسِهِ، وَغَسَلَ رِجْلَيْهِ عَلَيْهِمَا التَّلْعَانِ مَرَّةً مَرَّةً.

Bize Yunus, Ebû Dâvud'dan, o da Hârice b. Mus'ab'dan rivâyet etti. Hârice, Zeyd b. Eslem'den, o da Atâ' b. Yesâr'dan İbn Abbas'ın şöyle dediğini nakletti: “*Size Rasûlullah'ın (s.a.v.) abdesti gibi abdest alayım mı?*” dedi. Biz “*evet*” dedik. Birer kere (yıkayarak) abdest aldı. Bir kere mazmaza ve istinşak yaptı. Bir kere yüzünü yıkadı. Bir kere dirseklere kadar kollarını yıkadı. Başını mesh etti. **Ayaklarında na'leyn olduğu halde onları birer kere yıkadı.**⁶⁷

İbn Ebî Şeybe'de Abdullah b. İdris'in, Muhammed b. Aclân kanalıyla Zeyd b. Eslem'den, onun da Atâ' b. Yesâr'dan naklettiği İbn Abbas rivâyeti şöyledir: “*Rasûlullah (s.a.v.) abdest aldı, bir avuç su ile mazmaza ve istinşak yaptıktan sonra bir avuç su ile yüzünü yıkadı. Yine bir avuç su ile sağ kolunu ve bir avuç su ile de sol kolunu yıkadı. Bir avuç su ile başını ve şehadet parmaklarıyla kulaklarının içini, başparmaklarıyla da dışını mesh etti. Sonra bir avuç su ile sağ ayağını, bir avuç su ile de sol ayağını yıkadı*”. Bu rivâyet **Nesâî** ve **İbn Hibbân**'da da aynı şekilde geçmektedir, ancak **İbn Hibbân**'da “Bir avuç su ile mazmaza ve istinşak yaptı” kısmı yoktur. **İbn Huzeyme** ve **İbn Hibbân**'daki diğer rivâyet ise “*Peygamber'i (s.a.v.) abdest alırken gördüm*” şeklinde başlamakta ve benzer şekilde devam etmektedir. Farklı olarak, kulakların meshi anlatılırken “Parmak uçlarını kulaklarına sokarak, onların içini ve dışını mesh etti” denilmektedir.⁶⁸

Ahmed b. Hanbel'de Ebû Seleme el-Huzâî'nin, (Süleyman) b. Bilal kanalıyla Zeyd b. Eslem'den, onun da Atâ' b. Yesâr'dan naklettiği rivâyete göre İbn Abbas yüzünü yıkadıktan sonra bir avuç su ile mazmaza ve istinşak yapmış, her

⁶⁷ Süleyman b. Dâvud el-Cârud, **Müsnedü Ebî Dâvud et-Tayâlisî**, thk. Muhammed b. Abdülmühsin et-Türkî, 4 c., Cize, Hicr li't-Tıbbâa ve'n-Neşr, 1999, C: IV, s. 381-382.

⁶⁸ İbn Ebî Şeybe, **Musannef**, I, 262-263; Nesâî, **Tahâre**, 85; İbn Huzeyme, **Sahîh**, I, 77; İbn Hibbân, **Sahîh**, III, 360, 367.

defasında bir avuç su alarak yüzünü ve kollarını yıkamış, başını mesh etmiştir. **Sonra birer avuç su alıp sağ ve sol ayağını yıkayınca kadar azar azar dökmüş** ve “*Rasûlullah'ı (s.a.v.) böyle abdest alırken gördüm*” demiştir. Bu rivâyet **Buhârî**'de de aynı şekilde geçmektedir.⁶⁹

Ebû Dâvud'da Osman b. Ebî Şeybe'nin, Muhammed b. Bişr'den onun, Hişâm b. Sa'd'dan onun, Zeyd'den onun, Atâ' b. Yesâr'dan, onun da İbn Abbas'dan naklettiğine göre onun konuyla ilgili söz ve fiili şöyledir: “*İbn Abbas bize “Size Rasûlullah'ın (s.a.v.) nasıl abdest aldığı göstermemi arzu eder misiniz?” dedi. Sonra içinde su bulunan bir kap isteyip, sağ eliyle bir avuç su alarak mazmaza ve istinşak yaptı. Bir avuç su alıp iki elini birleştirerek yüzünü yıkadı. Bir avuç daha su alıp sağ kolunu, tekrar bir avuç su alıp sol kolunu yıkadı. Bir avuç su alıp elini silkeledikten sonra başını ve kulaklarını mesh etti. Bir avuç su alıp na'leyn giyilmiş sağ ayağı üzerine serpti ve onu, bir eli ayağın üzerinde bir eli de na'leyn'in altında olmak üzere iki eliyle mesh etti. Sol ayağına da bu şekilde yaptı.*”⁷⁰

2.1.3.1. Sened ve Metin Tahlili

İbn Abbas rivâyetleri, Zeyd b. Eslem kanalıyla Atâ' b. Yesâr'dan gelmektedir. Değişik râvîlerin Zeyd b. Eslem kanalıyla İbn Abbas'tan naklettiği rivâyetlerin bazısında İbn Abbas, Rasûlullah'ın (s.a.v.) abdest alışını tarif ederken ayaklarını yıkadığını söylemiştir. Bazı rivâyetlerde de İbn Abbas, “*Size Rasûlullah'ın (s.a.v.) abdesti gibi abdest alayım mı?*” veya “*Size Rasûlullah'ın (s.a.v.) nasıl abdest aldığı göstermemi arzu eder misiniz?*” dedikten sonra abdest almış, ayaklarını *na'leyn*'li iken yıkamış veya ayaklarında *na'leyn* olduğu halde su serpererek altını üstünü mesh etmiştir. “*Rasûlullah'ı (s.a.v.) böyle abdest alırken gördüm*” şeklinde biten hadislerde de ayaklarını yıkayınca kadar suyu azar azar dökmüştür.

2.1.3.2. Sened ve Metin Tenkidi

İbn Abbas'dan gelen rivâyetlerin senedleriyle ilgili olarak **Tayâlisî**'deki isnadın zayıf, **Ebû Dâvud**'daki isnad ile Muhammed b. Aclân'ın Zeyd'den rivâyet

⁶⁹ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, IV, 239-240; Buhârî, **Vudû'**, 7.

⁷⁰ Ebû Dâvud, **Tahâre**, 52.

ettiği isnadların hasen,⁷¹ **Ahmed b. Hanbel** ve **Buhârî**'deki isnadların sahih olduğu bildirilmektedir.⁷² Konuyla ilgili yapılan hadis araştırmasında ise **Buhârî**'deki rivâyetin senedinin sahih, diğerlerinin hasen olduğu tespit edilmiştir.⁷³

Bu rivâyetler tek bir kanaldan geldiği halde, bunların bazısında ayağın yıkanması, bazısında azar azar su dökülüp ayağın yıkanması, bir rivâyette *na'leyn* giyilmiş ayağın yıkanması, diğer bir rivâyette ise *na'leyn* giyilmiş ayağa su serpilip altının üstünün mesh edilmesi gibi farklılıklar bulunmaktadır. Bunlar tek bir kanaldan geldiği için sadece biri yapılmış olmalıdır, yani ayaklar ya çıplakken yıkanmış ya da *na'leyn* giyilmişken yıkanmış veya mesh edilmiştir.

İbn Abbas'ın Peygamber'in (s.a.v.) vefatında onüç yaşında olduğu ve onun Peygamber'den (s.a.v.) naklettiği rivâyetlerin çoğunun aslında diğer sahâbîlerin rivâyeti olduğu⁷⁴ düşünülürse, bu rivâyetlerin Hz. Ali'nin İbn Abbas'a abdesti tarif eden rivâyetiyle benzerlik gösterdiği anlaşılır. Bu yüzden, karşılaştırma yapılabilmesi için, Hz. Ali'den gelen rivâyetin metni ile birlikte zikredilmesi uygun bulunmuştur.

حَدَّثَنَا عَبْدُ الْعَزِيزِ بْنُ يَحْيَى الْحَرَّانِيُّ حَدَّثَنَا مُحَمَّدٌ - يَعْنِي ابْنَ سَلَمَةَ - عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ إِسْحَاقَ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ طَلْحَةَ بْنِ يَزِيدَ بْنِ رُكَّانَةَ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ الْخَوْلَانِيِّ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ قَالَ دَخَلَ عَلِيٌّ عَلِيٌّ - يَعْنِي ابْنَ أَبِي طَالِبٍ - وَقَدْ أَهْرَاقَ الْمَاءَ فَدَعَا بِوَضُوءٍ فَأَتَيْنَاهُ بِتَوْرٍ فِيهِ مَاءٌ حَتَّى وَضَعْنَاهُ بَيْنَ يَدَيْهِ فَقَالَ يَا ابْنَ عَبَّاسٍ أَلَا أُرِيكَ كَيْفَ كَانَ يَتَوَضَّأُ رَسُولُ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - قُلْتُ بَلَى. قَالَ فَأَصَعَى الْإِنَاءَ عَلَى يَدِهِ فَعَسَلَهَا ثُمَّ ادْخَلَ يَدَهُ الْيُمْنَى فَأَفْرَعَهَا بِهَا عَلَى الْأُخْرَى ثُمَّ غَسَلَ كَفَّيْهِ ثُمَّ تَمَضَّمْنَ وَاسْتَنْنَرَ ثُمَّ ادْخَلَ يَدَيْهِ فِي الْإِنَاءِ جَمِيعًا فَأَخَذَ بِهِمَا حَفْنَةً مِنْ مَاءٍ فَضَرَبَ بِهَا عَلَى وَجْهِهِ ثُمَّ أَلْفَمَ إِنْهَامِيهِ مَا أَقْبَلَ مِنْ أَدْنِيهِ ثُمَّ النَّائِيَةَ ثُمَّ النَّائِيَةَ مِثْلَ ذَلِكَ ثُمَّ أَخَذَ بِكَفِّ الْيُمْنَى قَبْضَةً مِنْ مَاءٍ فَصَبَّهَا عَلَى نَاصِيَّتِهِ فَتَرَكَهَا تَسْنَنُ عَلَى وَجْهِهِ ثُمَّ غَسَلَ زِرَاعِيهِ إِلَى الْمِرْفَقَيْنِ ثَلَاثًا ثَلَاثًا ثُمَّ مَسَحَ رَأْسَهُ وَظَهْرَهُ أَدْنِيهِ ثُمَّ ادْخَلَ يَدَيْهِ جَمِيعًا فَأَخَذَ حَفْنَةً مِنْ مَاءٍ فَضَرَبَ بِهَا عَلَى رِجْلِهِ وَفِيهَا النَّعْلُ فَفَتَلَهَا بِهَا ثُمَّ الْأُخْرَى مِثْلَ ذَلِكَ. قَالَ قُلْتُ وَفِي النَّعْلَيْنِ قَالَ وَفِي النَّعْلَيْنِ. قَالَ قُلْتُ وَفِي النَّعْلَيْنِ قَالَ وَفِي النَّعْلَيْنِ.

⁷¹ Tayâlisî, **Müsned**, IV, 382 (thk. Abdulmuhsin et-Türkî, 1 nolu dipnot); Ebû Dâvud, **Tahâre**, 53 (thk. Elbânî); Nesâî, **Tahâre**, 85 (thk. Elbânî); İbn Huzeyme, **Sahîh**, I, 77 (thk. Muhammed Mustafa el-A'zamî, 148 nolu dipnot); İbn Hibbân, **Sahîh**, III, 360 (thk. Şuayb el-Arnaût, 2 nolu dipnot), 367 (2 nolu dipnot).

⁷² Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, IV, 240 (thk. Şuayb el-Arnaût vd. 1 nolu dipnot).

⁷³ Serdar Murat Gürses, “**Kütüb-i Sitt'e'deki Abdest Ve Çıplak Ayağa Meshle İlgili Hadislerin Değerlendirilmesi**”, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2009, 60-64.

⁷⁴ İsmail L. Çakan-Muhammed Eroğlu, “Abdullah b. Abbas”, **DİA**, I, 77.

Bize Abdülazîz b. Yahyâ el-Harrânî, Muhammed b. Seleme'den rivâyet etti. İbn Seleme, Muhammed b. İshak'tan o, Muhammed b. Talha b. Yezîd b. Rukâne'den o, Ubeydullah el-Halvânî'den, İbn Abbas'ın şöyle dediğini rivâyet etmiştir: Bir gün Ali b. Ebû Tâlib **abdest bozmuş olarak** bulunduğum yere girdi ve su istedi. Biz de ona içinde su bulunan bir kap getirip önüne koyduk. Hz. Ali bana “*Ey İbn Abbas, Rasûlullah'ın (s.a.v.) nasıl abdest aldığı sana göstereyim mi?*” dedi. Ben de “*evet*” dedim. Bunun üzerine önce kabı elinin üzerine eğerek (sağ) elini yıkadı, sonra sağ elini daldırarak (aldığı suyu) diğer (sol) eline döktü ve avuçlarını yıkadı. Ağzına ve burnuna su verdikten sonra iki elini birden kaba sokup bir avuç dolusu su alarak yüzüne çarptı ve başparmaklarını kulaklarının içine soktu. (Yüzünü) ikinci ve üçüncü yıkayışında da aynı şeyi yaptı. Sağ eliyle bir avuç su alıp yüzüne akacak şekilde alınına döktü, kollarını dirseklerine kadar üçer kere yıkadı. Başını ve kulaklarının dışını mesh etti. **Sonra iki elini birden suya sokarak bir avuç dolusu su aldı ve na'leyn giyilmiş ayağına suyu çarparak ayağını büktü⁷⁵ (evirip çevirdi). Diğer ayağına da aynı şeyi yaptı.** (İbn Abbas) dedi ki: “*Ayağında na'leyn varken mi?*” dedim. “*Evet, na'leyn varken*” dedi. (Tekrar) “*Na'leyn varken mi?*” dedim. “*Evet, na'leyn varken*” dedi. (Sonra tekrar) “*Na'leyn varken mi?*” dedim. “*Evet, na'leyn varken*” dedi.⁷⁶

Bu rivâyette Hz. Ali'in İbn Abbas'a “*Rasûlullah'ın (s.a.v.) nasıl abdest aldığı sana göstereyim mi?*” şeklindeki sözünün, Zeyd b. Eslem kanalıyla İbn Abbas'dan rivâyet edilen ve içinde *na'leyn* geçen hadislerde benzer şekilde söylenmesi dikkat çekicidir. Diğer bir benzerlik de şudur: Hz. Ali'den gelen ve *na'leyn* giyilmiş ayağın yıkanmasından bahseden rivâyetin bir nüshasındaki *fetl* -bir nüshasında *gasl*- fiilinden önce “*urma, çarpma*” anlamına gelen *darabe* fiili kullanılmıştır. İbn Abbas'dan Zeyd b. Eslem kanalıyla gelen ve içinde *na'leyn* geçmeyen tarîklerinin bazılarında da *gasl* fiiliyle birlikte “*azar azar dökme, serpme*” anlamına gelen *raşşe* fiili kullanılmıştır. Bu fiillerin kullanılması, ayaklarda *na'leyn* olduğunu göstermektedir. Yoksa sadece yıkama fiili kullanılırdı. Bütün bu

⁷⁵ Büktü diye tercüme edilen *fetele* kelimesi **Sünen**'in bir nüshasında *gasele* (yıkadı) şeklindedir. Bkz. Ebû Dâvud, **Tahâre**, 50.

⁷⁶ **A.y.**

benzerlikler, İbn Abbas'dan Zeyd b. Eslem kanalıyla gelen ve Peygamber'e (s.a.v.) dayandırılan rivâyetlerin, aslında Hz. Ali'den geldiği izlenimini vermektedir.

Ebû Dâvud'da geçen bu rivâyetin isnadıyla ilgili hasen,⁷⁷ sahih⁷⁸ ve zayıf⁷⁹ olmak üzere farklı görüşler vardır. Bu rivâyetin Ebû Ya'lâ'nın (ö. 307/919) **Müsned**'inde geçen ve isnadının sahih olduğu söylenen diğer bir tarîkinde ayaklarla ilgili kısım şöyledir: “*İki avucuyla suyu aldı, na'leyn giyilmiş ayaklarına çarptı (sakke), sonra onları evirip çevirdi (kalebe).*”⁸⁰

Dolayısıyla bu rivâyetler, ayaklardan *na'leyn*'i çıkarmadan nasıl abdest alındığını anlatmaktan ibarettir. *Na'leyn* giyilmiş ayaklardan bahsedilirken su döktükten veya çarptıktan sonra “bükme”, “çevirme”, “yıkama” ve “altını üstünü mesh etme” gibi değişik ifadelerin kullanılmasından ayakların bu şekilde yıkandığı anlaşılmaktadır. Ancak Hz. Ali'den bevl ettikten sonra çorapları ile birlikte *na'leyn*'ine mesh ettiğine dair rivâyetler⁸¹ de vardır. Ebû Zibyan el-Cenbî'den Ali ile ilgili şöyle bir haber de nakledilmektedir: “Ali'yi gördüm, **ayakta bevl etti, sonra abdest aldı ve na'leyn'ine mesh etti.** Sonra mescide girip *na'leyn*'ini çıkararak cebine koydu ve namaz kıldı”. Bu rivâyetin sonunda Ma'mer şöyle demiştir: “İsteseydim İbn Abbas'tan da “Peygamber (s.a.v.) Ali'nin (r.a.) yaptığı gibi yaptı” şeklinde rivâyet ederdim”.⁸²

2.2. AYAĞIN MESH EDİLMESİNE DAİR HADİSLER

Abdestte ayakların mesh edilmesine dair rivâyet edilen hadisler Hz. Osman, Hz. Ali, İbn Abbas, İbn Ömer, Evs b. Ebî Evs, Rifâa b. Râfi', Huzeyfe ve Temîm el-Mâzinî'den gelmektedir. Burada İbn Abbas, Hz. Osman, Rifâa b. Râfi' ve Evs b. Ebî Evs'den nakledilen rivâyetler üzerinde durulacaktır.

⁷⁷ Ebû Dâvud, **Tahâre**, 50 (thk. Elbânî).

⁷⁸ Serdar Murat Gürses, “**Kütüb-i Sitte'deki Abdest Ve Çıplak Ayağa Meshle İlgili Hadislerin Değerlendirilmesi**”, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2009, 115-117.

⁷⁹ Necati Yeniçel, Hüseyin Kayapınar, **Sünen-i Ebû Dâvûd Terceme Ve Şerhi**, 12 c., İstanbul, Şâmil Yayınevi, 1987, C: I, s. 218-219.

⁸⁰ Ahmed b. Ali b. el-Müsennâ Ebû Ya'lâ el-Mevsilî, **Müsnedü Ebî Ya'lâ el-Mevsilî**, thk. Hüseyin Selîm Esed, 13 c., Dimaşk, Dâru'l-Me'mûn li't-Türâs, 1984, C: I, s. 448-449.

⁸¹ Abdurrezzâk b. Hemmâm, **Musannef**, I, 199; İbn Ebî Şeybe, **Musannef**, II, 276-277.

⁸² Abdurrezzâk b. Hemmâm, **a.g.e.**, I, 201.

2.2.1. İbn Abbas Rivâyetleri

İbn Abbas'dan ayakların mesh edilmesine dair rivâyet edilen hadisler, **Abdurrezzâk**, **İbn Ebî Şeybe**, **Humeydî**, **Ahmed b. Hanbel** ve **İbn Mâce**'de geçmektedir. Burada İbn Ebî Şeybe'nin **Musannef**'indeki hadis verilerek diğerlerinin farklılıkları belirtilecektir.

حَدَّثَنَا ابْنُ عَلِيَّةَ ، عَنْ رَوْحِ بْنِ الْقَاسِمِ ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ عَقِيلٍ ، عَنِ الرَّبِيعِ ابْنَةِ مَعُوذِ بْنِ عَفْرَاءَ ، قَالَتْ : أَنَا ابْنُ عَبَّاسٍ فَسَأَلَنِي عَنْ هَذَا الْحَدِيثِ ، تَعْنِي حَدِيثَهَا الَّذِي ذَكَرْتِ ، أَنَّهَا رَأَتْ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ تَوَضَّأَ ، وَأَنَّهُ غَسَلَ رِجْلَيْهِ ؟ قَالَتْ : فَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ : أَبِي النَّاسُ إِلَّا الْغَسَلَ ، وَلَا أُجِدُّ فِي كِتَابِ اللَّهِ إِلَّا الْمَسْحَ .

Bize İbn Uleyne, Ravh b. Kâsım'dan rivâyet etti. O, Abdullah b. Muhammed b. Akîl'den o, Rubeyyi' binti Muavvız b. Afrâ'dan rivâyet ettiğine göre Rubeyyi' şöyle dedi: "İbn Abbas bana geldi ve Peygamber'in (s.a.v.) abdest alıp ayaklarını yıkadığını gördüğüme dair rivâyet ettiğim hadisi sordu. Sonra "İnsanlar ayakları yıkamada ısrar ediyorlar, *fakat ben Allah'ın Kitabı'nda sadece meshi buluyorum*" dedi."⁸³

Bu rivâyet benzer şekliyle **İbn Mâce**'de de geçmektedir. **Abdurrezzâk**'da Ma'mer'in Abdullah b. Muhammed b. Akîl'den, onun da Rubeyyi'den naklettiği rivâyete göre de Rasûlullah (s.a.v.) üçer kere ayaklarını yıkamıştır. Sonra Rubeyyi' şöyle demiştir: "İbn Abbas yanıma girdi, bana bu hadisi sordu, ben de ona haber verdim. O da şöyle dedi: "İnsanlar yıkama konusunda ısrar ediyorlar. Ama biz Allah'ın Kitabı'nda ayakları meshi buluyoruz". **Humeydî** ve **Ahmed b. Hanbel**'de ise Süfyan b. Uyeyne'nin, Abdullah b. Muhammed b. Akîl'den yaptığı rivâyet şöyledir: "Hüseyn b. Ali, beni Rubeyyi' binti Muavvız b. Afrâ'ya gönderdi. Ona Rasûlullah'ın (s.a.v.) abdestini sordum. Rubeyyi' bir veya bir çeyrek müdlük bir kap çıkardı... ve şöyle dedi: "Ona bu kaptaki su verirdim, üç kere eline dökerdi... Sonra üç kere yüzünü yıkar, üçer kere mazmaza ve istinşak yapardı. Üçer kere sağ ve sol kolunu yıkar, başını mesh ederdi... Sonra üçer kere ayaklarını yıkardı. Amcanın oğlu

⁸³ İbn Ebî Şeybe, **Musannef**, I, 305.

İbn Abbas bana gelip bunu sordu. Ben de ona haber verince, o da “Ben Allah’ın Kitabı’nda sadece iki mesh ve iki yıkama buluyorum” dedi.”⁸⁴

2.2.1.1. Sened ve Metin Tahlili

Mesh etmekle ilgili İbn Abbas rivâyetleri, Abdullah b. Muhammed b. Akîl (İbn Ebî Tâlib) kanalıyla Rubeyyi’ binti Muavvız’dan gelmektedir. Bu rivâyetlerin bir kısmında Rubeyyi’ binti Muavvız, rivâyet ettiği ayakları yıkama hadisini İbn Abbas’ın kendisine sorduğunu, sonra da “*İnsanlar ayakları yıkamada ısrar ediyorlar, fakat ben Allah’ın Kitabı’nda meshten başka bir şey bulamıyorum*” dediğini bildirmiştir. Diğer rivâyette ise Muhammed b. Akîl, Rubeyyi’ binti Muavvız’a Rasûlullah’ın (s.a.v.) abdestini sormuş o da onun abdestini tarif ederken ayaklarını yıkadığını söylemiş, sonra İbn Abbas’ın da kendisine bunu sorduğunu ve bunun üzerine “*Ben Allah’ın Kitabı’nda sadece iki mesh ve iki yıkama buluyorum*” dediğini rivâyet etmiştir.

2.2.1.2. Sened ve Metin Tenkidi

İbn Abbas’tan meshe dair gelen rivâyetlerden **Ahmed b. Hanbel**’de geçen isnadın zayıf, onun dışındakilerin hasen olduğu bildirilmektedir.⁸⁵ Elbânî de rivâyeti hasen kabul etmekle birlikte İbn Abbas’ın görüşünü münker saymaktadır.⁸⁶ Bazıları da, İbn Abbas’tan gelen rivâyetler sahih kabul edilse de şöyle yorumlanır, demiştir: “İbn Abbas *ercül* kelimesini esre okuyarak ayakların mesh edilmesi gerektiğini zannediyordu. Ayakları yıkamamayla ilgili tehdidi öğrenince, onları yıkamanın gerekli olduğu görüşünü benimsedi ve *ercül* kelimesini üstün okudu. Zaten onun söz konusu kelimeyi üstün okuduğuna dair rivâyet de vardır.”⁸⁷

⁸⁴ Abdurrezzâk b. Hemmâm, **Musannef**, I, 22; Humeydî, **Müsned**, I, 163-165; Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, XLIV, 565-566; İbn Mâce, **Tahâre**, 56.

⁸⁵ Ahmed b. Hanbel, **a.g.e.**, XLIV, 565 (thk. Şuayb el-Arnaût vd. 4 nolu dipnot); İbn Mâce, **Tahâre**, 56 (thk. Elbânî); Serdar Murat Gürses, “**Kütüb-i Sitt’e’deki Abdest Ve Çıplak Ayağa Meshle İlgili Hadislerin Değerlendirilmesi**”, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2009, 137-138.

⁸⁶ İbn Mâce, **Tahâre**, 56.

⁸⁷ Ebû Bekr Ahmed b. Hüseyin b. Ali el-Beyhakî, **es-Sünenü’l-Kübrâ**, 10 c., Haydarabad, Dâiretü’l-Meârifî’n-Nizâmiyye, 1344, C: I, s. 72.

İbn Abbas'ın Rubeyyi' binti Muavvız'a ayakların yıkanmasıyla ilgili hadisi sormasından, onun bu konuda net bir bilgiye sahip olmadığı sonucu çıkar. Meshle ilgili olarak Kur'ân'ı referans vermesi de onunla amel ettiğine işaret eder. Dolayısıyla İbn Abbas'ın sözünün münker sayılması kabul edilemez. İbn Abbas'ın daha sonra görüşünden dönerek *ercül* kelimesini üstün okuduğu şeklindeki nakillere gelince, onun mesh ettiğine dair Atâ'dan gelen rivâyet⁸⁸ bunlarla çelişmektedir.

2.2.2. Hz. Osman Rivâyetleri

Hz. Osman'dan ayağın mesh edilmesine dair rivâyet edilen hadisler **İbn Ebî Şeybe**, **Ahmed b. Hanbel** ve **Bezzâr**'da geçmektedir. Burada **İbn Ebî Şeybe**'deki rivâyet verilerek diğerlerinin farklı ve benzer yönleri belirtilecektir.

حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ بَشِيرٍ ، قَالَ : حَدَّثَنَا سَعِيدُ بْنُ أَبِي عَرُوبَةَ ، عَنْ قَتَادَةَ ، عَنْ مُسْلِمِ بْنِ يَسَارٍ ، عَنْ حُمْرَانَ ، قَالَ : دَعَا عُمَرَ بْنَ الْوَلَدِ بْنِ عَبْدِ الْمُنْذِرِ ، فَقَالَ : أَلَا تَسْأَلُونِي مِمَّا أَضْحَكُ ؟ قَالُوا : يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ مَا أَضْحَكَكَ ؟ قَالَ : رَأَيْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ تَوَضَّأَ كَمَا تَوَضَّأْتُ فَمَضْمَضَ وَاسْتَنْشَقَ وَغَسَلَ وَجْهَهُ ثَلَاثًا وَيَدَيْهِ ثَلَاثًا ، وَمَسَحَ بِرَأْسِهِ وَظَهَرَ قَدَمَيْهِ .

Bize Muhammed b. Bişr, Saîd b. Ebî Arûbe'den, o da Katâde'den rivâyet etti. Katâde'nin Müslim b. Yesâr'dan, onun Humrân'dan rivâyet ettiğine göre; Osman su istedi, abdest aldı, sonra gülerek şöyle dedi: “Neden güldüğümü bana sormayacak mısınız?” Onlar “*Ey mü'minlerin emiri, seni güldüren ne?*” dediler. O da “Rasûlullah'ı (s.a.v.) benim abdest aldığım gibi abdest alırken gördüm. Mazmaza ve istinşak yaptı. Üçer kere yüzünü ve kollarını yıkadı. Başını ve **ayaklarının üstünü mesh etti**” dedi.⁸⁹

Bezzâr'da, Katâde kanalıyla gelen Humrân rivâyeti de şöyledir: Hz. Osman abdest suyu istedi, mazmaza ve istinşak yaptı. Yüzünü ve kollarını üçer kere yıkadı. Başını ve **ayaklarının üstünü mesh etti**. Sonra güldü ve “*Beni neyin güldürdüğünü sormayacak mısınız?*” dedi. Biz “*Ey mü'minlerin emiri, seni güldüren ne?*” dedik. O “*Güldüm, Rasûlullah (s.a.v.) buraya yakın bir yerde benim abdest aldığım gibi abdest aldı ve benim güldüğüm gibi güldü, sonra “Beni güldüren şeyi bana*

⁸⁸ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, II, 256.

⁸⁹ İbn Ebî Şeybe, *a.g.e.*, I, 255-256.

sormayacak mısınız” dedi. Biz “Ey Allah’ın Peygamber’i (s.a.v.) seni ne güldürdü” dedik. O “Beni şu güldürdü: Kul abdest alıp yüzünü yıkadığında Allah yüzüyle işlediği bütün günahları/hatalarını siler, kollarını yıkadığında, başını mesh ettiğinde ve ayaklarını temizlediğinde de böyle olur” dedi.”⁹⁰

Ahmed b. Hanbel’de, Ma’bed el-Cühenî’nin Humrân’dan naklettiği rivâyetin yukarıdakilere benzer tarafları bulunmaktadır. Bu rivâyette Humrân şöyle demiştir: “Osman b. Affân ile oturuyorduk, su istedi ve abdest aldı. Abdestini tamamlayınca gülümseyerek şöyle dedi: “Neden güldüğümü biliyor musunuz, Rasûlullah (s.a.v.) benim abdest aldığım gibi abdest aldı ve gülümseyerek şöyle dedi: “Neden güldüğümü biliyor musunuz?” Biz “Allah ve Rasûlü daha iyi bilir” dedik. O “Kul abdest alıp, abdestini tamamladığında, sonra namaza başlayıp namazını bitirdiğinde, annesinin karnından çıktığı gibi günahlardan (arınmış olarak) namazından çıkar” dedi.”⁹¹

Ahmed b. Hanbel’deki ayakları mesh etmekle ilgili diğer rivâyet ise şöyledir:

حَدَّثَنَا ابْنُ الْأَسَجَعِيِّ حَدَّثَنَا أَبِي عَنْ سُفْيَانَ عَنْ سَالِمِ أَبِي النَّضْرِ عَنْ بُسْرِ بْنِ سَعِيدٍ قَالَ أَتَى عُثْمَانَ الْمَقَاعِدَ فَدَعَا بِوَضُوءٍ فَتَمَضَّمْضَمَ وَاسْتَنْشَقَ ثُمَّ غَسَلَ وَجْهَهُ ثَلَاثًا وَيَدَيْهِ ثَلَاثًا ثَلَاثًا ثُمَّ مَسَحَ بِرَأْسِهِ وَرِجْلَيْهِ ثَلَاثًا ثَلَاثًا ثُمَّ قَالَ رَأَيْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ هَكَذَا يَتَوَضَّأُ يَا هَؤُلَاءِ أَكْذَابُ قَالُوا نَعَمْ لِنَفَرٍ مِنْ أَصْحَابِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عِنْدَهُ.

Bize İbn Eşce’î babasından, o da Süfyan’dan rivâyet etti. Süfyan, Salim b. Nadr’dan, o da Büsr b. Saîd’dan naklettiği rivâyete göre Osman **oturma yerlerine** geldi, abdest suyu istedi, mazmaza ve istinşak yaptı, sonra yüzünü ve kollarını üçer kere yıkadı. Sonra **başını ve ayaklarını üçer kere mesh etti** ve Rasûlullah’ın (s.a.v.) böyle abdest aldığını gördüm, dedi. Sonra yanında bulunan Rasûlullah’ın (s.a.v.) ashabından bir gruba “Ey sizler, öyle değil mi?” dedi, onlar da “evet” dediler.⁹²

Ahmed b. Hanbel’de Büsr b. Saîd’dan gelen diğer rivâyette, Osman **oturma yerlerindeyken** su istemiş, **üçer kere** (yıkayarak veya mesh ederek) abdest almış ve

⁹⁰ Bezzâr, **Müsned**, II, 74-75.

⁹¹ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, I, 486.

⁹² Ahmed b. Hanbel, **a.g.e.**, I, 522-523.

Rasûlullah'ın (s.a.v.) ashabına “*Rasûlullah'ın (s.a.v.) böyle yaptığını gördünüz mü?*” demiş, onlar da “*evet*” demişlerdir.⁹³

2.2.2.1. Sened ve Metin Tahlili

Hz. Osman'dan gelen meshe dair rivâyetleri Humrân ve Büsr b. Saîd haber vermektedir. Humrân'ın Hz. Osman'dan naklettiği rivâyetlerin Katâde kanalıyla gelenlerinde Müminlerin emiri Osman abdest alırken ayaklarına mesh etmiş, gülmüş ve Peygamber'in (s.a.v.) de kendisinininki gibi abdest aldıktan sonra güldüğünü bildirmiştir. Diğer bir rivâyete göre Osman ayaklarına mesh ederek abdest almış, gülmüş ve Rasûlullah'ın (s.a.v.) da böyle abdest aldığını, güldüğünü, yıkanan ve mesh edilen organlardan günahların silindiğini söylediğini bildirmiştir. Ma'bed el-Cühenî'nin Humrân'dan naklettiği rivâyete göre, Osman abdest alınca gülmüş, Rasûlullah'ın (s.a.v.) da böyle abdest alıp güldüğünü ve böyle abdest alıp namaz kılan kulun anasından doğduğu gün gibi günahlardan arındığını, söylemiştir. Büsr b. Saîd'in Hz. Osman'dan naklettiği rivâyetlerde ise Osman oturma yerlerindeyken ayaklarını üç kere mesh ederek abdest almış, Rasûlullah'ı (s.a.v.) böyle abdest alırken gördüğünü söylemiş ve orada bulunan bazı sahâbîler de bunu tasdik etmişlerdir. Bu rivâyetlerde geçen “*mekâid*: oturma yerleri” ve benzeri bir ifade Humrân'dan üç, Ebû Enes'den rivâyet edilen bir yıkama hadisinde de geçmişti.

2.2.2.2. Sened ve Metin Tenkidi

Hz. Osman'dan Katâde ve Ma'bed el-Cühenî kanalıyla gelen rivâyetlerin isnadının sahih, Büsr b. Saîd'in Osman'dan yaptığı rivâyetlerin isnadının birinin hasen diğerinin kavî olduğu bildirilmektedir.⁹⁴ Humrân'dan gelen ayakların mesh edilmesiyle ilgili rivâyetlerde Hz. Osman'a “Mü'minlerin emîri” diye hitap edilmesi, Büsr b. Saîd'den gelenlerde *mekâid*'deyken abdest alması, ayağına mesh etmesi ve bir grup sahâbînin de bunu onaylaması; bu olayların onun halifeliği döneminde yaşandığını göstermektedir. Büsr b. Saîd'den gelen ayakların meshiyle ilgili rivâyetlerde geçen *mekâid* lafzının, mutlak olarak abdestten bahseden Humrân ve

⁹³ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, I, 523.

⁹⁴ Ahmed b. Hanbel, **a.g.e.**, I, 486 (thk. Şuayb el-Arnaût vd. 3 nolu dipnot), 523 (1 ve 3 nolu dipnot); Bezzâr, **Müsned**, II, 75 (thk. Mahfûzurrahmân Zeynullah, 1 nolu dipnot).

Ebû Enes rivâyelerinde ve Humrân'dan gelen ayakların yıkanmasıyla ilgili iki rivâyette de bulunması ortak bir nokta olup olayın aynı olabileceğini düşündürmektedir.

2.2.3. Rifâa b. Râfi' Rivâyeleri

Rifâa b. Râfi'den (ö. 42/662) ayağın mesh edilmesine dair rivâyet edilen hadisler **Dârimî, İbn Mâce, Ebû Dâvud, Bezzâr, Nesâî** ve diğer bazı hadis kaynaklarında geçmektedir. Burada **İbn Mâce**'deki rivâyet verilerek diğerleriyle karşılaştırılacaktır.

حدثنا محمد بن يحيى . حدثنا حجاج . حدثنا همام . حدثنا إسحاق بن عبد الله بن أبي طلحة . حدثني علي بن يحيى بن خالد عن أبيه عن عمه رفاعة بن رافع : - أنه كان جالسا عند النبي صلى الله عليه وسلم فقال (أنها لا تتم صلاة لأحد حتى يسبغ الوضوء كما أمره الله تعالى . يغسل وجهه ويديه إلى المرفقين ويمسح برأسه ورجليه إلى الكعبين) .

Bize Muhamed b. Yahyâ, Haccâc'dan o, Hemmâm'dan o, İshâk b. Abdullah b. Ebî Talha'dan o da, Ali b. Yahyâ b. Hallâd'dan rivâyet etti. O, babasından (Yahyâ b. Hallâd), o da amcası Rifâa b. Râfi'den rivâyet ettiğine göre Rifâa Peygamber'in (s.a.v.) yanında otururken o şöyle buyurmuştur: “**Allah Teâlâ'nın emrettiği gibi abdest tam alınmadıkça** namaz tamam olmaz. (Abdest alan kişi) yüzünü ve dirseklere kadar kollarını yıkar, **başını ve bileklere kadar ayaklarını mesh eder.**⁹⁵

İbn Mâce'de geçen bu rivâyet aynı kanalla **Dârimî, Ebû Dâvud, Bezzâr** ve **Nesâî**'de de yer almaktadır. Ancak bu rivâyetler namazın kılınışından tafsilatlı bir şekilde bahsettiği için daha uzundur.⁹⁶

2.2.3.1. Sened ve Metin Tahlili

Rifâa b. Râfi'den gelen hadisleri Hemmâm, İshâk'dan Ali b. Yahyâ kanalıyla rivâyet etmektedir. **İbn Mâce**'deki rivâyette sadece abdestin alınışından bahsedilirken diğerlerinde namazın kılınışından da söz edilmektedir. Bu rivâyetlerde Allah'ın emrettiği abdest, yüzü ve dirseklere kadar kolları yıkamak, başı ve bileklere

⁹⁵ İbn Mâce, **Tahâre**, 57.

⁹⁶ Dârimî, **Salât**, 78; Ebû Dâvud, **Salât**, 149; Bezzâr, **Müsned**, IX, 178; Nesâî, **İftitâh**, 167.

kadar ayakları mesh etmek olarak tarif edilmiştir. **Dârimî**'de Râfi'in iki oğlu Rifâa ve Mâlik'in Bedir ehlinde iki kardeş olduğu bildirilmektedir.

2.2.3.2. Sened ve Metin Tenkidi

Rifâa b. Râfi' rivâyetlerinin senedinin sahih olduğu bildirilmektedir.⁹⁷ **İbn Mâce**'daki rivâyetin hasen olduğuna dair bir görüş de vardır.⁹⁸ Metinde geçen *isbâğu'l-vudû*'dan (abdesti tam alma) kastedilenin; yüzü ve dirseklere kadar kolları yıkama, başı ve bileklere kadar ayakları mesh olduğu açıktır. Buradaki cümlenin yapısı âyetteki ifade ile örtüşmektedir. Bazıları ilgili kısma âyete verdikleri gibi “ayaklarınızı yıkayın” anlamını verirken bazıları da âyetteki yıkama, hadistekine mesh anlamı vermektedir. Aslında Arap dili açısından, âyetin de hadisin de ilgili kısmının “mesh edin” şeklinde tercüme edilmesi gerekir.

2.2.4. Evs b. Ebî Evs Rivâyetleri

Evs b. Ebî Evs'ten ayağın mesh edilmesine dair rivâyet edilen hadisler **Tayâlisî, İbn Ebî Şeybe, Ahmed b. Hanbel, Ebû Dâvud, İbn Hıbbân** ve diğer bazı hadis kaynaklarında geçmektedir. Burada **Ebû Dâvud**'daki rivâyet verilerek diğerleriyle karşılaştırılacaktır.

حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ وَعَبَادُ بْنُ مُوسَى قَالَا حَدَّثَنَا هُشَيْمٌ عَنْ يَعْلَى بْنِ عَطَاءٍ عَنْ أَبِيهِ - قَالَ عَبَادٌ - قَالَ أَخْبَرَنِي أَوْسُ بْنُ أَبِي أَوْسٍ النَّقْفِيُّ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ -صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ- تَوَضَّأَ وَمَسَحَ عَلَى نَعْلَيْهِ وَقَدَمَيْهِ. وَقَالَ عَبَادٌ رَأَيْتُ رَسُولَ اللَّهِ -صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ- أَتَى كِظَامَةَ قَوْمٍ - يَعْنِي الْمَيْضَاءَةَ وَلَمْ يَذْكُرْ مُسَدَّدٌ الْمَيْضَاءَةَ وَالْكِظَامَةَ ثُمَّ اتَّفَقَا - فَتَوَضَّأَ وَمَسَحَ عَلَى نَعْلَيْهِ وَقَدَمَيْهِ.

Bize Müsedded ve Abbâd b. Musa, Hüseyim'den rivâyet ettiler. O Ya'la b. Atâ'dan, o da babasından Evs b. Ebî Evs'in şöyle dediğini haber verdi: “Rasûlullah (s.a.v.) abdest aldı ve *na'leyn*'ine ve ayaklarına mesh etti. Râvî Abbâd “Ben Rasûlullah'ın (s.a.v.) bir kavmin su kuyusuna gittiğini gördüm” dediği halde

⁹⁷ İbn Mâce, **Tahâre**, 57 (thk. Elbânî); Ebû Dâvud, **Salât**, 149 (thk. Elbânî); Nesâî, **İftitâh**, 167 (thk. Elbânî).

⁹⁸ Serdar Murat Gürses, “**Kütüb-i Sitt'e'deki Abdest Ve Çıplak Ayağa Meshle İlgili Hadislerin Değerlendirilmesi**”, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2009, 140.

Müsedded *mîdae* ve *kizâme* lafızlarını zikretmemiştir. Ama her ikisi de “Abdest aldı ve *na'leyn*'ine ve ayaklarına mesh etti” ifadesinde ittifak etmiştir.⁹⁹

Ebû Dâvud'da Hüşeym'in Ya'lâ b. Atâ'dan naklettiği rivâyet bu şekildedir. **İbn Ebî Şeybe**'de Şerîk'in Ya'la'dan, onun da Evs b. Ebî Evs'ten naklettiği rivâyete göre Evs şöyle demiştir: “Babamla birlikte **bedevilerin su kuyularından birine vardım**. (Babam) abdest aldı ve ***na'leyn*'ine mesh etti**. Ona sordum, o da “Rasûlullah'ın (s.a.v.) böyle yaptığını gördüm” dedi.” Aynı kanalla Evs'in babasından naklettiği rivâyet ise şöyledir: “Babamla birlikteydim. Bedevilerin su kuyularından birine vardı, abdest aldı ve *na'leyn*'ine mesh etti. Ona bunu sordum, o da şöyle dedi: Peygamber'in (s.a.v.) yaptığını gördüğüm şeye bir şey ilave etmiyorum.” **Ahmed b. Hanbel**'deki Şerîk rivâyetlerinden biri de böyledir. Diğer rivâyet ise “Abdest aldı, ***na'leyn*'ine mesh etti**” şeklinde kısadır.¹⁰⁰ Hammâd b. Seleme'nin Ya'lâ'dan, onun Evs'ten naklettiği rivâyet de şöyledir: “Bir gün babamı gördüm, abdest aldı ve ***na'leyn*'ine mesh etti**. Ona “Bunlara mesh edilir mi?” dedim, o da “Rasûlullah'ın (s.a.v.) böyle yaptığını gördüm” dedi. **Ahmed b. Hanbel**'de geçen bu rivâyet **İbn Hibbân**'da da benzer şekilde geçmektedir. **Tayâlisî**'deki rivâyet “Abdest aldı, ***na'leyn*'ine mesh etti**” şeklinde kısadır.¹⁰¹ Şu'be'nin Ya'lâ'dan, onun babasından, onun da Evs'den naklettiği rivâyet de şöyledir: “Rasûlullah'ı (s.a.v.) abdest alırken gördüm, ***na'leyn*'ine mesh etti**, sonra namaza kalktı.” Bu rivâyet de **Ahmed b. Hanbel**'de geçmektedir.¹⁰²

2.2.4.1. Sened ve Metin Tahlili

Evs b. Ebî Evs'ten gelen rivâyetler Ya'lâ b. Atâ kanalıyla nakledilmektedir. Bu rivâyetlerin bir kısmında Ya'lâ, babası Atâ'dan, o da Evs'ten; diğer kısmında Ya'lâ Evs'ten, o da babası Ebû Evs'ten rivâyette bulunmaktadır. Hüşeym'in Ya'lâ'dan naklettiği rivâyette Rasûlullah'ın (s.a.v.) *na'leyn*'ine ve ayaklarına mesh ettiği, diğerlerinde sadece *na'leyn*'ine mesh ettiği kaydedilmektedir.

⁹⁹ Ebû Dâvud, **Tahâre**, 62.

¹⁰⁰ İbn Ebî Şeybe, **Musannef**, II, 279; XX, 165; Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, XXVI, 91, 99.

¹⁰¹ Tayâlisî, **Müsned**, II, 436; Ahmed b. Hanbel, **a.g.e.**, XXVI, 88; İbn Hibbân, **Sahîh**, IV, 168.

¹⁰² Ahmed b. Hanbel, **a.g.e.**, XXVI, 79-80.

2.2.4.2. Sened ve Metin Tenkidi

Evs b. Ebû Evs'ten gelen rivâyetlerin senediyle ilgili olarak **Ebû Dâvud**'daki rivâyetin isnadının sahih veya hasen¹⁰³, diğerlerinin zayıf olduğu bildirilmektedir.¹⁰⁴ **Ebû Dâvud**'daki rivâyette *na'leyn* ile birlikte ayaklara da mesh edildiği söylenirken diğerlerinde sadece *na'leyn*'den bahsedilmektedir. Daha önce geçtiği gibi *na'l*, *huff* gibi ayağın tamamını kapsamadığından *na'l* ile birlikte ayağın da mesh edilmesi daha uygun gözükmektedir.

2.3. TOPUKLARLA İLGİLİ UYARI İÇEREN HADİSLER

Topuklarla ilgili uyarı içeren rivâyetler, ayaklarını mesh ederek abdest alan sahâbeyi uyaran ve abdestin güzel alınmasının gerekliliğine vurgu yapan hadislerdir. Bu rivâyetler Abdullah b. Amr, Ebû Hureyre, Hz. Âişe, Câbir b. Abdullah, Abdullah b. Hâris, Muaykib, Ebû Zer, Hâlid b. Velîd, Şurahbîl, Amr b. Âs, Yezîd b. Ebî Süfyân, Ebû Umâme ve kardeşinden gelmektedir. Burada kendisinden çokça rivâyette bulunan sahâbe üzerinde durulacaktır.

2.3.1. Abdullah b. Amr Rivâyetleri

Abdullah b. Amr'dan (ö. 65/684-85) rivâyet edilen hadisler, **Tayâlisî, İbn Ebî Şeybe, Ahmed b. Hanbel, Buhârî, Müslim, İbn Mâce, Ebû Dâvud, Bezzâr, Nesâî, İbn Huzeyme, Ebû Avâne, İbn Hibbân** ve diğer bazı hadis kaynaklarında geçmektedir. Burada **Tayâlisî**'deki rivâyet metni ile beraber verilerek diğerleri ile benzer ve farklı yönlerini karşılaştırılacaktır.

حَدَّثَنَا أَبُو دَاوُدَ ، قَالَ : حَدَّثَنَا شُعْبَةُ ، عَنْ مَنْصُورٍ ، قَالَ : سَمِعْتُ هِلَالَ بْنَ يَسَافٍ ، يُحَدِّثُ عَنْ أَبِي يَحْيَى الْأَعْرَجِ ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَمْرٍو ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَتَى عَلَى قَوْمٍ يَتَوَضَّئُونَ ، وَكَانَ فِي سَفَرٍ ، فَقَالَ : أَسْبِغُوا الْوُضُوءَ ، وَيْلٌ لِلْأَعْقَابِ مِنَ النَّارِ ، أَوْ لِلْعَرَاقِيبِ قَالَ شُعْبَةُ أَحَدُهُمَا .

¹⁰³ Ebû Dâvud, **Tahâre**, 62 (thk. Elbânî); Serdar Murat Gürses, “**Kütüb-i Sitte'deki Abdest Ve Çıplak Ayağa Meshle İlgili Hadislerin Değerlendirilmesi**”, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2009, 140.

¹⁰⁴ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, XXVI, 80 (thk. Şuayb el-Arnaût vd. 3 nolu dipnot), 88 (3 nolu dipnot), 91 (1 nolu dipnot), 99 (2 nolu dipnot).

Bize Ebû Dâvud, Şu'be'den, o da Mansûr'dan rivâyet etti. Mansûr'un işittiğine göre Hilâl b. Yesâf, Ebû Yahyâ el-A'rec'den, o da Abdullah b. Amr'dan şunu rivâyet etti: “Rasûlullah (s.a.v.) **bir yolculukta abdest alan bir topluluğa** vardı ve şöyle dedi: “*Abdesti tam alın, o topukların (a'kâb) ateşten çekeceği var*”. Şu'be a'kâb veya arâkîb'den birini söyledi.¹⁰⁵

Şu'be'nin Mansûr kanalıyla rivâyet ettiği bu hadis, **Ebû Avâne**'deki iki rivâyette aynı şekilde geçmektedir. **Ahmed b. Hanbel**'deki rivâyet ise şöyledir: “Rasûlullah (s.a.v.) **abdesti tam almayan bir kavmi gördü** ve “*Abdesti tam alın, o topukların (arâkîb veya a'kâb) ateşten çekeceği var*” dedi.”¹⁰⁶ Süfyân'nın Mansûr kanalıyla rivâyet ettiği hadislerde Rasûlullah (s.a.v.) **abdest alan bir kavmi gördü; topukları parlıyordu (kavmen tevaddâû ve a'kâbühüm telûhu)** ve şöyle dedi: “*O topukların ateşten çekeceği var. Abdesti tam alın*”. Bunlar **İbn Ebî Şeybe, Ahmed b. Hanbel, İbn Mâce, Ebû Dâvud, Nesâî** ve **Ebû Avâne**'de rivâyet edilmektedir.¹⁰⁷ Cerîr'in Mansûr kanalıyla rivâyet ettiği hadislerde ise Abdullah b. Amr şöyle demiştir: “Rasûlullah (s.a.v.) ile **Mekke'den Medine'ye dönüyorduk**, yol üzerinde **bir suya varınca ikinci vakti** bir topluluk acele etti; **aceleyle abdest aldılar**. Onların yanına vardık. **Su değmediği için topukları (beyazdı),¹⁰⁸ parlıyordu**. Rasûlullah (s.a.v.) “*O topukların ateşten çekeceği var. Abdesti tam alın*” buyurdu.” Bunlar da **Müslim, Bezzâr, İbn Huzeyme** ve **İbn Hibbân**'da geçmektedir.¹⁰⁹

Ebû Avâne kanalıyla gelen rivâyet ise şöyledir: “Rasûlullah (s.a.v.) yaptığımız **bir yolculukta** geri kaldı. Bize yetiştiğinde **ikinci namazının vakti daralmıştı**. Biz abdest alıyor ve ayaklarımıza mesh ediyorduk. Bunun üzerine O, **en yüksek sesiyle iki veya üç defa** “*O topukların ateşten çekeceği var*” diye

¹⁰⁵ Tayâlisî, **Müsned**, IV, 46.

¹⁰⁶ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, XI, 475; Ebû Avâne, **Müsned**, I, 194-195, 210.

¹⁰⁷ İbn Ebî Şeybe, **Musanef**, I, 326; Ahmed b. Hanbel, **a.g.e.**, XI, 412-413; İbn Mâce, **Tahâre**, 55; Ebû Dâvud, **Tahâre**, 46; Nesâî, **Tahâre**, 89; Ebû Avâne, **a.g.e.**, I, 194.

¹⁰⁸ Beyaz kelimesi **Bezzâr** ve **İbn Huzeyme**'de geçmektedir.

¹⁰⁹ Müslim, **Tahâre**, 9; Bezzâr, **Müsned**, VI, 353-354; İbn Huzeyme, **Sahîh**, I, 83-84; İbn Hibbân, **Sahîh**, III, 335.

seslendi.” Bu **Ahmed b. Hanbel, Buhârî, Müslim, İbn Huzeyme** ve **Ebû Avâne**’de geçmektedir.¹¹⁰ **İbn Huzeyme**’deki rivâyette de sayı belirtilmemiştir.

2.3.1.1. Sened ve Metin Tahlili

Abdullah b. Amr rivâyetleri Mansûr ve Ebû Avâne olmak üzere iki kanaldan gelmektedir. Mansûr kanalıyla gelenlerin çoğunda Allah’ın Elçisi (s.a.v.) abdest alan ama topukları parlayan bir kavmi görmüş ve “*O topukların ateşten çekeceği var. Abdesti tam alın*” demiştir. Bir rivâyette yolculuk esnasında abdest alan, diğer bir rivâyette abdesti tam almayan bir kavmi görmüş ve “*Abdesti tam alın, o topukların ateşten çekeceği var*” demiştir. Bir başka rivâyette ise Mekke’den Medine’ye dönüşte ikinci namazını yetiştirmek için acele ile abdest alan ve su değmediği için topukları parlayan bir topluluğa “*O topukların ateşten çekeceği var. Abdesti tam alın*” demiştir. Ebû Avâne kanalıyla gelenlerde ise bir yolculukta ikinci namazının daraldığı bir zamanda Allah’ın Elçisi (s.a.v.) abdest alırken ayaklarını mesh eden bir topluluğa iki veya üç kere yüksek sesle “*O topukların ateşten çekeceği var*” demiştir.

2.3.1.2. Sened ve Metin Tenkidi

Abdullah b. Amr rivâyetlerinin senedinin sahih olduğu bildirilmektedir.¹¹¹ Rivâyetlerin bir kısmından anlaşıldığına göre bir yolculukta; Mekke’den Medine’ye dönerken bir subaşında, ikinci vakti daraldığı ve aceleyle abdest aldıkları için abdesti tam almayan ve su değmediği için topukları parlayan bir kavme Rasûlullah (s.a.v.) “*O topukların ateşten çekeceği var. Abdesti tam alın*” demiştir. Bir rivâyette “Abdest alıyor ve ayaklarımızı mesh ediyorduk” ifadesinin bulunması, ayaklara meshin sahâbe tarafından bilinip uygulandığını dolayısıyla bu olayın Mâide sûresindeki abdest âyetinden sonra gerçekleştiğini göstermektedir. Mâide sûresinin hicrî 6. yılda

¹¹⁰ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, XI, 558, 672; Buhârî, **İlim**, 3, 30, **Vudû**, 26; Müslim, **Tahâre**, 9; İbn Huzeyme, **Sahîh**, I, 86; Ebû Avâne, **Müsned**, I, 210.

¹¹¹ Tayâlisî, **Müsned**, IV, 46 (thk. Abdulmuhsin et-Türkî, 2 nolu dipnot); Ahmed b. Hanbel, **a.g.e.**, XI, 413 (thk. Şuayb el-Arnaût vd. 1 nolu dipnot), 475 (1 nolu dipnot), 511 (1 nolu dipnot), 559 (1 nolu dipnot), 672 (2 nolu dipnot); İbn Mâce, **Tahâre**, 55 (thk. Elbânî); Ebû Dâvud, **Tahâre**, 46 (thk. Elbânî); İbn Hıbbân, **Sahîh**, III, 335 (thk. Şuayb el-Arnaût, 1 nolu dipnot); Serdar Murat Gürses, “**Kütüb-i Sitte’deki Abdest Ve Çıplak Ayağa Meshle İlgili Hadislerin Değerlendirilmesi**”, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2009, 177-183.

Hudeybiye seferinde indiği kabul edildiğinden,¹¹² bu yolculuğun daha sonraki yıllarda olması gerekir. İbn Hacer'e göre topuklarla ilgili uyarı içeren hadislerde Rasûlullah'tan (s.a.v.) hadis işitme zamanını veren tek rivâyet Abdullah b. Amr rivâyetidir. Mekke Medine arasındaki bu yolculuk vedâ haccı veya kazâ umresi olabilir, fakat Mekke'nin fethi olamaz; çünkü fetihten sonra Mekke'den değil, Ci'râne bölgesinden Medine'ye dönmüştür.¹¹³ Kazâ umresi hicrî 7. ¹¹⁴ vedâ haccı ise 10. yılda gerçekleşmiştir. Abdullah b. Amr babasıyla birlikte hicretin 7. yılından sonra Medine'ye göç ettiğine göre,¹¹⁵ bu yolculuğun kazâ umresi olma ihtimali ortadan kalkmaktadır. Bu durumda olay, vedâ haccı dönüşünde meydana gelmiştir.

Abdullah b. Amr'dan gelen rivâyetlerin bazısında geçen “ayaklarımıza mesh ediyorduk” ifadesinden anlaşıldığına göre; o sırada ayaklar mesh ediliyor, yıkanmıyordu. Dar vakitte acele ile abdest alındığı bildirildiğinden yıkanması gereken organlar iyi yıkanmamış ve ayaklardaki necasete dikkat edilmemiş olabileceği için *esbiğu'l-vudû'* ve *veylün li'l-a'kâbi mine'n-nâr* denilmiş olabilir. *İsbâğu'l-vudû'* abdesti tam (güzel) almak; yıkanan ve mesh edilen organlara hakkını vermektir. Uyarının sebebi, sanıldığı gibi ayakların tam yıkanmaması olsaydı sadece *esbiğu'l-vudû'* ile yetinilir, *veylün li'l-a'kâbi mine'n-nâr* denilerek ağır bir uyarıda bulunulmazdı. Böyle bir uyarının daha ciddi bir sebebi olmalıdır. Bu da necaset sayılan idrar olabilir, çünkü idrarın kabir azabına sebep olduğuna dair başka rivâyetler¹¹⁶ vardır. Ayrıca bazı bedevi Araplarda topuklara idrar yapma âdeti olduğu nakledilmektedir.¹¹⁷ Abdullah b. Amr rivâyetlerinin bazısında su değmediği (yıkanmadığı) için topukların parladığından bahsedilmektedir. Evet, yıkanmadığı için

¹¹² Kâmil Yaşaroğlu, “Mâide Sûresi”, **DİA**, XXVII, 403-405.

¹¹³ Ahmed b. Ali İbn Hacer el-Askalânî, **Fethu'l-Bârî bi-şerhi Sahîhi'l-Buhârî**, thk. Muhiddîn el-Hatîb, Muhammed Fuâd Abdulbâkî, 13 c., 2. bs., Kahire, Dârü'r-Reyyân li't-Türâs, 1987, C: I, s. 319.

¹¹⁴ Mustafa Sabri Küçükaşçı, “Umretü'l-Kazâ”, **DİA**, XLII, 153-155.

¹¹⁵ M. Yaşar Kandemir, “Abdullah b. Amr b. Âs”, **DİA**, I, 85-86.

¹¹⁶ Buhârî, **Vudû'**, 54-55, **Cenâze**, 87; Müslim, **Tahâre**, 34; İbn Mâce, **Tahâre**, 26; Ebû Dâvud, **Tahâre**, 11; Tirmizî, **Tahâre**, 53; Nesâî, **Tahâre**, 26-27.

¹¹⁷ Ebû Muhammed Cemaeddin Abdullah b. Yusuf el-Zeyle'î, **Nasbu'r-Râye li Ehâdîsi'l-Hidâye**, 4 c., 2. bs., Beyrut, Mektebetü'l-İslamiyye, 1973, C: III, s. 172; Ebu't-Tayyib Muhammed b. Emir Ali el-Azîmâbâdî, **Avnü'l-ma'bûd şerhu Sünen-i Ebî Dâvud**, thk. Abdurrahman Muhammed Osman, 14 c., 2. bs., Medine, el-Mektebetü's-Selefiyye, 1968, C: VI, s. 150. “Topuklarına bevl eden bedevi Arap” ifadesinin, küçümseme veya cehalet anlamına geldiği, aslında böyle bir şeyin olmadığı söylenebilir. Ancak cahilliği vurgulamak için mecaz olarak kullanılan bu sözün hakikatinin olması gerekir. Çünkü manay-ı hakiki murad müteazzir oldukça mecaza gidilir. Bkz. **Açıklamalı Mecelle (Mecelle-i Ahkâmı Adliyye)**, Metni ve Açıklamaları Kontrol Eden: Ali Hikmet Berki, İstanbul, Hikmet Yayınları, 1978, s. 24 (Madde 61).

topuklar parlamaktadır; ama bunun sebebi kuruluk değil, oraya bulaşan idrardır. Dolayısıyla ilgili rivâyette üzerinde necaset bulunması muhtemel olan ayaklar yıkanmayıp mesh edildiği için temizlik açısından böyle bir uyarıya ihtiyaç hâsıl olur. Abdest hadesten tahâret olduğu ve yıkanan diğer organlarla ilgili böyle bir uyarı bulunmadığı için, bu sözden maksat topuktaki necaset olabilir. Anlaşılan o ki, topuklar ve ayakların altıyla ilgili uyarının sebebi ayakta kuru bir yer kaldığından değil, mesh edilen ayaktaki necasetten dolayı olmalıdır. Temizlik maksadıyla ayaklar yıkansa bile bu, abdestte ayakları yıkamak gerektiği için değil, necaseti gidermek için olur. Ayrıca necasetin giderilmesi için “ayaklarınızı yıkayın” denilseydi, âyetteki “mesh edin” anlamına ters düşerdi. Ayakların yıkanması farz olsaydı, ayağını mesh eden birinin sadece topuğunu yıkaması yeterli olmayacağından “abdestiniz olmadı, ayaklarınızı yıkayın” denirdi. Ayağını yıkıyor da topuklarını bırakıyorsa söylenecek söz “topuklarını da yıka” veya “ayaklarını topuklarıyla beraber yıka” olurdu. Yapılan uyarıdan ayakların veya sadece topukların yıkanması anlaşılıyorsa, ayaklarını mesh eden sahâbenin dönüp onları yıkaması gerekirdi. Hâlbuki onlardan buna dair nakledilen herhangi bir şey yoktur.

Diğer taraftan, Ebû Hureyre ve Âişe’den nakledilen “Abdesti tam (güzel) alın. Çünkü ben Rasûlullah’ın (s.a.v.) “*O topukların ateşten çekeceği var*” dediğini duydum” şeklindeki rivâyetlerde geçen “abdesti tam alma” ifadesi sahâbiye ait olduğu için Abdullah b. Amr’dan gelen rivâyetlerde geçen aynı ifadelerin Peygamber’e (s.a.v.) isnadının idrâc¹¹⁸ olabileceği de ileri sürülmüştür.¹¹⁹

2.3.2. Ebû Hureyre Rivâyetleri

Ebû Hureyre’den (ö. 58/678) rivâyet edilen hadisler, **Tayâlisî, Abdurrezzâk, İbn Ebî Şeybe, Ahmed b. Hanbel, Buhârî, Müslim, İbn Mâce, Tirmizî, Nesâî, İbn Huzeyme, Ebû Avâne, İbn Hıbbân** ve diğer bazı hadis kaynaklarında geçmektedir. Burada **Tayâlisî**’deki rivâyet, metni ile beraber verilerek diğerleri ile benzer ve farklı yönleri karşılaştırılacaktır.

¹¹⁸ İdrâc: Hadisin sened veya metnine, aslında olmayan bir şeyin karıştırılması. Bkz. Abdullah Aydın, **Hadis İstılahları Sözlüğü**, 126.

¹¹⁹ Mustafa Ertürk, **Metin Tenkidi (Gayb ve Fiten Hadisleri Örneği)**, Ankara, Fecr Yayınları, 2005, s. 76.

حَدَّثَنَا أَبُو دَاوُدَ ، قَالَ : حَدَّثَنَا شُعْبَةُ ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ زِيَادٍ ، سَمِعَ أَبَا هُرَيْرَةَ ، وَأَتَى عَلَى قَوْمٍ يَتَوَضَّئُونَ مِنَ الْمَطْهَرَةِ ، فَقَالَ : أَسْبِغُوا الْوُضُوءَ ، فَإِنِّي سَمِعْتُ أَبَا الْقَاسِمِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ : وَيِنَّ لِلْعَقَبِ مِنَ النَّارِ .

Bize Ebû Dâvud, Şu'be'den, o da Muhammed b. Ziyâd'dan rivâyet etti. Muhammed'in işittiğine göre, Ebû Hureyre **mataradan abdest alan bir kavmin** yanına vardı ve şöyle dedi: “**Abdesti tam (güzel) alın.** Çünkü ben Ebû'l-Kâsım'ın (s.a.v.) “*O topuğun ateşten çekeceği var*” dediğini duydum.”¹²⁰

Şu'be'nin Muhammed b. Ziyâd tarîkiyle rivâyet ettiği bu hadis, **İbn Ebî Şeybe, Ahmed b. Hanbel, Buhârî, Müslim, Nesâî, İbn Hıbbân ve Ebû Avâne**'deki rivâyetlerde benzer şekilde geçmektedir. **Ahmed b. Hanbel**'deki bir rivâyette “Biz abdest alırken bize uğradı” denilmektedir. **Nesâî**'deki rivâyet ise Ebû'l-Kâsım (s.a.v.) “*O topuğun ateşten çekeceği var*” dedi şeklinde kısadır.¹²¹ Hammâd'ın Muhammed b. Ziyâd'dan yaptığı rivâyetlerin ikisi Peygamber (s.a.v.) “*O topukların ateşten çekeceği var*” dedi şeklindedir. Diğer ikisinde ise Ebû Hureyre **ayakları alaca bir adam** görmüş ve şöyle söylemiştir: “**Abdesti güzel alın.** Çünkü ben Rasûlullah'ın (s.a.v.) “*O topukların ateşten çekeceği var*” dediğini duydum.” Bunlar **Ahmed b. Hanbel**'de geçmektedir.¹²² Ma'mer'in Muhammed b. Ziyâd'dan naklettiği rivâyetler ise şöyledir: “Ebû Hureyre **mataradan abdest alan bir kavme** uğradı ve “**Abdesti güzel alın** ki Allah size merhamet etsin. Rasûlullah'ın (s.a.v.) “*O topukların ateşten çekeceği var*” dediğini duymadınız mı?”. Bunlar da **Abdurrezzâk ve Ahmed b. Hanbel**'de geçmektedir.¹²³ er-Rabî'in (İbn Müslim) Muhammed b. Ziyâd'dan naklettiği rivâyete göre Ebû Hureyre Peygamber'in (s.a.v.) **topuklarını yıkamayan bir adam** gördüğünü ve “*O topukların ateşten çekeceği var*” dediğini rivâyet etmiştir. Bu rivâyet **Müslim**'de geçmektedir.¹²⁴ Süheyl b. Ebî Salih'in babasından naklettiği rivâyete göre ise Ebû Hureyre Peygamber'in (s.a.v.) “*O topukların ateşten çekeceği var*” dediğini rivâyet etmiştir. Bu rivâyetler de

¹²⁰ Tayâlisî, **Müsned**, IV, 228.

¹²¹ İbn Ebî Şeybe, **Musannef**, I, 327; Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, XII, 18-19; XV, 174-175, 341; XVI, 108, 282; Buhârî, **Vudû'**, 28; Müslim, **Tahâre**, 9; Nesâî, **Tahâre**, 89; Ebû Avâne, **Müsned**, I, 211; İbn Hıbbân, **Sahîh**, III, 368.

¹²² Ahmed b. Hanbel, **a.g.e.**, XV, 151,161; XVI, 176.

¹²³ Abdurrezzâk b. Hemmâm, **Musannef**, I, 21; Ahmed b. Hanbel, **a.g.e.**, XIII, 221.

¹²⁴ Müslim, **Tahâre**, 9. Bu hadisin isnadının hasen olduğu tesbit edilmiştir. Bkz. Serdar Murat Gürses, “**Kütüb-i Sitte'deki Abdest Ve Çıplak Ayağa Meshle İlgili Hadislerin Değerlendirilmesi**”, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2009, 87.

Abdurrezzâk, Ahmed b. Hanbel, Müslim, İbn Mâce, Tirmizî, İbn Huzeyme ve Ebû Avâne'de geçmektedir.¹²⁵

2.3.2.1. Sened ve Metin Tahlili

Ebû Hureyre rivâyetleri Muhammed b. Ziyâd ve Ebû Salih tarîkiyle gelmektedir. Ebû Salih tarîkinde Ebû Hureyre Peygamber'in (s.a.v.) "*O topukların ateşten çekeceği var*" dediğini rivâyet etmiştir. Muhammed b. Ziyâd tarîkinde rivâyet edilenlere göre, Ebû Hureyre mataradan abdest alan bir kavmi veya ayakları alaca bir adamı veya topuklarını yıkamayan bir adamı görmüş ve böyle söylemiştir. Bu uyarının çoğu "*Abdesti güzel alın*" diye başlamakta ve topuklarla ilgili uyarı, abdesti güzel almanın sebebi olarak gösterilmektedir.

2.3.2.2. Sened ve Metin Tenkidi

Ebû Hureyre rivâyetlerinin senedinin sahih olduğu bildirilmektedir.¹²⁶ Rivâyetlerde geçen "ayakları alaca bir adam" ve "ayaklarını yıkamamış bir adam" ifadelerinden ayaklarla ilgili bir sorun olduğu anlaşılmaktadır. Uyarının "Ayaklarınızı güzel yıkayın" değil, "O topukların ateşten çekeceği var" şeklinde yapılması, topukların temizliğine dikkat çekildiğini düşündürmektedir.

2.3.3. Hz. Âişe Rivâyetleri

Hz. Âişe'den (ö.58/678) rivâyet edilen hadisler **Muvatta'**, **Tayâlisî**, **Abdurrezzâk**, **Humeydî**, **İbn Ebî Şeybe**, **Ahmed b. Hanbel**, **Müslim**, **İbn Mâce**, **Ebû Ya'lâ**, **Ebû Avâne**, **İbn Hıbbân** ve diğer bazı hadis kaynaklarında geçmektedir.

¹²⁵ Abdurrezzâk b. Hemmâm, **Musannef**, I, 21; Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, XIII, 203; Müslim, **Tahâre**, 9; İbn Mâce, **Tahâre**, 55; Tirmizî, **Tahâre**, 31; İbn Huzeyme, **Sahîh**, I, 84; Ebû Avâne, **Müsned**, I, 212.

¹²⁶ Tayâlisî, **Müsned**, IV, 228 (thk. Abdulmuhsin et-Türkî, 2 nolu dipnot); Ahmed b. Hanbel, **a.g.e.**, XII, 19 (thk. Şuayb el-Arnaût vd. 1 nolu dipnot); XIII, 203 (1 nolu dipnot), 221 (2 nolu dipnot); XV, 151 (2 nolu dipnot), 161 (3 nolu dipnot), 175 (1 nolu dipnot), 341 (4 nolu dipnot); XVI, 75 (1 nolu dipnot), 108 (1 nolu dipnot), 176 (3 nolu dipnot), 282 (1 nolu dipnot); İbn Mâce, **Tahâre**, 55 (thk. Elbânî); Tirmizî, **Tahâre**, 31 (thk. Elbânî); Nesâî, **Tahâre**, 89 (thk. Elbânî); İbn Hıbbân, **Sahîh**, III, 368 (thk. Şuayb el-Arnaût, 3 nolu dipnot); Serdar Murat Gürses, "**Kütüb-i Sittede Abdest Ve Çıplak Ayağa Meshle İlgili Hadislerin Değerlendirilmesi**", Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2009, 86-91.

Burada **Muvatta'**'daki rivâyet metni ile beraber verilerek diğeri ile benzer ve farklı yönleri karşılaştırılacaktır.

و حَدَّثَنِي عَنْ مَالِكٍ أَنَّهُ بَلَغَهُ أَنَّ عَبْدَ الرَّحْمَنِ بْنَ أَبِي بَكْرٍ قَدْ دَخَلَ عَلَى عَائِشَةَ زَوْجِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَوْمَ مَاتَ سَعْدُ بْنُ أَبِي وَقَّاصٍ فَدَعَا بِوَضُوءٍ فَقَالَتْ لَهُ عَائِشَةُ يَا عَبْدَ الرَّحْمَنِ أَسْبِغِ الْوَضُوءَ فَإِنِّي سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ وَيْلٌ لِّلْأَعْقَابِ مِنَ النَّارِ.

Bana Mâlik rivâyet etti. Ona ulaştığına göre, Ebû Bekr'in oğlu Abdurrahman **Sa'd b. Ebî Vakkâs'ın öldüğü gün** Peygamber'in (s.a.v.) eşi Âişe'nin yanına girdi ve abdest suyu istedi. Bunun üzerine Âişe ona şöyle dedi: “Yâ Abdurrahman, **abdesti tam al**, çünkü ben Rasûlullah'ın (s.a.v.) “*O topukların ateşten çekeceği var*” dediğini duydum.”¹²⁷

Müslim'de Mahreme b. Bükeyr'in babasından onun da Şeddâd'ın azatlı kölesi Sâlim'den naklettiği rivâyet de benzer şekildedir.¹²⁸ Muhammed b. Aclân'ın Saîd b. Ebî Saîd'den, onun da Ebû Seleme'den naklettiği rivâyetlere göre Abdurrahman b. Ebî Bekr, Âişe'nin yanında abdest almış veya Âişe onu abdest alırken görmüş ve şöyle demiştir: “**Abdesti tam al**, çünkü ben Rasûlullah'ın (s.a.v.) “*O topukların ateşten çekeceği var*” dediğini duydum.” Bu rivâyetler **Abdurrezzâk, Humeydî, İbn Ebî Şeybe, Ahmed b. Hanbel, İbn Mâce, Ebû Ya'lâ, Ebû Avâne** ve **İbn Hibbân**'da geçmektedir.¹²⁹

İmrân b. Beşîr'in Sâlim b. Sebelân'dan naklettiği rivâyete göre, o şöyle demiştir: “**Âişe ile birlikte Mekke'ye doğru yola çıktık.** Âişe kendisine namaz kıldırın Ebû Yahyâ et-Teymî ile birlikte yola çıkardı. **Abdurrahman b. Ebî Bekr bize yetişti ve kötü bir şekilde abdest aldı.** Âişe de ona şöyle dedi: “Yâ Abdurrahman, **abdesti tam al**, çünkü ben Rasûlullah'ın (s.a.v.) “*O topukların ateşten çekeceği var*” dediğini duydum.” **Ahmed b. Hanbel**'de geçen bu rivâyet **Tayâlisî**'de Âişe'nin kardeşine “Yâ Abdurrahman, **abdesti tam al**, çünkü ben Rasûlullah'ın (s.a.v.) “*Kiyamet günü o topukların ateşten çekeceği var*” dediğini duydum”

¹²⁷ Mâlik b. Enes, **Muvatta'**, I, 224.

¹²⁸ Müslim, **Tahâre**, 9.

¹²⁹ Abdurrezzâk b. Hemmâm, **Musannef**, I, 23; Humeydî, **Müsned**, I, 87; İbn Ebî Şeybe, **Musannef**, I, 325; Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, XL, 149; İbn Mâce, **Tahâre**, 55; Ebû Ya'lâ, **Müsned**, VII, 400; Ebû Avâne, **Müsned**, I, 211; İbn Hibbân, **Sahîh**, III, 341.

şeklindedir. **Ebû Avâne**'deki rivâyet ise şöyledir: Âişe ile birlikte çıktım, onun kardeşine “Yâ Abdurrahman, **abdesti tam al**, çünkü ben Rasûlullah'ın (s.a.v.) “*O topukların ateşten çekeceği var*” dediğini duydum.”¹³⁰

Yahyâ b. Ebî Kesîr'in Devs'in azatlısı Sâlim'den yaptığı rivâyetlere göre, o Âişe'nin Abdurrahman b. Ebî Bekr'e şöyle söylediğini işitmiştir: “**Abdesti tam al**, çünkü ben Rasûlullah'ın (s.a.v.) “*O topukların ateşten çekeceği var*” dediğini duydum.” Bu rivâyetler **Ahmed b. Hanbel**'de geçmektedir. **İbn Mâce**'de Hişâm b. Urve'nin babasından yaptığı rivâyete göre Âişe şöyle demiştir: Rasûlullah (s.a.v.) “*O topukların ateşten çekeceği var*” dedi.¹³¹

2.3.3.1. Sened ve Metin Tahlili

Hiz. Âişe'den gelen rivâyetler genellikle Muhammed b. Aclân, İmrân b. Beşîr ve Yahyâ b. Ebî Kesîr kanalıdır. Yahyâ b. Ebî Kesîr kanalıyla gelenlerde Âişe kardeşi Abdurrahman'a şöyle demiştir: “Abdesti tam al, çünkü ben Rasûlullah'ın (s.a.v.) “*O topukların ateşten çekeceği var*” dediğini duydum.” Muhammed b. Aclân kanalıyla gelenlerde de Âişe, Abdurrahman'nın abdest aldığını gördükten sonra böyle demiştir. İmrân b. Beşîr kanalıyla gelen rivâyetlerin birinde bu olayın Mekke'ye giderken yolda gerçekleştiği ve Abdurrahman'ın kötü bir şekilde abdest alması üzerine böyle söylenildiği nakledilmektedir. Diğer bir rivâyette topuklarla ilgili uyarının kıyamet gününde olacağı bildirilmektedir. Mâlik ve Sâlim tarîkine göre, olay Sa'd b. Ebî Vakkâs'ın (ö. 55/675) öldüğü gün gerçekleşmiştir.

2.3.3.2. Sened ve Metin Tenkidi

Muvatta'da Hiz. Âişe'den rivâyet edilen isnadın zayıf, Yahyâ b. Ebî Kesîr kanalıyla gelenlerin ve Muhammed b. Aclân'dan Süfyân b. Uyeyne'nin naklettiği rivâyetlerin hasen olduğu bildirilmektedir.¹³² Kaynaklarda verilen bilgilere göre diğer

¹³⁰ Tayâlisî, **Müsned**, III, 135-136; Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, XLIII, 277; Ebû Avâne, **Müsned**, I, 211.

¹³¹ Ahmed b. Hanbel, **a.g.e.**, XLI, 62, 91, 213; İbn Mâce, **Tahâre**, 55.

¹³² Mâlik b. Enes, **Muvatta**, I, 224 (thk. Ebû Üsâme); Ahmed b. Hanbel, **a.g.e.**, XL, 149 (thk. Şuayb el-Arnaût vd. 1 nolu dipnot), XLI, 62 (1 nolu dipnot), 92 (1 nolu dipnot), 213 (2 nolu dipnot); Ebû Ya'lâ, **Müsned**, VII, 400 (thk. Hüseyin Selîm Esed, 1 nolu dipnot); İbn Hibbân, **Sahîh**, III, 342 (thk. Şuayb el-Arnaût, 1 nolu dipnot).

isnadlar sahihdir.¹³³ Hz. Âişe'den gelen bir rivâyette, olayın bir yolculuk esnasında gerçekleştiği ve Abdurrahman'ın güzel bir şekilde abdest almadığı bildirildiği için; ayaklarla ilgili uyarı sebep gösterilerek abdestin tam alınmasına dikkat çekilmiş olabilir. Yoksa bu rivâyetler abdestte ayakların yıkanması gerektiğini ortaya koymamaktadır.

2.3.4. Câbir b. Abdillâh Rivâyetleri

Câbir b. Abdillâh'tan (ö. 78/697) rivâyet edilen hadisler **Tayâlisî, İbn Ebî Şeybe, Ahmed b. Hanbel, İbn Mâce, Ebû Ya'lâ, Ebû Avâne** ve diğer bazı hadis kaynaklarında geçmektedir. Burada **Tayâlisî**'deki rivâyet metni ile beraber verilerek diğerleri ile benzer ve farklı yönleri karşılaştırılacaktır.

حَدَّثَنَا أَبُو دَاوُدَ ، قَالَ : حَدَّثَنَا سَلَامٌ ، عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ أَبِي كَرِبٍ ، عَنْ جَابِرٍ ، قَالَ : سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ : **وَيِنَّ لِلْعَرِاقِيبِ مِنَ النَّارِ**.

Bize Ebû Dâvud, Sellâm'dan, o da Ebû İshâk'dan rivâyet etti. Ebû İshâk'ın Saîd b. Ebî Kerib'den rivâyet ettiğine göre, Câbir şöyle dedi: “Rasûlullah'ın (s.a.v.) “*O topukların ateşten çekeceği var*” dediğini duydum.”¹³⁴

Sellâm'ın Ebû İshâk kanalıyla rivâyet ettiği bu hadisi, Ebû Ahves de Ebû İshâk'dan aynı şekilde rivâyet etmektedir. Bunlar **İbn Ebî Şeybe, İbn Mâce** ve **Ebû Ya'lâ**'da geçmektedir.¹³⁵ Yezîd b. Atâ' ve Süfyân'ın da Ebû İshâk'dan naklettiği rivâyetler de böyledir. Bunlar da **Ahmed b. Hanbel** ve **Ebû Ya'lâ**'da geçmektedir.¹³⁶ Şu'be'nin Ebû İshâk kanalıyla naklettiği rivâyette Câbir'in **bir deve üzerindeyken** böyle söylediğine dair ilave bir bilgi vardır. İsrâîl'in Ebû İshâk kanalıyla naklettiği rivâyette ise Câbir şöyle demiştir: “Peygamber (s.a.v.) **bizden bir adamın ayağında dirhem kadar yıkanmamış bir yer gördü** ve “*O topuğun ateşten çekeceği var*” dedi.” Bu rivâyetler de **Ahmed b. Hanbel**'de geçmektedir.¹³⁷

¹³³ Tayâlisî, **Müsned**, III, 136 (thk. Abdulmuhsin et-Türkî, 1 nolu dipnot); İbn Ebî Şeybe, **Musannef**, I, 325 (thk. Muhammed Avvâme, 268 nolu dipnot); Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, XLII, 378 (2 nolu dipnot); XLIII, 277 (1 nolu dipnot); İbn Mâce, **Tahâre**, 55 (thk. Elbânî).

¹³⁴ Tayâlisî, **a.g.e.**, III, 342.

¹³⁵ İbn Ebî Şeybe, **a.g.e.**, I, 327; İbn Mâce, **Tahâre**, 55; Ebû Ya'lâ, **Müsned**, IV, 52.

¹³⁶ Ahmed b. Hanbel, **a.g.e.**, XXIII, 390; Ebû Ya'lâ, **a.g.e.**, IV, 110.

¹³⁷ Ahmed b. Hanbel, **a.g.e.**, XXIII, 220, 373.

Ebû Muaviye'nin A'meş'den onun da Ebû Süfyan'dan naklettiği rivâyetlere göre Câbir şöyle demiştir: “Peygamber (s.a.v.) **abdest alan ve topuklarına su değmeyen bir kavmi gördü** ve “*O topukların ateşten çekeceği var*” dedi.” Bunlar **İbn Ebî Şeybe** ve **Ahmed b. Hanbel**'de geçmektedir.¹³⁸ Muhâdır ve Mâlik b. Seîr'in A'meş kanalıyla naklettiği rivâyetler de aynıdır, sadece bir kavim yerine **bir adamı gördü** denilmektedir. Bunlar da **Ebû Ya'lâ** ve **Ebû Avâne**'de geçmektedir.¹³⁹

2.3.4.1. Sened ve Metin Tahlili

Câbir rivâyetleri Ebû İshâk ve A'meş kanalıyla gelmektedir. Ebû İshâk kanalıyla gelenlerde Rasûlullah'ın (s.a.v.) “*O topukların ateşten çekeceği var*” demiştir. Rivâyetlerin birinde Peygamber (s.a.v.) bir adamın ayağında yıkanmamış dirhem kadar bir yer görünce böyle söylemiştir. A'meş kanalıyla gelenlerde ise Peygamber (s.a.v.) abdest alan ve topuklarına su değmeyen bir kavmi ya da bir adamı görünce “*O topukların ateşten çekeceği var*” demiştir.

2.3.4.2. Sened ve Metin Tenkidi

Câbir rivâyetlerinin senedinin sahih olduğu bildirilmektedir.¹⁴⁰ Câbir'den gelen bazı rivâyetlere göre, ayağında dirhem kadar yıkanmamış yer kalan veya topuklarına su değmeyen bir adama Peygamber'in (s.a.v.) “Ayaklarını yıka” veya “Ayaklarını güzel yıka” yerine “*O topukların ateşten çekeceği var*” demesi, sorunun abdestte ayağın iyi yıkanmaması değil, topuklarla ilgili olduğunu göstermektedir.

¹³⁸ İbn Ebî Şeybe, **Musannef**, I, 326; Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, XXII, 287.

¹³⁹ Ebû Ya'lâ, **Müsned**, IV, 201; Ebû Avâne, **Müsned**, I, 212.

¹⁴⁰ Tayâlisî, **Müsned**, III, 342 (thk. Abdulmuhsin et-Türkî, 2 nolu dipnot); İbn Ebî Şeybe, **a.g.e.**, I, 326 (thk. Muhammed Avvâme, 269 nolu dipnot), 327 (272 nolu dipnot); Ahmed b. Hanbel, **a.g.e.**, XXII, 287 (thk. Şuayb el-Arnaût vd. 1 nolu dipnot); XXIII, 220 (2 nolu dipnot), 373 (2 nolu dipnot), 390 (4 nolu dipnot); İbn Mâce, **Tahâre**, 55 (thk. Elbânî); Ebû Ya'lâ, **a.g.e.**, IV, 110 (thk. Hüseyin Selîm Esed, 1 nolu dipnot), 201 (4 nolu dipnot); Serdar Murat Gürses, “**Kütüb-i Sitte'deki Abdest Ve Çıplak Ayağa Meshle İlgili Hadislerin Değerlendirilmesi**”, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2009, 131-132.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MEZHEPLERİN AYAĞA MESH MESELESİNE BAKIŞI

Bu bölümde, genelde olduğu gibi Ehl-i Sünnet ve Şîa ayrımına gidilmeksizin mezheplerin konuyla ilgili görüşleri verilecektir. Yaklaşım farkları olsa da, Ehl-i Sünnet'ten meşhur dört mezhebin, Zâhiriyye mezhebinin ve Şîa'dan Zeydiyye mezhebinin görüşü, abdestte ayakların yıkanması gerektiği noktasındadır. Şîa'dan İmamiyye'nin görüşü ise ayakların mesh edilmesi şeklindedir. Görüleceği üzere, bazı âlimlerin görüşü de muhayyerlik veya cem'dir.

3.1. HANEFÎ MEZHEBİ

Hanefî mezhebinde abdestte ayakları yıkamak, abdestin farzlarından¹ İmam Muhammed'in (ö. 189/805) Ebû Hanîfe'den naklederek yazdığı ve Hanefî mezhebinin temel kitaplarından olan **Kitâbü'l-Asl**'da, namaz kılmak için abdest alan kişinin ayaklarını üçer kere yıkaması gerektiğinden ve *na'leyn*'ine ve ayaklarına mesh etmesinin yeterli olmadığından söz edilir.² Serahsî (ö. 483/1090), **el-Asl**'ı şerh ettiği **el-Mebsût** adlı eserinde abdestte ayakların bileklere kadar üç kere yıkandığını zikrettikten sonra bazılarının ayakların mesh edilmesi görüşünde olduğuna değinerek şöyle der: “Hasan-ı Basrî'nin görüşü, hastanın mesh ve yıkama arasında muhayyer olmasıdır. İbn Abbas da *ercül*'ün esre kıraatini kastederek “Kur'ân, iki yıkama ve iki mesh ile nâzil oldu” demiştir. *Ercül*'ün üstün kıraati de esre kıraati gibi *ruûs* üzerine atfedilir. Çünkü *ruûs*'ün i'rabdan mahalli nasbdır ve *ercül*'ün esre okunmasının sebebi, *ruûs*'ün başındaki harf-i cerdir”. Serahsî kendilerinin yıkama görüşünü şu gerekçelere dayandırır: Peygamber (s.a.v.) ayaklarını yıkamaya devam etti, abdesti öğrettiklerine de bu şekilde emretti ve topukları parlayan bir adamı görünce “O topukların ateşten çekeceği var” dedi. Serahsî, *ercül*'ün üstün kıraatinin yıkamayı emrettiğini ve *eydiye* üzerine atfedildiğini de belirtir. Zira karışıklığa yol açacaksa mahalle atıf caiz değildir. *Ercül*'ün esre okunması, *civâr* dolayısıyladır.³

¹ Ebu'l-Hasen Burhaneddin Ali b. Ebî Bekr el-Merginânî, **el-Hidâye şerhu Bidâyeti'l-mübtedî**, thk. Muhammed Muhammed Tâmir, Hâfız Âşûr Hâfız, 4 c., Kahire, Dârü's-Selâm, 2000, C: I, s. 25; Ebu'l-Fazl Mecdüddin Abdullah b. Mahmûd el-Mevsilî, **el-İhtiyâr li-ta'lîli'l-muhtâr**, thk. Şuayb el-Annaût, Ahmed Muhammed Berhûm, Abdüllatif Hırzullah, 4 c., Dimaşk, Darü'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 2009, C: I, s. 40.

² Ebû Abdullah Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî, **Kitâbü'l-Asl (el-Mebsut)**, tsh. Ebû'l-Vefâ el-Efgânî, 5 c., Beyrut, Âlemü'l-Kütüb, 1990, C: I, s. 28, 101.

³ Ebû Bekr Muhammed b. Ahmed b. Sehl es-Serahsî, **el-Mebsût**, 15 c., Kahire, Matbaatü's-Saâde, 1324, C: I, s. 8-9.

Kâsânî (ö. 587/1191) **Bedâi’u’s-Sanâi’** adlı eserinde ayakları bir kere yıkamanın farz olduğunu, mutlak emrin tekrarı gerektirmediğini belirtir ve ayakların yıkanmasını da *ercül*’ün üstün kıraatinin *eydiye* üzerine ma’tûf olmasına bağlar. Kâsânî, Râfîzî’lerin mesh, Hasan-ı Basrî’nin muhayyerlik ve bazı müteahhirînin cem’ görüşünden söz ettikten sonra bu ihtilafın sebebini, âyetin iki farklı kıraatle okunmasına bağlar. Mesh görüşünde olanlar, *ercül*’ün esre kıraatini almışlar ve onu *ruûs* üzerine atfetmişlerdir. Çünkü ma’tûf ile ma’tûfun aleyh hükümde ortaktır. Bu kıraatin doğruluğu şudur: Cümlede iki âmil bir araya gelmiştir. Biri *fağsilû* sözü, diğeri *ruûs*’un başındaki bâ harf-i ceridir. Bâ, daha yakın olduğu için esre kıraati önceliklidir. Muhayyerlik görüşünde olanlar, mesh ve yıkamayı birleştirmeyi uygun görmedikleri için, iki kıraatin her birini ayrı bir okuyuş saymışlardır. Çünkü selefte bunu söyleyen hiç kimse yoktur. Mükellef dilerse üstün kıraatiyle amel ederek yıkar, dilerse esre kıraatiyle amel ederek mesh eder. Hangisiyle amel ederse farzı yerine getirmiş olur. Cem’ görüşünde olanlar ise, bir âyetteki iki kıraati iki âyet saymışlar ve mümkünse ikisiyle birlikte amel etmeyi gerekli görmüşlerdir. Aynı yeri yıkama ve mesh arasında zıtlık olmadığından, ikisini cem’ etmek gerektiğini düşünmüşlerdir.⁴

Kâsânî, kendi görüşlerinin ayakların yıkanmasını gerektiren üstün kıraati olduğunu beyan ettikten sonra bazı hocalarının delilini şöyle açıklar: Üstün kıraati ayakların yıkanan organlara atfedilmesini göstermesi bakımından muhkemdir. Esre kıraati ise ihtimallidir. Çünkü ayaklar başlar üzerine atfedildiğinde i’râb cer; eller üzerine atfedildiğinde nasbdır. Bu durumda esre olması *mücâveret* dolayısıyladır ki, bu Arap dilinde yaygın bir kullanımdır. Bu yüzden üstün kıraatiyle amel etmek daha uygundur. Ancak ona göre bu sözde problem vardır. Çünkü üstün kıraatinde de ayakların başlar üzerine atfedilip i’râbın mahellen mensup olma ihtimali vardır. Durum böyle çelişkili olunca başka açılardan tercih yapılır. Bunlardan biri, Allah Teâlâ’nın ayaklardaki hükmü bileklere kadar uzatmasıdır, ama meshin bileklere kadar uzaması gerekmez. Diğeri, yıkamanın meshi içine almasıdır. Çünkü yıkama akıtmak, mesh dokundurmadır. Yıkamada dokundurma ve fazlası olduğundan iki kıraatle birlikte amel etmek evlâdır. Bir başka tercih sebebi ise ilgili rivâyetlerdir.

⁴ Ebû Bekr b. Mes’ûd el-Kâsânî, **Bedâi’u’s-Sanâi’ fi tertîbi’ş-şerâi’**, thk. Ali Muhammed Muavviz, Adil Ahmed Abdülmevcut, 10 c., Beyrut, Dârü’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1997, C: I, s. 109-113.

Rasûlullah (s.a.v.) su değmediği için topukları parlayan bir kavme “O topukların ateşten çekeceği var. Abdesti tam alın” demiştir. Birer kere yıkayarak abdest almış, ayaklarını yıkamış ve “Bu, Allah’ın onsuz namazı kabul etmeyeceği abdesttir” buyurmuştur. Malumdur ki, “O topukların ateşten çekeceği var” sözü ancak farzın terkinde söylenilmesi uygun olacak bir tehdittir. Bunun gibi abdestte ayaklarını yıkamayanın namazının kabul edilmemesi de ayakları yıkamanın abdestin farzlarından olduğuna delalet eder. Peygamber’in (s.a.v.) abdestte ayaklarını yıkadığına dair tevâtüren nakledilen haberleri hiçbir Müslüman inkâr etmemiştir, dolayısıyla onun sözü ve fiili âyetteki muradı açıklar. Bu deliller ışığında ayetteki *ercül*, üstün kıraatinde *eydiye* üzerine atfedilir ve ayaklardaki vazife yıkamak olur. Her iki kıraatle birlikte amel etmek için esre kıraati de ayakların *huffeyn* giyilmiş haline hamledilir.⁵

3.2. ŞÂFÎ MEZHEBİ

Mâide sûresinin 6. âyetinde geçen “bileklere kadar ayaklarınızı da” ifadesiyle ilgili olarak Şâfiî, **el-Ümm**’de “Biz *ercül*’ü üstün okuruz ve âyete “Yüzünüzü, kollarınızı ve ayaklarınızı yıkayın, başınızı da mesh edin” mânâsı veririz” der.⁶ Mâverdî (ö. 450/1058), abdestte ayakları yıkama hususunda Kur’ân ve Sünnet nassıyla icma bulunduğunu ve bütün fukahaya göre ayaklardaki farzın mesh değil, yıkama olduğunu söylerken⁷ Nevevî (ö. 676/1277) de ayakların yıkanmasının gerekliliğine dair Müslümanların icma ettiğini ve kendisine i’timat edilen hiç kimsenin de buna muhalefet etmediğini bildirir.⁸

Ayakları yıkamanın farz olduğu noktasında icma eden Şâfiîlerin ilgili âyete dair görüşleri şöyledir: *Ercül*’ün üstün okunarak *eydiye* üzerine atfedilmesi durumunda yıkama manasına geldiği açıktır.⁹ Sahâbe’den Ali ve İbn Mesud, kurrâdan İbn Âmir, Nâfi’, Kisâî ve Âsım’dan gelen iki rivâyetin birinde (Hafs) bu

⁵ Kâsânî, **Bedâi’u’s-Sanâi**, I, 113-121.

⁶ Ebû Abdullah Muhammed b. İdris b. Abbas eş-Şâfiî, **Kitâbü’l-Ümm**, thk. Ali Muhammed, Adil Ahmed ve Ahmed İsa Hasan Ma’sarâvî, 10 c., Beyrut, Dâru İhyâi’t-Türâsi’l-Arabî, 2001, C: I, s. 94.

⁷ Ebû’l-Hasan Ali b. Muhammed b. Habîb el-Mâverdî, **el-Hâvi’l-Kebîr hüve Şerhu Muhtasarü’l-Müzenî**, thk. Ali Muhammed Muavviz ve Adil Ahmed Abdülmevcûd, 19 c., Beyrut, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1994, C: I, 123.

⁸ Ebû Zekeriyâ Muhyiddîn b. Şeref en-Nürî en-Nevevî, **el-Mecmû’ Şerhi’l-Mühezzeb li’ş-Şirâzi**, thk. Muhammed Necib Mutî’, 22 c., Riyad, Dâru Âlemi’l-Kütüb, 2003, C: I, s. 231.

⁹ Mâverdî, **el-Hâvi**, I, 124; Nevevî, **el-Mecmû’**, I, 232.

şekilde üstün okumuşlardır. Eğer “Üstün kıraati yıkamaya, esre kıraati meshe delalet eder” denirse, “Üstün kıraati sadece yıkamaya delalet eder. Ama esre kıraatinin de iki açıdan yıkamaya hamli mümkündür” denir. Bunlardan biri, esre kıraatinin *huffeyn*’e mesh anlamında olmasıdır. Böylece iki kıraat, iki ayrı manaya gelir. Diğer, *mücâveret* dolayısıyla esre olmasıdır ki bunun Arap dilinde ve Kur’ân’da örnekleri vardır.¹⁰ Buna ilaveten, üstün ve esre kıraatleri birbirine denk olsa bile Sünnet’in açıklamasıyla esre kıraati yıkamaya döner. Ayrıca âyette kast edilen mesh olsa dahi bu, hadislerin ve kıraatlerin arasını birleştirmek için yıkamaya haml edilir. Nitekim Ebû Zeyd el-Ensârî ve İbn Kuteybe gibi dilciler böyle söylemiştir. Ebû Ali el-Fârisî de “Araplar hafif yıkamayı mesh diye isimlendirir” demiştir.¹¹

Şafîiler, kıraatlerle ilgili yorumların yanısıra abdesti tarif eden sahih ve meşhur hadislerdeki Rasûlullah’ın (s.a.v.) ayaklarını yıkamasını, delil olarak getirirler. Bunlar Hz. Osman, Hz. Ali, Abdullah b. Zeyd, Mikdâm b. Ma’di Yekrib ve Rubeyyi’ binti Muavviz hadisleridir. Peygamber’in (s.a.v.) fiili abdestteki farzın neyi kapsadığını açıklamaktadır.

Onlara göre Peygamber’in (s.a.v.) abdest alan ve ayaklarını yıkayan bir adam görünce “Bu şekilde emredildim” dediği Muğîre b. Cübeyr rivâyeti;

Biz abdest alırken Rasûlullah (s.a.v.) evinden bizi gördü ve “O topukların ateşten çekeceği var” dedi, biz de ayaklarımızı ovmaya ve yıkamaya başladık, şeklindeki Ebû Zer rivâyeti;

Rasûlullah (s.a.v.) “O topukların ateşten çekeceği var. O topukların ateşten çekeceği var. O topukların ateşten çekeceği var” deyince, gördüğüm kadarıyla mescitte topuklarını çevirip onlara bakmayan saygın olsun ya da olmasın hiç kimse kalmadı, diyen Ebû Ümâme rivâyeti;

¹⁰ Mâverdî, *el-Hâvî*, I, 124-125.

¹¹ Nevevî, *el-Mecmû’*, I, 233.

Abdest aldığında, Peygamber'in (s.a.v.) serçe parmağıyla ayak parmaklarını ovduğunu gördüm, şeklindeki Müstevrid b. Şeddâd rivâyeti gibi haberlerin hepsi yıkamaya delalet eder. Çünkü meshde bu işlemler olmaz.¹²

Ebû Hureyre'den şöyle bir hadis de rivâyet edilmiştir: "Yâ Rasûlallah! Henüz gelmemiş ümmetin (ahirette) nasıl tanınır?" denildi. O da şöyle dedi: "Görmedin mi? Bir adamın alnında beyazlık olan bir atı olsa onu, siyah/tek renk atın yanında tanımaz mı?" Onlar "Evet, Yâ Rasûlallah" dediler. O da "İşte onlar, kıyamet günü abdestten ötürü alınlarında beyazlık olduğu halde gelirler" dedi. Bu hadis de yıkamanın doğruluğuna delalet eder, çünkü yıkamadan dolayı beyazlık olur.¹³

Abdest alan ama su değmediği için topukları parlayan bir cemaate Peygamber'in (s.a.v.) "O topukların ateşten çekeceği var" dediği Abdullah b. Amr rivâyeti ve benzer şekilde gelen Ebû Hureyre rivâyetinde ayakları tamamen yıkamanın gerekliliğine dair açıklama vardır. Ömer b. el-Hattâb'dan gelen rivâyet de şöyledir: Peygamber (s.a.v.) abdest alan ve ayakları üzerinde tırnak kadar yer bırakan bir adamı gördü ve "Dön, abdestini güzel al" dedi. Amr b. Abese'den rivâyet edilen bir hadiste de yıkanan yüz, kollar ve ayaklardan ve mesh edilen baştan hataların döküldüğü bildirilmektedir. Yine Amr b. Abese'den gelen bir rivâyette abdest konusunda Allah Rasûlü "Sonra Allah'ın emrettiği gibi ayaklarını yıkar" buyurmuştur. Bunlarda yıkamaya delil vardır. Ayaklara sınır belirlendiği için kollar gibi onların da yıkanması gerekir.¹⁴

Şâfiîler, çıplak ayağa meshe delalet eden Enes rivâyetini üç şekilde yorumlamışlardır: 1) Enes'in Haccâc'a karşı çıkmasının sebebi, onun âyetin yıkamaya delalet ettiğini ileri sürmesinden dolayıdır. Yoksa o da, yıkama görüşünü kabul ediyor, ama farziyetini Sünnet'e dayandırıyordu. Dolayısıyla Enes, Haccâc'ın yıkama görüşüne değil, deliline itiraz etmiştir. 2) Enes'in üstün kıraatini görmediğini varsayarak yıkamayı değil, kıraati inkâr ettiğini ileri sürmüşlerdir. Enes'in Peygamber'den (s.a.v.) naklettiği yıkamaya delalet eden haber ve kendisinin ayaklarını yıkadığına dair nakledilen haberle bunu desteklemişlerdir. 3) Enes'in sözü

¹² Mâverdî, **el-Hâvî**, I, 125-126.

¹³ **A.e.**, I, 126-127.

¹⁴ Nevevî, **a.g.e.**, I, 232.

te'vil edilmezse, Peygamber (s.a.v.) ve sahâbenin sözü ve fiili Kur'ân'ın önüne geçer.¹⁵

Şâfîiler, Rufâ'a hadisi lafız olarak âyetle aynı olduğu için, âyet hakkındaki görüşlerini ona da uyarlamışlardır.¹⁶

İbn Abbas hadisine gelince, söylediğinin tersine kendisinden üstün okuduğuna dair rivayet de vardır. İki yıkama iki mesh sözü; yüz ve kolların abdestte yıkayıp teyemmümde mesh edilmesi anlamında olabilir. Ali hadisi ise, onun ayaklarını *na'leyn* içinde yıkadığına hamledilir. Hasan ile Hüseyin esre okuyunca, Ali'nin odadan; üstün üstün diye seslendiğine dair rivâyet vardır. Huzeyfe hadisinde Peygamber (s.a.v.) bir kavmin su kuyusuna gelmiş, bir rivâyette çöplüğüne gelmiş, bevl etmiş ve *na'leyn*'ine mesh etmiştir. Âişe (r. anha) Peygamber'in (s.a.v.) ayakta bevl etmesini kabul etmeyerek bu hadise karşı çıkmıştır. Baldırının arkasındaki bir yaradan dolayı ayakta bevl ettiği de söylenilmiştir. O zaman üzerindeki bir necaset sebebiyle *na'leyn*'ine mesh etmesi caiz olur. Çünkü *na'leyn*'e mesh icma ile ayağa mesh yerine geçmez.¹⁷

3.3. MÂLİKÎ MEZHEBİ

Mâlikî mezhebinde de ayakları yıkamak abdestin farzlarından. Mâlik'in görüşlerinin aktarıldığı **Müdevvene**'de konuya değinilmemiştir. İbn Rüşd'un (ö. 595/1198) **Bidâyetü'l-Müctehid**'te meseleye yaklaşımı şöyledir: "Âlimler ayakların abdest organlarından olduğunda ittifak ettikleri halde, temizliğinin nasıl olacağı noktasında ihtilaf etmişlerdir. Çoğunluk temizliğin yıkama, bir kısmı da farzın mesh olduğunu söylemiştir. Diğer bir grup ise yıkamayı da meshi de caiz görmüştür ki bu durumda mükellef muhayyerdir. İhtilâfin sebebi meşhur iki kıraattir. Üstün kıraatinin yıkama, esre kıraatinin de mesh anlamına geldiği açıktır. Farzın yıkama ya da meshden biri olduğu görüşünde olanlar, iki kıraatten birini diğerine tercih etmiş ve diğerini tercih ettikleri kıraatin açık anlamına göre te'vil etmişlerdir. İki kıraatin her birinin zahirine delaletinin eşit olduğunu ya da birinin zahirine delaletinin diğerinkinden daha fazla olmadığını düşünenler bunu yemin kefareti gibi vacibi

¹⁵ Nevevî, **el-Mecmû'**, I, 233.

¹⁶ **A.y.**

¹⁷ Mâverdî, **el-Hâvî**, I, 127-128.

muhayyer saymışlardır. Taberî ve Dâvud bu görüştedir. Cumhûr ise esre kıraatini te'vil etmiştir. Bunların en iyisi, atfin mânâya değil; lafza yapılmasıdır. Nitekim Arab'ın sözünde bu vardır. Meshi farz görenler de nasb kıraatini mahalle atfı olarak te'vil etmişlerdir. Cumhûr, ayaklarını tam yıkamayan bir kavim hakkında Peygamber'in (s.a.v.) topuklarla ilgili yaptığı uyarı sebebiyle üstün kıraatini tercih etmiş ve ceza farzın terkiyle alakalı oluşu için bu da yıkamanın farz olduğuna delalet eder demiştir. Hâlbuki bunda bir delil yoktur. Çünkü yıkamayı değil, topukları yıkamayı terk ettikleri için tehdit edilmişlerdir. Yıkamaya başlayan kimsenin ayağın tamamını yıkamasının farz olduğunda şüphe yoktur. Nitekim iki emir arasında muhayyer olan kimseye göre meshe başlayan kimsenin farzı da meshtir. Müslim'in tahrir ettiği "Ayaklarımızı mesh etmeye başladık ve "O topukların ateşten çekeceği var" diye seslendi" şeklindeki diğer bir rivâyet de buna delalet etmektedir. Her ne kadar bu haber meshin yasaklığına delil getirilse de bu, meshin yasak olmasından ziyade caizliğine delalet eder. Çünkü tehdit, temizliğin çeşidiyle değil, tamamını terk etmekle alâkalıdır. Bazı sahâbe ve tâbiînden rivâyet edilenler de meshin cevazına delalet eder. Fakat mânâ itibarıyla ayakları yıkamak meshden daha münasiptir. Nitekim başı mesh de yıkamaktan daha münasiptir. Zira ayakların kiri çoğunlukla yıkamakla giderilir, başınki de mesh ile. Ma'kûl maslahatların farz ibadetler için sebep olması caizdir. Hatta şeriat maslahat ve ibadet olmak üzere iki manaya dikkat çeker. Maslahatla, duyu organlarıyla ilgili olanları, ibadetle nefis temizliğini kastediyorum."¹⁸

Mâlikîler *ercül* kelimesinin esre kıraatinin yorumlanması noktasında iki farklı görüşe sahiptir. Mârizî ve İbn Arabî gibi âlimlere göre, söz konusu kelimenin esre okunması, *huffeyn* giyilmiş hale hamledilir. Üstün okunması ise *huffeyn* giyilmemiş hale haml edilir (ki bu durumda ayakların yıkanması gerekir). Diğer bir kısım âlimlere göre asl olan üstün okumaktır. Esre okunması Arapların sözünde olduğu gibi *civâr* sebebiyledir.¹⁹ Üstün kıraatinde *ercül*, *eydiye* üzerine atfedildiğinde araya başın meshinin girmesi mânânın yıkama olmasına zarar vermez. Esre kıraatinin

¹⁸ Ebü'l-Velid Muhammed b. Ahmed b. Rüşd el-Kurtubî, **Bidâyetü'l-müctehid ve nihâyetü'l-muktesid**, 2 c., 6. bs, Beyrut, Darü'l-Ma'rife, 1982, C: I, s. 15-16.

¹⁹ Ebu'l-Abbâs Şehabeddîn Ahmed b. İdris el-Karâfî, **ez-Zehîre**, thk. Muhammed Haccî, 13 c., Beyrut, Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 1994, C: I, s. 269.

meshe hamledilmesi ise Peygamber (s.a.v.) ve sahâbenin fiilinden dolayı mümkün değildir.²⁰

3.4. HANBELÎ MEZHEBİ

Diğer Ehl-i Sünnet mezheplerinde olduğu gibi Hanbelî mezhebinde de ayakların yıkanması abdestin farzlarındanadır. İbn Kudâme (ö. 620/1223) ekser ulemânın bu görüşte olduğunu ve Abdurrahman b. Ebî Ya'lâ'nın "Rasûlullah'ın (s.a.v.) ashâbı ayakların yıkanması hususunda icmâ etti" şeklindeki sözünü nakleder. İbn Kudâme, ashâb ve tâbiûndan Hz. Ali, İbn Abbas, Enes ve Şa'bî dışında Müslüman fakihlerden ayakların meshini söyleyen kimseyi bilmediklerini sadece İbn Cerîr et-Taberî'den muhayyerlik görüşünün nakledildiğini söyler. Onların delilleri Abdullah b. Zeyd, Hz. Osman, Hz. Ali, Rubeyyi' binti Muavvız, Berâ b. Âzib ve Abdullah b. Ömer'den rivâyet edilen Rasûlullah'ın (s.a.v.) abdest alırken ayaklarını yıkamasıyla ilgili haberlerdir. Ayrıca Hz. Ömer'den ayakta dirhem kadar yer kaldığında abdest ve namazın iade edilmesi, Abdullah b. Amr'dan topuklarla ilgili uyarı ve parmakların hilallenmesiyle ilgili rivâyetler abdest alırken ayakların yıkanmasına delil olarak sunulmuştur. İbn Kudâme âyetle ilgili olarak İbn Abbas, Ali, İbn Mesud ve Şa'bî'den *ercül* kelimesini üstün okuduklarına dair rivayetler bulunduğunu ve esre okuyanların *mücâveret* dolayısıyla öyle okuduklarını belirtir ve buna şiiirden ve âyetten örnekler verir. Durum böyle olunca Peygamber'in (s.a.v.) açıklamasına başvurmak gerekir diyerek bu görüşün doğruluğuna Amr b. Abese'den rivâyet edilen "Sonra Allah'ın emrettiği gibi ayaklarını yıkadı" hadisini delil getirir. Ona göre, meshin yıkama manasında olma ihtimali de vardır ve "ayak bileklerine kadar" denilerek sınır belirlenmesi yıkamanın murad edilmesinin delilidir. Ayakların baş üzerine atfının meshin hakikatinin murad edilmesine delil olmasına, bazı farklılıkları ortaya koyarak itiraz eder. Birincisi, mesh edilen başta yıkanması zor olan saç vardır. Ayaklar farklıdır, yıkanan organlara benzer. İkincisi, ayaklara sınır belirlendiği için kollara benzemektedir. Üçüncüsü, ayaklar yere temas ettiği için kirlenmektedir. Baş ise böyle değildir. "Peygamber (s.a.v.) ayaklarına mesh etti"

²⁰ Ebû Abdullah Muhammed b. Abdurrahman el-Hattâb er-Ruaynî, **Mevâhibü'l-celil li şerhi Muhtasari Halîl**, 8 c., Riyad, Dâru Âlemi'l-Kütüb, 2003, C: I, s. 307.

şeklindeki Evs hadisinde hafif yıkama kastedilmiştir. Nitekim İbn Abbas hadisinde de abdest alırken ayaklarına suyu serpmesi de böyledir. Mesh ise ıslatmakla olur.²¹

3.5. ZÂHIRÎ MEZHEBİ

Zâhirî mezhebinin kurucusu Dâvud b. Ali el-İsfahânî'nin görüşünün cem' olduğu nakledilmektedir. Zâhirî mezhebinin diğer mensuplarının görüşü ise abdestte ayakların yıkanmasıdır. Ancak onlar, yıkama görüşünü âyete değil, hadise dayandırır. İbn Hazm (ö. 456/1064) **el-Muhallâ** adlı eserinde, âyetteki *ercül* kelimesinin ister esre ister üstün okunsun her durumda *ruûs* kelimesinin ya lafzına ya da mahalline atfedildiğini söyler. Çünkü ma'tûf ile ma'tûfun aleyhin arasına hüküm içeren yeni bir cümlenin girmesi caiz değildir. Nitekim abdestte ayakların durumu ile ilgili olarak İbn Abbas'dan gelen rivâyet "Kur'ân mesh ile nâzil oldu" şeklindedir. Seleften bir grup cemaat bu görüştedir ve bu hususta haberler rivâyet edilmiştir.²²

İbn Hazm ayakların yıkanmasıyla ilgili görüşüne Abdullah b. Amr'dan nakledilen rivâyeti delil getirir ve orada geçen "O topukların ateşten çekeceği var. Abdesti tam alın" ibaresini, Peygamber'in (s.a.v.) abdestin tam alınmasını ayaklar hakkında emrettiği ve topukların terkini ateşle tehdit ettiği şeklinde yorumlar. Ona göre bu haber, hem âyette olana hem de mesh rivâyetlerine ilavede bulunmakta ve haberlerde ve âyette olanı nesh etmektedir. Dolayısıyla ilave hüküm içerenle amel edilmesi gerekir. Kur'ân sebebiyle haberleri terk ettiklerini söyleyenlerin, bu haberi de terk etmeleri gerekir. Ayrıca kıyas için sahih haberleri terk edenler de bu haberi terk etmelidir. Çünkü teyemmümde, baş gibi ayakların hükmü de düştüğüne göre ayakların düşene hamli, düşmeyene hamlinden evlâdır. Ayaklar başla birlikte zikredilmiştir ve birlikte zikredilene haml etmek, birlikte zikredilmeyenden daha evlâdır. Baş ve ayaklar vücudun iki ucudur ve bir ucun diğerine kıyası, ortada olana kıyasdan daha evlâdır. *Huffeyn*'e mesh caiz görülür; meshin meshe bedel olması, meshin yıkamaya bedel olmasından daha evlâdır. Ayakları örtene meshin caiz olup yüz ve kolları örtene meshin caiz olmaması, ayakların durumunun yüz ve kollardan

²¹ Ebû Muhammed Abdullah b. Ahmed b. Muhammed b. Kudâme el-Cemmâliyyî el-Makdisî, **el-Muğnî**, thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türki, Abdulfettâh Muhammed el-Hulv, 15 c., 2. bs, Kahire, Hecr li't-Tıbâa ve'n-Neşr, 1992, C: I, s. 184-189.

²² Ebû Muhammed, Ali b. Ahmed b. Saîd b. Hazm, **el-Muhallâ**, thk. Ahmed Muhammed Şakir, 11 c., Kahire, İdaretü't-Tıbâati'l-Müniriyye, 1347, C: II, s. 56.

daha hafif (mesh) olduğunu görürler. Durum böyle olunca ayakların hükmü, meshden başkası olamaz. Eğer kıyas haksa, bu yeryüzündeki en doğru kıyastır.²³

Bazıları teyemmümde (yüz ve kollar dışında) beden hükmünün düşmesi, (gusüldeki) hükmünün mesh olduğunu göstermez, demiştir ki doğrudur. Bu sizin kıyas görüşünüzü iptal eder ve tamamının bozuk olduğunu gösterir. Bazı sıfatların ortak olmasından dolayı ortaya attığınız kıyasla iki şeyin arasını birleştirme, işte böyle bir şeydir. Çünkü her ikisinde farklı sıfatların da bulunması kaçınılmazdır.²⁴

Bazıları da Allah Teâlâ'nın kollarla ilgili "dirseklere kadar" demesi gibi ayaklarla ilgili "bileklere kadar" demesi, ayakların hükmünün kollar gibi olduğuna delalet eder demiştir ki, buna şöyle cevap verilir: Dirseklerin ve bileklerin zikredilmesi yıkamanın gerekliliğine delil değildir. Çünkü Allah Teâlâ hükmü yıkama olduğu halde yüze sınır belirlememiştir. Allah Teâlâ kolların yıkanmasını emredince hükmü yıkama olmuştur. Ayaklarda bu (yıkama) zikredilmeyince başka bir nassın bunu gerektirmesi hariç, zikredilmeyenin hüküm olmaması gerekir. Hüküm iddia ve zanlara değil, nasslara göredir.²⁵

3.6. İMÂMİYYE MEZHEBİ

İmamiyye mezhebine göre, abdest alınırken ayaklar mesh edilir. Mesh, parmakların ucundan ayağın ortasındaki yüksek kemiğe doğru yapılır. Bu işlem yeni bir suyla değil, abdestten kalan ıslaklıkla yapılır. Meshin, yüksek kemikten parmak uçlarına doğru yapılması da caizdir. Farz olan, mesh isminin gerçekleşeceği miktardır; faziletli olan ise avucun tamamıyla yapılandır. Meshin, ayağın altını üstünü tamamen kapsamaması ve bilek kemiğine kadar ulaşması gerekmez. Abdestte ayağın yıkanması, muhayyerlik durumunda caiz olmaz; takiyye ve korku durumunda caiz olur. Temizlik için ayağını yıkayacaksa bunu abdestten önce veya sonra yapar. *Huffeyn*'e mesh caiz olmadığı gibi çıplak ayağa meshi engelleyen herhangi bir şey üzerine mesh de caiz değildir. Arapların giydiği *na'l* dışındaki *na'lenyn*'e de mesh edilemez. *Huffeyn*'e mesh edilebilmesi ancak takiyye ve zaruret durumundadır.

²³ İbn Hazm, *el-Muhallâ*, II, 56-58.

²⁴ *A.e.*, II, 58.

²⁵ *A.y.*

Zaruret ortadan kalkınca veya korku geçince abdesti yeniden almak gerekir.²⁶ Ebû Ca'fer et-Tûsî (ö. 460/1067) **el-İstibsâr** adlı eserinde abdestin farzının Allah'ın Kitab'ında mesh olduğunu, yıkamanın ise temizlik sebebiyle yapıldığını söyler ve ayağını yıkayan kimsenin abdestinin olacağına dair rivâyetleri nakleder.²⁷

Muhammed b. Ali el-Kerâcîki (ö. 449/1057) ayakları meshin farziyetine dair yazdığı **el-Kavlü'l-mübîn an vucûbi meshi'r-ricleyn** adlı risalesinde âyetin iki cümleden oluştuğunu dolayısıyla iki hükmü açıkladığını ve ma'tûf ile ma'tûfun aleyhin hükmünün farklı olamayacağını belirttikten sonra Arap diline göre atfın kurallarını zikreder. Kerâcîkî, "Ercül'ün üstün kıraati de *ruûs* üzerine atfedilirse mesh anlamı çıkar ve her iki kıraatle birlikte amel etmek mümkün olur" der.²⁸

Kerâcîkî "Üstün kıraati yıkamay, esre kıraati *huffeyn*'e meshi ifade eder" şeklindeki yaklaşımı, zaruret olmadan âyetin zâhirinden mecaza ve istiareye dönmek olarak niteler. Zâhir olan başta olduğu gibi ayaklarda da organın kendisidir. Ayakkabı için ayak, sarık için baş ve peçe için yüz tabiri kullanılmaz. Eğer ayakla ayakkabı kastedilirse, baş ve yüz için de benzeri bir durum olur. Nitekim "el ve ayakların çaprazlama kesilmesi" âyetinde de kastedilen zâhirî anlamdır. Ona göre, ayaklar eller gibi diyet gereken bir organdır, dolayısıyla yıkanması gerekir şeklindeki kıyas da batıl ve fasittir. Başta da diyet vardır, ama mesh edilmektedir.²⁹

Kerâcîkî, Peygamber (s.a.v.) abdest aldı, yüzünü, kollarını yıkadı, başını mesh etti, ayaklarını yıkadı ve şöyle dedi: "Bu, benden önceki Peygamberler'in abdestidir. Bu, Allah'ın onsuz namazı kabul etmediğidir" şeklindeki rivâyete ilişkin önce farklı aktarımları nakleder, ardından yorum yapar. Şöyle ki: Peygamber (s.a.v.) birer kere yıkayarak abdest aldı ve "Bu, Allah'ın onsuz namazı kabul etmediğidir" dedi. Peygamber (s.a.v.) üç kere yüzünü, üç kere elini yıkadı, başını mesh etti, bileklere kadar ayaklarını yıkadı ve "Bu, benim ve benden önceki Peygamberler'in abdestidir" dedi. Görüldüğü gibi bu rivâyetlerde karışıklık vardır. Rivâyetler

²⁶ Ebû Ca'fer Muhammed b. Hasen b. Ali et-Tûsî, **el-Mebsût fi fıkhi'l-İmâmiyye**, tsh. Seyyid Muhammed Takîyyü'l-Keşfî, 8 c., 3. bs, Tahran, el-Mektebetü'l-Murtazaviyye, 1387, C: I, s. 22.

²⁷ Ebû Ca'fer Muhammed b. Hasen b. Ali et-Tûsî, **el-İstibsâr**, thk. es-Seyyid Hasan Horsan, 4 c., 3. bs, Tahran, Dârü'l-Kütübi'l-İslâmiyye, 1970, C: I, s. 64-65.

²⁸ Geniş bilgi için bkz. Muhammed b. Ali el-Kerâcîkî, **el-Kavlü'l-mübîn an vucûbi meshi'r-ricleyn**, thk. Ali Musa Ka'bî, 'y.y.', Mecmaü'l-Meliki li-Buhûsi'l-Hadâratî'l-İslâmiyye, 1996, s. 20-21, 23-25.

²⁹ Kerâcîkî, **el-Kavlü'l-mübîn**, 30-33.

Kur'ân'ın delalet ettiği şeye muhalefet ettiğinde Kur'ân'a dönmek gerekir. Lafzı olduğu gibi kabul edersek şöyle dememiz gerekir: Peygamber (s.a.v.) abdest alırken ayağını mesh etmiş, daha sonra temizlik vb. sebeplerle yıkamıştır. Râvî de düşünememe, unutmama gibi bazı sebeplerle daha önce olan meshi zikretmeyip yıkamayı zikretmiştir.³⁰

Kerâcîkî, uyarı hadisiyle ilgili de şunları söylemektedir: Abdest alırken topukları yıkamayı terk etmek caiz olsaydı, yıkamayı terk etmekten dolayı tehdit edilmezdi, denilerek Peygamber'in (s.a.v.) "O topukların ateşten çekeceği var" sözünün tek başına geçtiği rivâyet delil getirilmektedir. Bu haberde ne mesh ne yıkama ne de abdesten bahsedilmiştir ki, delil olsun. Topukların parladığını görüp böyle söylediği rivâyette de abdest geçmediği için delil olmaz. Abdestte mesh yerine ayaklarını yıkayan ve topuklarında su parlayan bir kavmi görmüş olabilir. Cünüplükten yıkanan ama ayağının tamamını su kaplamayan bir kavmi görmüş ve böyle söylemiş de olabilir. Bu sözün, özellikle Arapların ayak takımından olan bir kavme söylenilmiş olması da mümkündür. Onlar çıplak ayakla yürür, topukları çatlar ve eski adetleri üzere idrarla onları tedavi ederlerdi. Sonra abdest alır ve ayaklarındaki necasetin eserini yıkamazlardı. Bunun üzerine Peygamber (s.a.v.) uyarıda bulunmuştur. Bunların hepsi imkân dâhilindedir. Allah'ın Kitab'ının zâhirine uygun olan haberler daha sahihtir ve onlara dönmek gerekir. Mesela "Peygamber (s.a.v.) ashâbı kendisini görüyorken kalktı, abdest aldı, sonra yüzünü ve kollarını yıkadı, başını ve ayaklarını mesh etti" hadisi gibi.³¹

Kerâcîkî, Hz. Ali'nin yüzünü ve kollarını yıkayarak, başını ve ayaklarını mesh ederek abdest aldıktan sonra söylediği sözü ise "Bu, yeni bir şey icat etmeyenin abdestidir" şeklinde anlamakta ve şöyle demektedir: Bunun daha önce abdestli olana delil olduğu söylenilmiştir. Ancak burada kastedilen Peygamber'in (s.a.v.) aldığı sahih abdesttir, şeriatte yeni bir şey icat edenin abdesti değildir. Çünkü onlara, önemseyip uyacakları farzı göstermek istemiştir. Bu, daha önceki abdest olsaydı ihtiyaçları olan farzı öğretmezdi.³²

³⁰ Kerâcîkî, *el-Kavlü'l-mübîn*, 33-34.

³¹ *A.e.*, 34-35.

³² *A.e.*, 35-36.

Abdestte ayakların hükmüyle ilgili bir çalışma yapan Ca'fer Sübhânî, bu konuda âyetin mücmel değil, muhkem olduğunu söyleyerek fikhî ihtilaflardan uzak olan bir Arab'ın, *ercül*'ün nereye atfedileceği hususunda tereddüt etmeden “abdestin iki yıkama ve iki meshten ibaret olduğunu” söyleyeceğini ileri sürmektedir. Sübhânî, mesh görüşünü benimseyen Şîler gibi âyetin zâhirinin mesh anlamına geldiğini söyleyen Ehl-i Sünnet âlimlerinin de olduğunu bildirmektedir. İbn Hazm, Râzî, Halebî, Sindî, Abduh ve İmam Şâfî bunlardandır.³³

Sübhânî, Arap dilinde mahalle atfin caiz olduğunu, dolayısıyla *ercül*'ün üstün kıraatinin *ruûs*'un mahalline atfedilebileceğini, esre kıraatinin ise *civâr* sebebiyle olmasının şâz bir durum olduğunu ve zaruret olmadan Kur'ân'ın buna hamlinin caiz olmayacağını belirtir. Ayrıca *ercül*'ün üstün kıraatinin *eydiye* üzerine atfedilerek ma'tûf ile ma'tûfun aleyh arasına yabancı cümle girmesinin, fasih Arapça'da işitilmiş bir şey olmadığını söyler.³⁴

Sübhânî, âyete karşı bir takım icthadlara tutunmayı da uygun bulmamıştır. Bunlardan biri, yıkamanın daha ihtiyatlı olduğu ve meshi de içerdiği şeklindeki görüştür. Yıkama ve mesh iki ayrı fiil olduğundan birbirinin yerine geçmez. Dil ve din ehline göre meshe yıkama, yıkamaya mesh denmez. Çünkü yıkama, eli gezdirmeden suyu organın üzerinden akıtma; mesh ise, ıslak ya da kuru eli organın üzerinde gezdirmektir. Yıkama tek başına kullanıldığında eli gezdirerek suyu akıtma mânâsına gelebilir, ancak âyette mesh ile birlikte kullanıldığı için mesh anlamı içermez. Aynı şekilde mesh, tek başına kullanıldığında ve karine bulunursa yıkama anlamında kullanılabilir.³⁵

Diğer bir görüş, “Bu konuda Sünnet Kur'ân'ı nesh etmiştir. Peygamber (s.a.v.) “O topukların ateşten çekeceği var” deyinceye kadar sahâbe ayaklarına mesh ediyordu” şeklindedir. Öncelikle, “Kitap'ta hüküm yoksa Sünnet'e müracat edilir” genel prensibi vardır. Sonra Sünnet'in Kitab'ı nesh ettiği kabul edilse bile, bunun kesin yani lâfzen olmasa da manen vahiy olması gerekir. Rivâyetlerin birbirine zıt

³³ Geniş bilgi için bkz. Ca'fer es-Sübhânî, **Hükmü'l-ercül fi'l-vudû'**, Kum, Müessesetü'l-İmâm es-Sâdık, 1417, s. 9-25.

³⁴ Sübhânî, **Hükmü'l-ercül**, 16-25.

³⁵ **A.e.**, 28-32.

olduğu ve ümmetin iki görüşte ihtilaf ettiği bir durumda doğruluğu zan içeren ve yalan ihtimali olan Sünnet'in Kur'an'ın önüne geçmesi nasıl mümkün olur? Üstelik Mâide sûresinin Peygamber'e (s.a.v.) inen son sûre olduğu ve âyetlerinin nesh edilmediğine ilişkin ümmetin ittifakı vardır. Ayrıca, âyeti nesh ettiği düşünülen "O topukların ateşten çekeceği var" hadisi bir gazvede söylenilmiştir. Peygamber (s.a.v.) 9. yılda gerçekleşen Tebuk gazvesinden sonra gazveye çıkmamıştır. Mâide sûresi ise 10. yılın sonlarında ya da 11. yılın başlarında inmiştir. O halde, âyetten önceki Sünnet sonrasındaki Kur'an'ı nasıl nesh etmiştir? Ayakların hükmü husunda Müslümanlar arasındaki ihtilaf, Peygamber'in (s.a.v.) fetret döneminde ayaklarını yıkadıktan sonra âyetin bunu nesh etmesinden de kaynaklanmış olabilir. Peygamber (s.a.v.) ayaklarını yıkarken bazı sahâbe onu görüyor ve bunun sabit bir hüküm olduğunu zannederek âyet indikten sonra da yıkamada ısrar ediyordu. Nitekim Enes'den rivâyet edilen "Kur'an mesh ile indi, Sünnet yıkama ile" sözündeki Sünnet Peygamber'in (s.a.v.) âyetten önceki amelidir. Çünkü hüküm koyan ve nesh eden Kur'an'dır. Yine İbn Abbas'ın "İnsanlar yıkamada ısrar ediyor, ama ben Allah'ın Kitab'ında sadece meshi buluyorum" sözüyle de Peygamber'in (s.a.v.) ameliyle âyetin arası cem edilebilir ve bu şekilde yıkama âyetten önce olur. Kitap müheymin olduğu için Sünnet, Kitab'a muhalefet etmediği sürece alınır. Bu, Kitapla yetinmek ve Sünnet'i kaldırmak anlamına gelmez. Bilakis Sünnet Müslümanlar için Kur'an'a zıt olmamak şartıyla ikinci delildir. Kur'an ile Sünnet birleştirilebilirse iyi olur, yoksa Sünnet bırakılır.³⁶

Ayakların başın meshinden sonra gelmesinin israfî önlemek düşüncesiyle su dökmede iktisatlı davranmayı tenbih nüktesine Sübhânî şöyle itiraz eder: Bunu Zemahşerî ortaya çıkarmıştır. Böyle bir nükte ancak karışıklıktan emin olduğunda uygundur. Ayrıca ellerde de ayaklar gibi israf ihtimali vardır. Neden onlarla ilgili bir tenbih yoktur? Sübhânî, ayakların hilafına başta saç olduğu için yıkanmasının güç olması, eller gibi ayaklara da sınır belirlenmesi ve yerle temas ettiği için ayakların kirlenmesi sebebiyle başla ayak arasında fark olduğu ve aynı hükmü taşımalarının mümkün olmadığı iddiasına ise şöyle cevap verir: Saçın bir kısmının yıkanmasında güçlük olmaz. Nice benzer şeylerin hükmü de farklıdır. Ayakların kirlenmesi ise,

³⁶ Sübhânî, **Hükmü'l-ercül**, 34-38.

abdest alırken yıkanmalarını gerektirmez. Zira meshden önce ayakların temiz olması gerekir. Ona göre, seleften *ercül*'ü esre okuyup emrin yıkamaya döndüğünü söyleyenler de, Kur'ân'ı terk etmiş ve ona uygun olmayanları almışlardır.³⁷

Sübhânî'nin ayakların mesh edilmesine dair zikredilen hadislerden bazılarıyla ilgili yaptığı değerlendirmeleri ise şöyledir: Hz. Osman yüzünü ve kollarını üçer kere yıkayıp başını ve ayaklarını üçer kere mesh ettikten sonra “Rasûlullah'ın (s.a.v.) böyle abdest aldığını gördüm” diyerek bunun böyle olup olmadığını ashâba sormuş ve onlar da “evet” demiştir. Hz. Osman'ın hilafeti döneminde gerçekleşen bu rivâyete göre, insanlar ayakların hükmünde ihtilaf ediyorlardı. Hz. Osman da fiil ve sözle abdestte ayakların meshinin caiz ya da gerekli olduğunu insanlara öğretmek istedi. İnsanların bu konuda kendisini yalanlamasından korkuyordu ve sahâbeyi şahit tuttu. Abdullah b. Amr'dan nakledilen “Bir yolculukta Rasûlullah (s.a.v.) bizden geri kaldı. Bize yetiştiğinde namaz vakti daralmıştı. Biz abdest alıyor ve ayaklarımıza mesh ediyorduk. Bunun üzerine en yüksek sesiyle şöyle seslendi: “O topukların ateşten çekeceği var” şeklindeki rivâyetin yıkamaya delil getirilmesi ise şaşırtıcıdır. Çünkü sahâbe o zaman ayaklarına mesh ediyordu. Her gün abdest almalarına rağmen ayakların hükmünü bilmemeleri imkânsızdır. Peygamber (s.a.v.) meshi inkâr etmemiş, necaset bulaşmış topuklarla namaz kılmalarını diye onları bu şekilde abdest almaktan men etmiştir.³⁸

Sübhânî, ayakların yıkanmasıyla ilgili rivâyetleri de şöyle değerlendirir: Yıkama rivâyetlerinin sahihi de vardır, zayıfı da. Ancak Kitâb'a ters düştüğünde, sahih de olsa kıymeti yoktur ve onu nesh ettiği söylenemez. Ayrıca ayakların temizliğiyle ilgili bilgiye insanların ihtiyacı olduğu için haberlerin mütevâtir olması gerekir. Âyete rağmen yıkamanın yaygınlaşması idari baskılar sonucunda olmuştur. Halife ve hâkimlerin maslahat düşüncesi, ayakların altının kirlenmesi gerekçesiyle mesh yerine ayakları yıkamayı gerekli kılmıştır. Ayrıca mesh görüşünde olanlar sorgulandığı için akidelerini ortaya koymaktan çekiniyor; ancak gizlice açıklıyorlardı. Haccâc'ın sözleri ve bazı rivâyetler buna delalet eder.³⁹

³⁷ Sübhânî, *Hükmü'l-ercül*, 39-41.

³⁸ *A.e.*, 52, 54-55.

³⁹ Geniş bilgi için bkz. *A.e.*, 99-102.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

YIKAMA VE MESH GÖRÜŞLERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

4.1. MÂİDE 6. ÂYET AÇISINDAN DEĞERLENDİRME

Burada öncelikle Mâide sûresinin 6. âyetinden çıkabilecek hükmün, “ayakların yıkanması” şeklinde olup olmadığı ortaya konmaya çalışılacak; bunun için *ercül* kelimesinin üstün kıraati ve *eydiye* üzerine atfedildiğinde araya cümle girmesinin hükmü üzerinde durulacaktır. Üstün kıraatine ya da *ercül*'ün *eydiye* üzerine atfına gerekçe gösterilen ayaklara sınır belirlenmesi de irdelenecektir. Ayrıca *ercül*'ün *civâr* dolayısıyla mı esre olduğu ve meshin yıkama anlamına gelip gelmediği gibi meselelere değinilecektir. Daha sonra mesh etmenin âyetten delili olan esre kıraati ele alınacak ve âyetin ayaklarla ilgili hükmü tespit edilecektir.

4.1.1. Yıkama Görüşünün Delili: *Ercül*'ün Üstün Kıraati

Abdest âyetindeki *ercül* kelimesinin meşhur ve mütevâtir kıraatlerinden biri üstün kıraatidir. Abdestte ayakları yıkamanın farz olduğu görüşünü benimseyen Ehl-i Sünnet âlimleri *ercül* kelimesinin üstün kıraatini esas alarak, onu *eydiye* üzerine atfetmiştir. Ancak bu, aşağıda değinilecek hususlar nedeniyle problemlidir bir durumdur.

4.1.1.1. *Ercül* ile *Eydiye* Arasına Cümle Girmesi

Ercül kelimesi yanındaki *ruûs*'a değil, uzağındaki *eydiye* üzerine atfedildiğinde araya hüküm içeren yeni bir cümle girmektedir. Dil kurallarına göre, ma'tûfla ma'tûfun aleyh arasında itirazıya olmayan yeni bir cümlenin girmesi caiz değildir. Bunun caizliğine dair Kur'ân'dan delil getirilen âyetler tefsir bölümünde detaylı bir şekilde incelenmiş ve durumun böyle olmadığı tespit edilmiştir.

Ayakları yıkama görüşü sahiplerine göre, ma'tûf ile ma'tûfun aleyh arasında yeni bir cümlenin girmesi ya tertibe ya da mesh eder gibi hafif yıkamaya işaret sayılmıştır. Oysa ellerin yıkanması ile ayaklar arasında başın meshinin girmesini tertiple ilişkilendirmek tutarlı gözükmemektedir. Çünkü âyette tertibi gerekli kılan bir delil yoktur. Nitekim Ebû Hanîfe ve İmam Mâlik'e göre vav ile atıf yapıldığında tertip şart değildir.¹ Suyu israf etmemek veya iktisatlı kullanmak için ayakları mesh

¹ Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-Muhît*, III, 438.

eder gibi yıkama görüşüne gelince, bu da “Ayaklar en çok kirlenen organdır ve yıkanması gerekir” görüşüyle ve abdesti tarif eden hadislerde geçen ayakların üçer defa yıkanmasıyla çelişmektedir.

4.1.1.2. Ayaklara Sınır Belirlenmesi

Yıkama görüşünde olanlara göre âyetteki *ercül* kelimesinin üstün okunarak yıkanan organlardan eller üzerine atfedilmesinin gerekçesi “Dirseklere kadar ellerinizi yıkayın”da olduğu gibi ayaklarda da “bileklere kadar” denilerek bir sınır belirlenmesidir. Bu görüş sahipleri, abdest ve teyemmümde meshe sınır konmamasını da delil getirir. Oysaki hiçbir kayıt getirilmeden yıkayın denildiğinde, eller ve ayaklarda en az bileklere kadar olan kısım anlaşılır. Nitekim “Hırsızların ellerini kesin”² ve “El ve ayaklarının çaprazlama kesilmesi”³ şeklindeki âyetlerde sınır konulmadığı için bileklere kadar olan kısım anlaşılmıştır.⁴ Bu nedenle “bileklere kadar” olan kısmın yıkanmasının anlaşılması için sınır belirlenmesine gerek yoktur. Ellerde “dirseklere kadar” denilmesi ise kolların da yıkanması gerektiğini belirtmek içindir. Dolayısıyla abdestte ayaklara sınır belirlenmesi onların yıkanmasına delil olamaz. Taberî’nin değindiği gibi mesh etmek organın tamamını veya bir kısmını kapsar.⁵ Bu yüzden abdestte başın tamamı veya bir kısmı mesh edilmiştir. Sınır belirlemeden “Ayaklarınızı mesh edin” denilseydi, ayağın tamamı veya bir kısmının meshi anlaşılabilirdiğinden “bileklere kadar” ifadesiyle ayağın alt değil, üst kısmı kastedilmiş olur. Nitekim meshin ayağın üstüne yapıldığı hususunda ittifak vardır.

Teyemmümde ise yüz ve eller mesh edilir. Ellerin bileklere kadar mesh edilmesi yeterli olduğu için ellere sınır getirilmemiştir. Nitekim ellerin bileklere kadar mesh edilmesinin yeterli olduğunu bildiren hadisler vardır.⁶ Ayrıca hem abdest hem guslün yerine geçen teyemmümüm abdeste kıyaslanması pek isabetli değildir.

² Mâide 5/38.

³ Mâide 5/33.

⁴ Hz. Peygamber’in ve sahâbenin uygulaması bu yönde olduğu için İslam Hukukçularının büyük çoğunluğu hırsızın elinin bilekten kesilmesi gerektiği konusunda görüş birliği içindedir. Bkz. Ali Bardakoğlu, “Hırsızlık”, *DİA*, XVII, 390.

⁵ Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, VIII, 198.

⁶ Buhârî, *Teyemmüm*, 4, 5, 6, 7, 8; Müslim, *Tahâre*, 28; Ebû Dâvud, *Tahâre*, 121; Tirmizî, *Tahâre*, 110; Nesâî, *Tahâre*, 199, 200, 202.

4.1.1.3. *Ercül*'ün Esre Kıraatinin *Civâr* Sebebiyle Olması

Ayakların yıkanması görüşüne sahip olan Ehl-i Sünnet'in *ercül*'ün esre kıraatiyle ilgili ağırlıklı görüşü, *civâr* yani esreli bir kelimedenden sonra geldiği için bu harekeyi aldığı şeklindedir. Onlara göre abdest âyetindeki *civâr*'ın delili, eller gibi ayaklara da sınır belirlenmesidir. Bazı dilciler abdest âyetinde *civâr*'ı caiz görse de, daha önce geçtiği üzere bu ancak zaruret halinde şiiirde olabilir ve esre okunduğunda karışıklığa sebebiyet vermemesi gerekir. Ayrıca *civâr* ma'tûfta değil, sıfattadır. Abdest âyetindeki durum ise böyle değildir. Allah'ın Kelamı kusurlu bir yöntem olan *civâr*'dan münezzehdir. Nitekim konuyla ilgili delil getirilen diğer âyetlerde de esrenin sebebinin *civâr* olmadığı tespit edilmiştir. Sonuçta *ercül* kelimesini *civâr* dolayısıyla esre okumak uygun olmadığı gibi, daha önce geçen “yıkayın” emrine bağlamak da hangi kıraat tercih edilirse edilsin problemlidir. Zira “yıkayın” ve “mesh edin” şeklinde farklı mânâlarda iki ayrı cümle kurulmuştur.

4.1.1.4. Meshin Yıkama veya Mestler Üzerine Mesh Anlamına Gelmesi

Yıkama görüşü sahiplerinin *ercül*'ün esre kıraati ile ilgili olarak *civâr*'dan başka, iki değerlendirmesi daha vardır. Bunlardan biri, meshin yıkama anlamına da geldiği şeklindeki görüştür. Ancak mesh mecâzen yıkama anlamına gelse bile, âyetin iç bağlamına göre mesh yıkamadan ayrılmış; yıkanan ve mesh edilen organlar farklı hükümlere bağlanmıştır. Nitekim Kur'ân'da ve hadislerde meshin yıkama anlamına gelmediği görülmektedir. Sözlüklerde meshe yıkama anlamının verilmesi ise hicrî 7. yüzyıldan itibaren. Bu da, *meseha* ve *temesseha* kelimelerinin *tevedde*a anlamında kullanılmasından hareketle meshin yıkama anlamına da geldiğinin söylenmesidir. Abdest âyetinde mesh fiilinin baş için hakikat, ayaklar için mecaz anlamına geldiği iddiası; aynı cümlede bir kelimenin hakikat ve mecaz anlamlarını birleştirmektir ki, bu imkânsızdır. Tefsir bölümünde detaylı bir şekilde incelenen bu görüşün delil gösterilmesi isabetli değildir.

Kıraatlerin yıkama hükmünde birleştirilmesiyle ilgili diğer görüş *ercül*'ün esre kıraatinin ayağın giyinik, üstün kıraatinin de çıplak olduğu hale hamledilmesidir. Ancak âyette buna işaret eden herhangi bir delil yoktur.

4.1.2. Mesh Görüşünün Delili: *Ercül*'ün Esre Kıraati

Abdest âyetindeki *ercül* kelimesinin meşhur ve mütevâtir kıraatlerinden biri de esre kıraatidir. Bu durumda *ercül* yanındaki esreli *ruûs* üzerine atfedilir. Mesh kelimesi Kur'ân-ı Kerîm'de üç âyette⁷ geçmektedir. Bunların hepsinde, mesh fiilinin mef'ûlü bâ harfi cerriyle gelmiş ve üzerine ikinci bir mef'ül atfedilmiştir. Abdest âyetindeki *ercül* kelimesinin bir kıraati hariç, bütün âyetlerde mesh fiilinin ikinci mef'ûlünün harekesi esredir. Dolayısıyla diğerlerinde olduğu gibi abdest âyetinde de ikinci mef'ûlün birincinin lafzına atfedilerek esre okunmalıdır. Zira Arap dili açısından isabetli olan budur. Fakat yıkama görüşüne sahip olanlar, onu üstün okumuş ve *eydiye* üzerine atfetmiştir.

4.1.3. Abdest Âyetinin Ayaklarla İlgili Hükümü

Âyetten çıkarılan farklı hükümler *ercül* kelimesinin meşhur ve mütevâtir kabul edilen iki kıraatine dayandırılmaktadır. Üstün kıraatinden yıkama, esre kıraatinden mesh hükümü çıkarılsa da hangi görüş benimseniyorsa diğer kıraat ona göre yorumlandığından burada önemli olan varılacak sonuçtur. Meseleye bu açıdan bakıldığında Arap dili kurallarına göre, âyetin ilgili kısmının anlamı “Başınızı ve ayaklarınızı mesh edin” şeklinde olmalıdır. Çünkü *ercül* kelimesi mecrur (esreli) olan *ruûs* üzerine atfedilmiştir ve onun hükmünü alması gerekir. *Ercül* üstün de okunsa, *ruûs*'un mahalline atfedilebileceği için hüküm değişmez. Ancak lafza atfı bırakıp mahalle atfetmek de isabetli değildir. Bize göre söz konusu kelime esre de okunsa, üstün de okunsa âyetten tek bir hüküm çıkar; o da ayakların baş üzerine atfedilerek mesh edilmesidir.

Sonuçta, abdestte ayaklara yapılacak işlemle ilgili olarak âyetin zâhirî anlamından ayakların mesh edilmesi gerektiği anlaşılmaktadır. Zira Allah Teâlâ “Ey iman edenler, namaza kalktığınızda yüzünüzü ve dirseklere kadar ellerinizi yıkayın; başınızı ve bileklere kadar ayaklarınızı mesh edin” demek suretiyle abdestin farzlarını ve hükümlerini ayrıntılı bir şekilde açıklamıştır. Bu âyette, yıkanacak ve

⁷ Nisâ 4/43, Mâide 5/6, Sâd 38/33.

mesh edilecek organlar ayrı ayrı belirtildiği gibi, kollar ve ayaklardaki sınır da belirlenmiştir.

Abdestte ayakların durumuyla ilgili Mâide 6. âyetin anlaşılmasında farklı yorumların bulunmasının asıl sebebi, hadislerdeki abdestte ayakların yıkanmasıyla ilgili ifadelerin yıkama görüşüne esas alınması ve âyetin de bu anlama gelecek şekilde yorumlanmasıdır. Dolayısıyla yıkama görüşünün asıl dayanağı âyet değil, Peygamber'den (s.a.v.) ayaklarını yıkadığına dair gelen sahih rivâyetler ve ayaklarını mesh edenlere yaptığı iddia edilen uyarılardır.

4.2. İLGİLİ HADİSLER AÇISINDAN DEĞERLENDİRME

Tezin ikinci bölümünde, ayağın yıkanması, mesh edilmesi ve topuklarla ilgili uyarı içeren hadisler oldukça geniş bir şekilde incelenmiş ve özellikle metin tahlil ve tenkitleri üzerinde durulmuştur. Ayağın yıkanmasına dair hadislerden abdesti tarif edenler, diğer yıkama rivâyetlerine göre hem sayıca daha çok ve sahih hem de öncelikle incelenmesi lazım gelen rivâyetlerdir ve önemli görülen dört meşhur sahâbinin naklettikleri irdelenmiştir. Aşağıda bunların ve yıkamaya delil getirilen diğer rivâyetlerin değerlendirilmesi yapılacaktır. Topuklarla ilgili uyarı içeren hadisler ise mesh hadisleri ile birlikte değerlendirilecektir.

4.2.1. Yıkama Rivâyetleri

Abdullah b. Zeyd'den nakledilenler, Rasûlullah'ın (s.a.v.) abdestinin nasıl olduğu sorusuna karşılık onun, abdesti tarifinden ibarettir. Bunların biri hariç tamamının yıkamadan bahseden rivâyet olduğu tesbit edilmiştir. Ancak Abdullah b. Zeyd'den hadis nakleden kardeşinin oğlu Abbâd b. Temîm'in, babası veya amcasından naklettiği ayakların meshiyle ilgili rivâyet dikkat çekicidir.

Hz. Osman'dan nakledilen rivâyetlere göre o, Peygamber'den (s.a.v.) gördüğü gibi abdest almış ve çoğu rivâyetlerde ayaklarını üç kere yıkamıştır. Abdesti tarif eden bu rivâyetleri incelediğimizde, bunların çoğunun sonunda bulunan ve onun Rasûlullah'dan (s.a.v.) naklederek söylediği “*Kim şu benim abdest aldığım gibi abdest alır, iki rekât namaz kılar ve namazda içinden konuşmazsa geçmiş günahı*

affolunur” kısmının problemlili olduğu görülmüştür. Çünkü akla bir şey getirmeden namaz kılmak mümkün değildir ve üstelik bu içerikli rivâyetler, ayakları yıkamayı teşvik edici bir unsur olarak sunulmakta ve öne çıkarılmaktadır. Oysa araştırmamızda, Hz. Osman’dan “Allah’ın emrettiği gibi” güzel bir şekilde abdest alıp namaz kılan kişilerin, farz namazlar arasında işlenen –büyükler hariç– günahlarının affolacağı ve bunun ilgili âyetlerle bağlantısının kurulduğu sahih rivâyetler tesbit edilmiştir. Ayrıca yıkama rivâyetleriyle meşhur Hz. Osman’dan, meshe dair rivâyetlerin bulunduğu da tesbit edilmiştir.

Hz. Ali’den nakledilen rivâyetlerde Ali, Peygamber’in (s.a.v.) abdestini göstermek için abdest almıştır. Bunların bir kısmında abdest alırken ayaklarını üç kere yıkamıştır. Diğer bir kısmında ise mesh ederek abdest almıştır. Mesh ederek abdest aldıktan sonra “*Eğer Rasûlullah’ın (s.a.v.) ayaklarının üstünü mesh ettiğini görmeseydim, altını (mesh etmenin) daha doğru olduğunu düşünürdüm*” dediği rivâyetler olduğu gibi, “*Bu, abdestli olanın abdestidir*” dediği rivâyetler de mevcuttur. “*Bu, abdestli olanın abdestidir*” şeklindeki sözün iki açıdan tutarsız olduğunu söyleyebiliriz. Birincisi, rivâyetlerin bir kısmında ayakların meshinden, diğer bir kısmında yüz, kollar, baş ve ayakların meshinden sonra böyle denilmiştir. Burada bir karışıklık söz konusudur. İkincisi, abdestli olan kişinin abdest alması gerekmez. Eğer tekrar abdest alacaksa ve ayaklar mesh edilirse abdest tam olmaz diye düşünülüyorsa “nûrun alâ nûr” olması için yıkayarak abdest alması gerekir. Ayrıca Hz. Ali’nin bevl ettikten sonra *na’leyn*’ine mesh ettiğini bildiren rivâyetler, sadece abdestli iken ayağa mesh edilebileceği görüşüne karşı bir delildir.

İbn Abbas’dan Rasûlullah’ı (s.a.v.) *na’leyn* ile birlikte ayağını yıkarken gördüğüne dair nakledilen hadislerin, Hz. Ali’ye nisbeti daha uygundur. Çünkü İbn Abbas’a ait rivâyetlerin çoğunun, diğer sahâbeye ait olduğu bilinmektedir. Bu rivâyetler de konusu itibariyle Ali’den gelenlere çok benzemektedir.

Hadis bölümünde incelemediğimiz, ama ayakları yıkama görüşüne delil getirilen bazı rivâyetlere de burada kısaca değinmek istiyoruz.

Abdullah es-Sünâbihî'den rivâyet edilen, yıkanan ve mesh edilen abdest organlarından günahların döküldüğünü bildiren hadislerde⁸ ayakların yıkandığından bahsedilmektedir. Bu rivâyetlerde günahın dökülmesi sadece yıkanan organlara mahsus olmadığı için, mesh edilen organlardan da günah dökülür. Dolayısıyla ayakların yıkanmasıyla günahların dökülmesi arasında bağlantı kurmak isabetli değildir, ancak bunlar yıkama rivâyetlerinden sayılır. Konuyla ilgili Amr b. Abese ve Ebû Umâme rivâyetleri⁹ de benzer şekildedir.

Ebû Hureyre'nin kollarını omuzlarına, ayaklarını da dizlerine kadar yıkayarak abdest aldıktan sonra Peygamber'den (s.a.v.) naklettiği “Abdest aldığınız için kıyamet gününde alınlarınız ve ayaklarınız parlar bir şekilde haşredileceksiniz. Hanginiz parlaklığını uzatmak isterse uzatsın” şeklindeki rivâyetlerde¹⁰ ayakların yıkanmasıyla parlaklık arasında bağlantı kurmak isabetli değildir. Çünkü bu rivayetlerde geçen “abdesti tam alan” ve “abdestin izi” gibi ifadeler geneldir, yüzün tamamı ve kollar da yıkandığı halde sadece alın ve ayakların parladığı bildirilmektedir. Ancak bunlar da yıkama rivâyetlerinden sayılır. Ayrıca Ebû Hureyre'den gelen başka bir rivâyette¹¹ ümmetin ahirette abdestten ötürü alınlarında ve ayaklarında parlaklık olması sebebiyle tanınacağından bahsedilmektedir.

Parmak aralarının hilallenmesi ve hilallenmediği takdirde ateşin onları hilalleyeceğiyle ilgili rivâyetlere¹² gelince; orada geçen *esâbi*' sözü, parmak anlamına gelen *isba*', *usbu*' vb. kelimelerin çoğuludur. El ve ayak parmakları mânâsı verilen bu kelimenin fiili, *sabea*'dır ve sözlükte, “gıybet ettiği kişiye parmağıyla işaret etmek, parmağını bir şeyin içine sokmak, (ör. Yemek yemek) parmakla dokunmak, parmakla yoklamak ve bir şeyi işaretle göstermek” gibi anlamlara gelir. Hatta parmak kelimesi, “iz” anlamına da gelmektedir ve “Üzerinde Allah'ın nimetinin eseri (isbeun hasenetün) var”, “Bunun bu işte bir parmağı var” gibi

⁸ İbn Mâce, **Tahâre**, 6; Nesâî, **Tahâre**, 85.

⁹ İbn Mâce, **Tahâre**, 6; Nesâî, **Tahâre**, 108.

¹⁰ Müslim, **Tahâre**, 12.

¹¹ Müslim, **Tahâre**, 12.

¹² Abdurrezâk b. Hemâm, **Musannef**, I, 22-26; İbn Ebî Şeybe, **Musannef**, I, 269-273.

kullanımlar söz konusudur.¹³ Kur’ân’da iki yerde¹⁴ geçen *esâbi* kelimesi “el parmakları” mânâsında kullanılmıştır. Bu kelimenin öncelikli anlamı el parmaklarıdır. Ayak parmakları anlamına gelmesi için karine gerekir. Dolayısıyla rivâyetlerdeki parmakların hilallenmesiyle ilgili ifadelerden, ayak parmaklarına dair bir işaret yoksa el parmakları anlaşılır. **İbn Ebî Şeybe**’de, İbn Mes’ûd, Huzeyfe, Hasan ve Ebû Bekr rivâyetlerinde geçen “hilallenmeyen parmakları, ateşin hilalleyeceği” şeklindeki ibarelerde ayaklarla ilgili bir işaret yoktur. Hz. Ömer’den abdest alan bir topluluğa “Hilalleyin” dediği şeklindeki ifade de böyledir. **Taberî**’de geçen İbn Ömer’le ilgili “Ayakkabısını çıkarıp ayaklarını yıkadıktan sonra parmaklarını hilallerdi” şeklindeki ibarenin, hadis kaynaklarında “Ayakkabısını çıkardıktan sonra parmaklarını hilallerdi”¹⁵ şeklinde olması düşündürücüdür. Rasûlullah (s.a.v.) “Namaza kalktığında abdestini düzgün al, el ve ayak parmaklarının arasına suyu geçirmeye dikkat et” dedi, şeklinde İbn Abbas’dan gelen rivâyet zayıf olarak değerlendirilmiştir.¹⁶ Ancak ayaklar yıkanırken parmakların hilallenmesi normal bir durum olduğundan hilallemeye dair rivâyetler¹⁷, yıkama rivâyetlerinden sayılır. Peygamber’in (s.a.v.) abdest alırken serçe parmağıyla ayaklarını ovduğunu gördüm, şeklindeki Müstevid b. Şeddâd rivâyeti¹⁸ de böyledir.

Taberî’de, el-Muğîre b. Hanîn’den abdest alırken ayaklarını yıkayan birini gören Peygamber’in (s.a.v.) “Bana böyle emredildi” dediği nakledilmektedir. Ancak bu rivâyete hadis kaynaklarında rastlanmamıştır. Bu gibi rivâyetler sahih olsa bile, eğer Peygamber (s.a.v.) Allah’ın emriyle ayaklarını yıkıyorsa bunun âyetten önceki bir döneme ait olması gerekir ve ayakların mesh edilmesine engel teşkil etmez. Ayrıca hadislerde ayakların yıkanması ile ilgili herhangi bir emir de bulunmamaktadır. Sadece âmâ olan birine Peygamber’in (s.a.v.) “ayağının altını

¹³ İbrâhim Mustafa vd., **Mu’cemü’l-Vesît**, 506; Mevlût Sarı, **el-Mevârid (Arapça-Türkçe Lûgat)**, İstanbul, Bahar Yayınları, 1980, s. 855.

¹⁴ Bakara 2/19, Nûh 71/7.

¹⁵ İbn Ebî Şeybe, **Musannef**, I, 271.

¹⁶ İbn Mâce, **Tahâre**, 54. Tahkik için bkz. Serdar Murat Gürses, “**Kütüb-i Sitte’deki Abdest Ve Çıplak Ayağa Meshle İlgili Hadislerin Değerlendirilmesi**”, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2009, 64-66.

¹⁷ Abdurrezzâk b. Hemmâm, **Musannef**, I, 23-24; İbn Ebî Şeybe, **a.g.e.**, I, 271.

¹⁸ Ebû Dâvud, **Tahâre**, 59.

yıka” diye buyurduğu bir rivâyet nakledilmektedir.¹⁹ Bu emir, adam kör olduğu için ayağın altının kirini veya ona bulaşan bir şeyi yıkamasını tenbih için olabilir.

Ebû Zer’den nakledilen “Biz abdest alırken Rasûlullah (s.a.v.) evinden bizi gördü ve “O topukların ateşten çekeceği var” dedi, biz de ayaklarımızı ovmaya ve yıkamaya başladık” şeklindeki rivâyet²⁰ doğru ise, uyarıdan önce ayaklarımızı yıkamayıp mesh ettikleri anlaşılabilir. Ebû Ümâme’den nakledilen “Rasûlullah (s.a.v.) üç kere “O topukların ateşten çekeceği var” deyince, mescitte topuklarımızı çevirip onlara bakmayan hiç kimse kalmadı” şeklindeki rivâyete²¹ gelince, buna da hadis kaynaklarında rastlanmamıştır.

Ercül’ün üstün kıraatiyle okunacağına dair sahâbeden İbn Mes’ûd ve bir rivâyetinde İbn Abbas dışında görüş bildiren sahâbî sadece Hz. Ali’dir. Bazı tefsir kitaplarında geçen, Hasan ve Hüseyin’in âyeti *ercüliküm* şeklinde okuduğunu işiten Ali (r.a.) “*Ercüleküm* (olacak), bu cümlenin takdim ve tehirindedir” dedi şeklindeki rivâyet de hadis kaynaklarında bulunamamıştır.

Hz. Ömer’in, ayağı üzerinde tırnak kadar kuru yer bırakan bir adam görünce, ona (namazını bitirince) abdestini ve namazını iade etmesini emrettiği veya “Dön, abdestini güzel al” deyince, adamın dönüp (abdest aldıktan) sonra namaz kıldığı şeklindeki rivâyetlerde²² geçen *vudû*’ kelimesi gusül anlamında kullanılmış olabilir. Çünkü gusülle ilgili benzer rivâyetler vardır.²³ Enes ve bazı sahâbe’den nakledilen bu anlamdaki rivâyetler ise zayıf sayılmıştır.²⁴

Abdullah b. Amr’dan nakledilen Rasûlullah’ın (s.a.v.) yüz ve kollarını üç kere yıkayıp başını mesh ettikten ve ayaklarını da üç kere yıkadıktan sonra “İşte abdest böyle alınır. Kim buna bir şey ekler veya eksiltirse günaha girmiş ve

¹⁹ Abdurrezzâk b. Hemmâm, **Musannef**, I, 25; İbn Ebî Şeybe, **Musannef**, I, 305-306.

²⁰ Abdurrezzâk b. Hemmâm, **a.g.e.**, I, 22.

²¹ Mâverdî, **el-Hâvî**, I, 126.

²² Abdurrezzâk b. Hemmâm, **a.g.e.**, I, 36-37; İbn Ebî Şeybe, **a.g.e.**, I, 376; Müslim, **Tahâre**, 10.

²³ İbn Ebî Şeybe, **a.g.e.**, I, 374-378.

²⁴ Serdar Murat Gürses, “**Kütüb-i Sitte’deki Abdest Ve Çıplak Ayağa Meshle İlgili Hadislerin Değerlendirilmesi**”, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2009, 127-129.

zulmetmiş olur” dediği şeklindeki rivâyet²⁵ hem sened hem de metin açısından zayıf sayılmıştır.²⁶ Zira abdest organları bir veya iki kere yıkandığında da abdest olur.

Kâsânî'nin **Bedâi'u's-Sanâi'** adlı eserinde naklettiği “Peygamber (s.a.v.) birer kere yıkayarak abdest aldı, ayaklarını yıkadı ve “Bu, Allah'ın onsuz namazı kabul etmeyeceği abdesttir” buyurdu” şeklindeki rivâyette geçen “ayaklarını yıkadı” ibaresi de hadis kaynaklarında bulunamamıştır.

4.2.2. Mesh Rivâyetleri

Hz. Osman'ın halife iken ayaklarını mesh etmesi ve bunu sahâbenin tasdik etmesi, o dönemde ayakların mesh edildiğini göstermektedir. Rifâa b. Râfi' hadisinde, abdesti tam alma (isbâğu'l-vudû'/yıkanan ve mesh edilen organlara hakkını verme) Allah'ın emrettiği gibi yüzü ve kolları yıkama, başı ve ayakları mesh etme olarak bildirilmektedir. Bu da Allah'ın Kitabı ile örtüşmektedir. İbn Abbas'ın mesh görüşüne gelince, rivâyetlerden onun Peygamber'i (s.a.v.) abdest alırken görmediği ve görüşünü âyete dayandırdığı anlaşılmaktadır. İbn Abbas'ın âyetteki *ercül* kelimesini esre okuyarak mesh anlamı çıkardığını, topuklarla ilgili uyarıyı öğrenince üstün okuduğunu söyleyenler, -farkında olmadan- âyetin olması gereken kıraatinin esre olduğunu ve üstün kıraatinin sonradan çıktığını kabul etmiş olmaktadır.

Evs b. Ebî Evs rivâyetlerinde Rasûlullah'ın (s.a.v.) *na'leyn*'ine veya *na'leyn* ile birlikte ayaklarına mesh etmesi de mesh rivâyetlerinden sayılır. Çünkü *na'l*, sandalet veya farklı yerleri açık ve bileklere kadar ulaşmayan ayakkabıya denir. Dolayısıyla *na'leyn*'e mesh edilirken ayağa da mesh edilmektedir. Ayrıca İbn Ömer'den Peygamber'i (s.a.v.) *na'leyn* giyinik iken abdest aldığını gördüğüne ve

²⁵ İbn Mâce, **Tahâre**, 48; Ebû Dâvud, **Tahâre**, 52; Nesâî, **Tahâre**, 105.

²⁶ Necati Yeniçel, Hüseyin Kayapınar, **Sünen-i Ebû Dâvûd Terceme Ve Şerhi**, I, 246; Serdar Murat Gürses, **“Kütüb-i Sitte'deki Abdest Ve Çıplak Ayağa Meshle İlgili Hadislerin Değerlendirilmesi”**, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2009, 83-84.

kendisinin de böyle yaptığına dair sahih rivâyetler²⁷ de vardır. Ancak benzer rivâyetler yeterli görüldüğünden bu rivâyetler ayrıntılı bir şekilde incelenmemiştir.

Topuklarla ilgili uyarı içeren hadislerden Abdullah b. Amr rivâyetinde detaylı bilgiler verilmektedir. Buna göre, olay Mekke'den Medine'ye dönerken olmuştur. Abdullah b. Amr babasıyla hicrî 7. yıldan sonra Medine'ye geldiği için bu olay, kaza umresinde değil veda haccı dönüşünde gerçekleşmiş olmalıdır. Bu da Mâide sûresinin nüzûlünden sonradır. Bu yolculukta abdest alınırken ayaklar mesh edilmiştir. Rivâyetlerde abdest alınırken acele edildiği bildirildiği için, abdestin tam alınmasına ve topuklarda olabilecek necesate dikkat çekildiği düşünülmektedir. Uyarı yapılırken ayakların yıkanmasının emredilmemesi, abdestte ayakların yıkanması gerekmediğini göstermektedir.

Câbir b. Abdullah'dan, Peygamber'in (s.a.v.) "*O topukların ateşten çekeceği var*" dediği rivâyet edilmiştir. Bu rivâyetlerin bazılarına göre, ayağında dirhem kadar yıkanmamış yer kalan veya topuklarına su değmeyen bir adama böyle söylenilmiştir. Bu rivâyetlerde de ayakların yıkandığından bahsedilmemekte, sadece topuklarla ilgili uyarı yapılmaktadır.

Ebû Hureyre ve Hz. Âişe'den "Abdesti tam alın. Çünkü ben Rasûlullah'ın "*O topukların ateşten çekeceği var*" dediğini duydum" şeklinde ifadeler nakledilmektedir. İlgili rivâyetlerden anlaşıldığı üzere, Ebû Hureyre ve Âişe, Hz. Peygamber'in topuklarla ilgili uyarısını, abdestin tam alınmasına gerekçe göstermişlerdir. Fakat bu sözler zamanla ayakların yıkanmasına delil getirilmiştir.

4.2.3. Yıkama ve Mesh Rivâyetlerinin Karşılaştırılması

Yıkama rivâyetlerini ve Peygamber'in (s.a.v.) abdest alırken ayaklarını yıkadığına ve mesh edenleri topuklarla ilgili uyardığına dair hadisleri esas alan Ehl-i Sünnet âlimleri ayakların yıkanmasını gerekli görmüştür. Fakat sadece yıkama görüş ve rivâyetlerini dikkate alarak bir sonuca varmanın isabetli olmayacağı açıktır.

²⁷ Mâlik b. Enes, **Muvatta'**, II, 418-419; Abdurrezzâk, **Musannef**, I, 202; Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, VIII, 298; Buhârî, **Vudû'**, 29; Müslim, **Hac**, 5; Ebû Dâvud, **Menasik**, 21; Nesâî, **Tahâre**, 95; İbn Huzeyme, **Sahih**, I, 100; Ebû Avâne, **Müsned**, II, 424;

Neticede, ayakların yıkanmasıyla ilgili sahih rivâyetler olduğu gibi meshle ilgili sahih rivâyetler de vardır. Mesh rivâyetlerinin yıkama rivâyetlerinden sayıca daha az ve şaz rivâyetler olduğu ileri sürülmektedir. Mâide sûresi son inen sûrelerden olduğu ve âyet varken soru sormaya pek ihtiyaç duyulmadığı için mesh ile ilgili rivâyetlerin az olması tabîîdir. Ayrıca yıkamanın meshi de içermesi ve ayakların kirli olması gibi nedenler, yıkama rivâyetlerinin mesh rivâyetlerinden daha fazla olmasının sebebi olarak gösterilebilir. Ancak çoraba ve *huffeyn*'e meshle ilgili rivâyetler de mesh rivâyeti olduğu için, bunların da sayısının az olmadığı aşikârdır.

Allah'ın Elçisi'nin sarık, çorap, sandalet ve ayakkabı üzerine mesh ettiğine dair haberler çoktur. Örneğin Ca'fer İbn Amr'ın babasından (Ümeyyetü'd-Damrî) naklen “Peygamber'in (s.a.v.) sarığı ve *huffeyn*'i üzerine mesh ettiğini gördüm” dediği rivâyet edilir.²⁸ Muğîre İbn Şu'be de Peygamber'in (s.a.v.) bevl ettikten sonra abdest alıp çorapları ve *na'leyn*'i üzerine mesh ettiğini rivâyet etmiştir.²⁹ Ayrıca ayağa giyilen şeylerle ilgili rivâyetlerin çıplak ayağa mesh rivâyetlerinden daha fazla olması, âyetin zâhirinden ayağa giyilen şeyler üzerine mesh edilebileceği hükmünü çıkarmanın zor olmasındandır. Âyette açıkça bahsedilmemesine rağmen ayağa giyilen şeylere mesh yapılabilmesi, meshin kelime anlamından kaynaklanmaktadır. Çünkü mesh, yıkama olmadığından organın kendisi veya üzerindeki herhangi bir şey mesh edilebilir.

4.3. DİĞER DELİLLER AÇISINDAN DEĞERLENDİRME

4.3.1. Yıkama Görüşünün Diğer Dayanakları

4.3.1.1. Temizlik Gerekçesi

Abdest âyetinde geçen “Allah size zorluk çıkarmak istemez, fakat sizi tertemiz yapmak ister” sözüne dayanılarak temizliğe dikkat çekilmekte ve bu ifade ayakların yıkanması gerektiğine delil alınmaktadır. Ancak abdest; necasetten değil, hadesten taharettir. Abdestte çoğu zaman temiz organlar yıkanıp mesh edilmektedir. Dolayısıyla burada temizliğin maddî boyutundan ziyade mânevî boyutuna vurgu

²⁸ İbn Ebî Şeybe, **Musannef**, I, 314, II, 250; Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, XXIX, 154; Dârimî, **Tahâre**, 38; Buhârî, **Vudû'**, 47; İbn Mâce, **Tahâre**, 89.

²⁹ İbn Ebî Şeybe, **a.g.e.**, XX, 164.

yapılmaktadır. Bu da böyle bir gerekçenin ileri sürülmeyeceğini gösterir. Eğer ayağı mesh maddî bir temizlik olsaydı ayağın üstü değil, altı mesh edilirdi. Ayrıca ayaklar en çok kirlenen organ olduğundan, yıkanması gerekir düşüncesiyle âyetin “mesh edin” kısmına “Ayaklarınızı yıkayın” mânâsını vermek, Enes b. Mâlik’in de dediği gibi Allah’ın sözüne aykırıdır. Ayağı mesh tam bir temizlik olmadığı için, ayak kirliyse zaten yıkanır. Nitekim Peygamber (s.a.v.) abdest alırken *huffeyn*’ini çıkarmaya teşebbüs eden bir sahâbîye “Bırak onları, çünkü ben onları ayaklarım temizken giydim”³⁰ buyurmuştur. Ancak kirli de olsa eğer necis değilse ayağını mesh eden kişi abdest almış sayılır.

4.3.1.2. İhtiyat İlkesi

Yıkama görüşü sahipleri, ayağını yıkayan mesh de etmiş olur düşüncesinden hareketle ibadetlerde ihtiyatlı olmak gerektiğini ileri sürmüşlerdir. Ancak ihtiyat, doğası gereği bünyesinde kesinlik değil, şüphe taşıdığı için delil olamaz. Ayrıca Allah’ın emirleri kesin olduğundan orada ihtiyattan bahsetmek, mübîn (açık) olan bir âyetin mücmel (kapalı) olması gibi bir durumun ortaya çıkmasına neden olur. Bu da mücmel âyetin, mübeyyin sünnet tarafından açıklanmasına, diğer bir ifadeyle sübûtu kesin olmayan haberlerle âyetin açık anlamından dönmeye yol açar.

4.3.2. Mesh Görüşünün Diğer Dayanakları

4.3.2.1. Abdestte Mesh Edilenlerin Teyemmümde Düşmesi Delili

Ayağın mesh edilmesi gerektiği görüşüne sahip olanlar, âyetin zahirî anlamından başka iki şeyi delil getirirler. Bunlardan biri, abdestte mesh edilen organların teyemmümde düşmesi ve yıkanan organların mesh edilmesidir. Guslün yerine teyemmüm alındığında da aynı organların mesh edildiği ve bunun bütün bedeni yıkamanın yerine geçtiği, dolayısıyla bu kıyasın tutarlı olmadığı söylenilmiştir. Bize göre abdest, yıkama ve mesh; gusül ise sadece yıkamaktan ibaret olduğu için ikisini birbirine kıyaslamak isabetli değildir.

³⁰ Buhârî, **Vudû’**, 48; Müslim, **Tahâre**, 22; Ebû Dâvud, **Tahâre**, 60.

4.1.2.3. Ayağa Giyilenlere Meshin Çıplak Ayağa Meshe Delil Olması

Ayağa meshin diğer delili, “Ayaklara mesh etmek farz olmasaydı, çorap ve mest üzerine mesh etme hükmü konulamazdı” görüşüdür. Nitekim baştaki sarık ve başörtüsüne mesh edilebilmesi, başa mesh edildiğinden dolaydır. Ayaklar, yüz ve eller gibi yıkanması gereken bir organ olsaydı, üzerinde bulunan çorap, terlik, ayakkabı v.s ye mesh edilemezdi. Çünkü yüz ve eller üzerinde bulunan şeylere mesh edilemez. Diğer bir deyişle ayaklar, yıkamanın mef’ûlü olsaydı her bakımdan yüz ve ellerle aynı olmaları gerekirdi. Zira yıkamanın yerini hiçbir şey tutmaz, yıkanan organların meshi sadece teyemmümde olur. Bu yüzden ayakta bulunan şeyler üzerine meshi kabul edenlerin, ayağa meshi öncelikle kabul etmeleri gerekir.

4.4. KUR’ÂN-SÜNNET İLİŞKİSİ AÇISINDAN DEĞERLENDİRME

Kur’ân-ı Kerîm, İslam dininin tartışma kabul etmeyen tek ve yegâne temel kaynağıdır. Herhangi bir konunun açıklığa kavuşturulmasında başvurulacak öncelikli kaynak olması hasebiyle doğru anlaşılması önem arz etmektedir. Diğer kitaplara benzememesi, anlaşılmasında kendisine has bir metodun takip edilmesini gerekli kılmaktadır. Bu metot da bütüncül bir yaklaşımla bir âyetin ilgili diğer âyetlerle birlikte değerlendirilmesi ve çıkarılan doğru hükümlerin yani hikmetin tespitidir.

Ümmeti için en güzel örnek olan Peygamber, (s.a.v.) her biri birer hikmet olan hadisleri söylemiş ve uygulamıştır. Onun Kur’ân’a uyması, âyet ve hadislerin ayrı olarak değil birlikte ele alınmasını zorunlu kıldığından, herhangi bir meselede âyetin bir şey, hadisin farklı bir şey söylemesi mümkün değildir. Fakat bu göz ardı edildiği ve abdest alırken ayaklara yapılması gereken işlemin ne olduğu hususunda birbirine zıt rivâyetler bulunduğu için, bu noktada âyet ve hadisler birbirinden ayrılmıştır. Bir başka ifadeyle Kur’ân-Sünnet bütünlüğüne dikkat edilmediği için gerek âyetin anlaşılmasında gerekse hadislerin yorumlanmasında farklı görüşler ortaya çıkmıştır. Yıkama görüşüne sahip olanlar mesh hadislerini şâz kabul etmiş ve âyete Arapça kurallarına uygun olmayan yorumlar getirmişlerdir. Mesh görüşünde olanlar da yıkama ve ayağa giyilen şeylere mesh hadislerini dikkate almamış ve âhâd haberlerle âyetin zâhirinden dönmek caiz olmaz demişlerdir.

4.4.1. Mâide 6. Âyetin Nisâ 43. Âyetle İlişkisi

Mâide sûresinin 6. âyetinin sağlıklı bir değerlendirmesinin yapılabilmesi için onun benzeri olan Nisâ sûresinin 43. âyeti ile münasebetinin ortaya konulması ve öncelikle Mâide 6. âyetin abdest âyeti mi yoksa teyemmüm âyeti mi olduğu ve hangi âyetin daha önce veya sonra nâzil olduğu gibi bazı soruların cevabının verilmesi gerekir. Ayrıca abdest ve teyemmümde neshin söz konusu olup olmadığı hususunun ele alınması, konunun anlaşılmasına katkı sağlayacaktır.

4.4.1.1. Mâide Sûresinin 6. Âyeti Teyemmüm Âyeti mi?

Mâide sûresinin 6. âyeti tefsirlerde genellikle teyemmüm âyeti olarak geçmektedir. Bu âyette abdest tafsilatlı bir şekilde anlatılmış, gusül ve teyemmüm tekrarlanmıştır. Onun benzeri olan Nisâ sûresinin 43. âyetinde ise gusül ve teyemmüm tarif edilirken, abdeste sadece “Sizden biri tuvaletten gelmiş de... su bulamamışsa” sözü ile işaret edilmektedir. Çünkü tuvalette yapılan işlemler, abdesti bozan şeylerdir.

Teyemmümün meşruluğunun dayanağı olarak anlatılan olay –Hz. Âişe’nin gerdanlığını kaybetmesi yüzünden su bulunmayan bir ortamda konaklamaları ve yanlarında abdest alacak suyun olmaması– Benî Mustalik gazvesi dönüşünde,³¹ hicretin 5. yılında meydana gelmiştir. Hz. Âişe’nin gerdanlığını kaybetmesi, İfk hadisesiyle ilgili âyetlerin inmesinin sebebi olarak da gösterilmektedir³²; bu da hicrî 5. yılda Benî Mustalik gazvesinden sonradır. Ancak bu iki olayın içeriği biraz farklıdır.³³ Mâide sûresinin nâzil olmasıyla ilgili farklı tarihler verilse de bunların en erkeni Hudeybiye antlaşmasından sonrası yani hicretin 6. yılının sonlarıdır. Dolayısıyla Nisâ sûresindeki âyetin nüzûlü, Mâide’deki âyetten öncedir.

Mâide sûresi konuları itibariyle kendinden önce gelen Nisâ sûresinin tamamlayıcısıdır.³⁴ Bu durum Nisâ 43 ile Mâide 6. âyet için de geçerlidir. Her iki

³¹ Mehmet Boynukalın, “Teyemmüm”, *DİA*, XLI, 51.

³² Mustafa Fayda, “İfk Hadisesi”, *DİA*, XXI, 507-508.

³³ Mustafa Öztürk, *Tefsirde Ehl-i Sünnet & Şîa Polemikleri*, 315-317.

³⁴ Mustafa İzci, “*El-Mâide Sûresi’nin Kırâat Açısından İncelenmesi*”, D.E.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İzmir, 1996, s. 8-9.

âyet de namazın şartı olan temizlikten bahsetmektedir. Mâide sûresindeki âyette abdestle ilgili detaylı bilgi verilip teyemmüm tekrar edildikten sonra Müslümanlara olan nimetin tamamlanmasından söz edilmesi, bu âyetin daha sonra indiğini açıkça göstermektedir. Ayrıca Nisâ 43'te "Sarhoşken namaza yaklaşmayın" denilerek tam olarak içki yasağından bahsedilmezken, Mâide 90'da "Ondan uzak durun" denilerek içkinin kesin olarak yasaklanması da Nisâ'daki âyetin önce indiğinin bir göstergesidir. Sonuç olarak uygun olan, teyemmümün ilk defa zikredildiği Nisâ sûresindeki 43. âyetin teyemmüm âyeti olmasıdır.

4.4.1.2. Abdest ve Teyemmümde Nesh Var mı?

Kur'ân-ı Kerîm'deki âyetler, birbirine benzeyen (müteşâbih) ve ikişerli (mesânî) olarak indirilmiş; muhkem âyetler müteşâbihlerle (benzerleriyle) açıklanmıştır. Her hangi bir konuda Kur'ân'daki açıklamalara ulaşabilmek için, muhkem ve müteşâbih âyetler bir araya getirilerek anlam kümesi oluşturulur ve detaylı bilgiler elde edilir.³⁵ Âl-i İmrân 7'deki "Bu Kitâb'ı sana indiren O'dur. Bunların bir kısmı muhkem âyetlerdir. Onlar Kitâb'ın anasıdır, diğerleri ise müteşâbihtir..." şeklindeki ifadede, muhkem âyetlerin hem daha az ve özlü, hem de ana hükmü koyan âyetler olduğu anlaşılmaktadır. Hûd sûresinin birinci âyetinde de muhkem âyetlerin Hakîm ve Habîr olan Allah tarafından ayrıntılı bir şekilde açıklandığı bildirilmektedir. Diğer âyetler, müteşâbih (muhkemin benzeri) olduğu için "Allah sözün en güzelini, müteşâbih ve mesânî bir kitap olarak indirmiştir" âyetinde³⁶ geçen mesânî'nin muhkem-müteşâbih ikilisi olduğu belli olmaktadır.

Tezimizin ilgili âyeti Mâide 6 ile Nisâ 43. âyetler müteşâbih yani birbirine benzeyen âyetlerdir. Bunlardan Nisâ sûresindeki âyet, hem abdest hem de teyemmüm konusunda muhkemdir. Bu âyette abdeste işaretle yetinilmiştir. Çünkü abdesti olmayanların, su bulunmadığı takdirde teyemmüm etmeleri emredilmektedir. Dolayısıyla bu âyette abdestin Peygamber (s.a.v.) tarafından daha önceki şeriate göre uygulandığı, teyemmümün ise ilk defa bu sûrede anlatıldığı anlaşılmaktadır.

³⁵ Geniş bilgi için bkz. Abdulaziz Bayındır, **Kur'ân Işığında Doğru Bildiğimiz Yanlıklar**, 4. bs, İstanbul, Süleymaniye Vakfı Yayınları, 2011, s. 314-323; Fatih Orum, **Kur'ân ve Sünnet Temelinde Kur'ân'ı Anlama Usûlü**, İstanbul, Süleymaniye Vakfı Yayınları, 2013, s. 152-157.

³⁶ Zümer 39/23.

Bakara 106. âyette “Biz bir âyeti nesh eder veya unutturursak, ya daha hayırlısını ya da mislini (aynısını) getiririz...” buyurularak var olan veya unutturulan bir âyetin neshinin nasıl olduğu bildirilmektedir. Allah’ın son Kitâb’ı, öncekilerin yerine geçmek üzere indirilmiştir. Allah öncekilerde olan hükümlerin bir kısmını son Kitâb’ına almamış, bir kısmını daha iyisiyle değiştirmiş, büyük bölümünü de aynen aktarmıştır.³⁷ Buna göre Nisâ’daki âyet, abdeste açıklama getirmeyip sadece işaret ettiği için daha önceki şeriatlerin misliyle neshidir. Mâide 6. âyette abdestle ilgili açıklama geldiğinden bu âyet, abdest konusunda Nisâ 43’ün daha hayırlısıyla nesh edildiğini göstermektedir. Nitekim oruçla ilgili Bakara 183. âyette “Sizden öncekilere farz kılındığı gibi size de oruç farz kılındı” buyurularak önceki şeriatlere atıf yapılmış ve misliyle nesh edilmiştir. Daha sonra Bakara 187. âyette oruç gecelerinde fecre kadar yeme, içme ve cinsî münasebet helal kılınarak daha hayırlısıyla nesh edilmiştir.

Bilindiği gibi, ilgili Kur’ân âyeti gelmeden önce abdest, Peygamber (s.a.v.) tarafından biliniyor uygulanıyordu. İlk Müslümanlar abdest almayı Peygamber’den (s.a.v.) öğrenmişlerdi. Peygamber’in (s.a.v.) bu uygulamasının, önceki Peygamberlerin abdestine dayandığını söylemek mümkündür. Zira En’am sûresinde isimleri zikredilen onsekiz Peygamberle birlikte bunların babaları, zürriyetleri ve kardeşlerinden de Allah’ın Peygamberler seçtiği ve onlara doğru yolu gösterdiği bildirildikten sonra 90. âyette şöyle buyrulmaktadır: “*İşte bunlar, Allah’ın doğru yolda saydığı kimselerdir; sen de onların yoluna uy. De ki: Ben buna (Kur’ân’ı tebliğ) karşılık sizden bir ücret istemiyorum. Bu (Kur’ân) âlemler için sadece bir öğüttür*”. Bu âyette geçen “onların hidayeti-yolu” şeklindeki ifade, onların şeriatî şeklinde anlaşılmalıdır. Çünkü bir önceki âyette Allah’ın onlara kitap, hüküm ve peygamberlik verdiğinden söz edilmektedir. Nitekim Râzî de, bu ifadenin onların şeriatî şeklinde de anlaşıldığını bildirdikten sonra buna karşı getirilen delillere cevap vermiş ve bu âyetin şer’u men kablenâ’nın delili olduğunu ifade etmiştir.³⁸ Ayrıca Peygamber’in (s.a.v.) su isteyerek abdest uzuvlarını üçer defa yıkadıktan sonra “İşte bu, benim ve benden önceki Peygamberlerin abdestidir” ve “Bu, benim ve İbrahim

³⁷ Abdulaziz Bayındır, **Doğru Bildiğimiz Yanlışlar**, 296-301; Geniş bilgi için bkz. Fatih Orum, **Kur’ân’ı Anlama Usûlü**, 140-151.

³⁸ Fahrettin Râzî, **Mefâtihu’l-Ğayb**, C: VII, cüz: 13, s. 57-58.

Halilullah'ın abdestidir”³⁹ demesi bu görüşü desteklemektedir. İslamiyetin başlangıcında Peygamber'in (s.a.v.) bu bilgiyi müşrik Arap toplumundan veya kitap ehlinden sorup doğru bir şekilde öğrenmesi pek mümkün gözükmediğinden, bunu kendisine muhtemelen Cebrâil (a.s.) öğretiyordu. Bazı kaynaklarda buna dair rivâyetler bulunmaktadır: Bir rivâyete göre, vahyin başlangıcında Cibrîl, Peygamber'e (s.a.v.) gelmiş ve ona abdesti öğretmiştir.⁴⁰ Diğer bir rivâyete göre ise, namaz farz kılındığında Cibrîl, Peygamber'e (s.a.v.) gelmiş ve vadinin bir kenarında topuğunu yere vurup oradan su fişkıncıca abdest almıştır. Bunun üzerine kendisini seyreden Muhammed (a.s.) da abdest almış, yüzünü yıkamış, istinşak ve mazmaza yapmış, başını ve kulaklarını mesh etmiş, dirseklere kadar kollarını ve bileklere kadar ayaklarını yıkamıştır.⁴¹ Dolayısıyla Peygamber (s.a.v.), kendisinden önceki şeriat gereği abdest alırken ayaklarını yıkamıştır.

Kur'ân-ı Kerîm kendisinden önceki kitapları tasdik edici⁴² olarak indirilmiştir. Tevrat'ta yer alan ifadelerden de, İslam'daki abdeste benzer bir uygulamanın bulunduğu anlaşılmaktadır. Örneğin; Rab, Musa'ya şöyle demiştir:

Yıkamak için tunç bir kazan yap. Ayaklığı da tunçtan olacak. Buluşma Çadırı ile sunağın arasına koyup içine su doldur. Harun'la oğulları ellerini ve ayaklarını orada yıkayacaklar. Buluşma Çadırına girmeden ya da Rab'be yakılan sunuyu sunarak hizmet etmek üzere sunağa yaklaşmadan önce ölmek için ellerini ve ayaklarını yıkamalılar. Harun'la soyunun bütün kuşakları boyunca sürekli bir kural olacak bu.⁴³

Teyemmüme gelince, Yahudilerde de İslam'daki teyemmüme benzer bir uygulamanın mevcut olduğu ileri sürülmüştür. Nitekim A.J.Wensinck, “Talmud'da su bulunmadığı hallerde kum kullanılmasına dair, Kur'ân'dakine benzer bir cevaz verilir ve Cedranus da bir defa çölde kumla vaftiz yapıldığını anlatmaktadır”

³⁹ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, X, 27; İbn Mâce, **Tahâre**, 47. Hadislerin isnadları zayıf sayılmıştır.

⁴⁰ Ahmed b. Hanbel, **a.g.e.**, XXIX, 25-27. Hadisin isnadı zayıf sayılmıştır.

⁴¹ Ebû Ömer Cemaleddin Yusuf b. Abdullah İbn Abdülber en-Nemerî, **el-İstizkâr el-Câmi' li mezâhibi fukahâi'l-emsâr ve ulemâi'l-aktâr**, thk. Abdülmü'tî Emin Kal'acı, 30 c., Beyrut, Dâru Kuteybe, 1993, C: I, s. 183-184.

⁴² Bakara 2/41, 89, 91, 97, 101; Âli İmrân 3/3, 50, 81 ve ilgili diğer âyetler.

⁴³ Tevrat, Mısır'dan Çıkış, 30/18-21.

demektedir.⁴⁴Yahudilik'te bazı duaların okunmasından önce su bulunamaması durumunda ellerin toprak, çakıl ve talaşa sürülebileceği hükmü bulunmaktadır.⁴⁵

Teyemmüm, ilk defa Nisâ sûresinde açıkça bahsedildiği için bunun unutturulan bir hükmün neshi olduğunu söyleyebiliriz. Mâide'deki âyette teyemmümün tekrarlanması ise Nisâ'dakinin misliyle neshidir.

Mâide 6. âyette abdestte nesh olduğunun önemli bir göstergesi de âyetin sonunda bulunan "Allah size zorluk çıkarmak istemez, fakat sizi tertemiz yapmak ve nimetini tamamlamak ister, belki şükredersiniz" şeklindeki ifadedir. Namaz kılmak için abdest almak, hele de ayaklar yıkaniyorsa gerçekten bir güçlüktür. Allah abdestte ayakların meshini emretmek suretiyle, kuluna zorluk çıkarmak istememiştir. Mesh, yıkamak gibi bir temizlik olmasa da, su ile yapıldığında kısmî bir temizlik olur. Ayrıca abdest maddî olmaktan ziyade manevî bir temizliktir. Aynı şekilde su bulunmadığı takdirde teyemmüm yapılması da bir kolaylıktır. Teyemmümde yüze ve ellere toprak sürülmesi bir çeşit temizlik sayılmıştır. Ancak Allah'ın kolaylıkla birlikte temizliği muradı, teyemmümden ziyade abdeste uymaktadır.

Nimetin tamamlanması için, yeni bir hükmün gelmesi yani daha hayırlısıyla nesh edilmesi gerekir. Bu da teyemmümde değil, abdestte söz konusudur. Çünkü daha önce Nisâ sûresinde geçen teyemmümde bir değişiklik olmamıştır. Ayrıca abdestin sadece namazın şartı olması ve diğer ibadetler ya da işlemler için gerekli olmaması da başka bir açıdan nimetin tamamlanmasıdır.

4.4.2. Mâide 6. Âyetin İlgili Hadislerle İlişkisi

Allah Teâlâ Mâide 6. âyette abdestin farzlarını yıkanan ve mesh edilen organlar olmak üzere açıklamış ve hükümlerini de kollarda ve ayaklarda sınır belirlemek suretiyle tafsilatlı bir şekilde ortaya koymuştur. Âyetler arası ilişki açısından Mâide 6. âyetin, kendisinden önce inen Nisâ 43. âyeti abdest konusunda hem açıkladığı hem de daha hayırlısıyla nesh ettiği anlaşılmaktadır. Buradaki nesh,

⁴⁴ Ali Osman Ateş, **İslâm'a Göre Câhiliye ve Ehl-i Kitâb Örf ve Âdetleri**, İstanbul, Beyan Yayınları, 1996, s. 29.

⁴⁵ Mehmet Boynukalın, "Teyemmüm", Atfen: Berakot, var. 15 a; Annales neşr. Hylander, Basel, 1566, s. 206; The Babylonian Talmud, Berakoth, 15 a., **DİA**, XLI, 51.

abdestte ayakları yıkama hükmünün meshe çevrilmesi suretiyle hafifletilmesidir. Çünkü âyetten önce Peygamber'in (s.a.v.) uygulamasına göre abdest alınıyordu. Abdestle ilgili hem yıkama hem de mesh hadisleri bulunmaktadır. Mâide 6. âyet ayaklara meshi emrettiğine göre, daha hayırlısıyla nesh edilmesi için âyetten önce yıkamanın olması gerekir. Mâide 6. âyet ve ilgili hadisler birlikte düşünülürse, ayakları mesh rivâyetleri bu âyetin nüzûlünden sonraki döneme ait olmalıdır. Bazı rivâyetlerde meshin Mâide sûresinden sonra olduğuna dair bilgilerin bulunması, bu görüşü desteklemektedir. Bu takdirde Kur'ân-Sünnet bütünlüğü sağlanmış, ne âyete "ayaklarınızı yıkayın" şeklinde isabetli olmayan bir anlam verilmiş, ne de yıkama ya da mesh hadisleri devre dışı bırakılmış olur.

Âyetin mesh ile nâzil olduğu, Sünnet'in yıkamayı getirdiği ileri sürülmektedir. İslamiyet'in başından beri abdest alındığı kabul edildiği için, Peygamber'in (s.a.v.) yıkamayla ilgili sünnetinin Mâide 6. âyetten sonra geldiği söylenemez. Ancak ilgili âyetten sonra da bazı (ayakların kirli olması v.s.) nedenlerden ötürü ayaklar yıkanmış olabilir. Dolayısıyla abdestte ayakların yıkanması, âyetten önce olduğu gibi sonra da olabilir. Burada önemli olan, mesh rivâyetlerinin âyetten sonraki döneme ait olmasıdır. Abdullah b. Amr'dan gelen rivâyette ayaklara mesh edilmesi Mâide sûresinin nüzûlünden sonradır. Hz. Osman'dan da hilâfeti döneminde ayaklarına mesh ettiğine dair rivâyetler vardır. İlgili diğer rivâyetler ise şöyledir:

Âişe'den (r.anha) şöyle dediği rivayet edilmektedir: "Rasûlullah (s.a.v.) Mâide sûresi indirildiğinden Allah'a kavuşuncaya kadar mesh etmeye devam etti."⁴⁶

Cerîr b. Abdullah el-Becelf'den şöyle rivâyet edilmiştir: "Ben Mâide sûresi nâzil olduktan sonra Müslüman oldum. Ben Rasûlullah'ın (s.a.v.) mesh ettiğini

⁴⁶ Ebü'l-Hasan Ali b. Ömer b. Ahmed ed-Dârekutni, **Sünenü'd-Dârekutnî**, thk. Şuayb Arnaût, Hasan Abdülmün'im Şelebî, Abdüllatif Hırzullah, Ahmed Berhûm, 6 c., Beyrut, Müessesetü'r-Risâle, 2004, C: I, s. 357.

Müslüman olduktan sonra gördüm.”⁴⁷ Rasûlullah (s.a.v.) Mâide sûresi nâzil olduktan sonra *huffeyn*’ine mesh etti.⁴⁸

Mikdâm b. Şurayh babasından şöyle rivâyet etmektedir: “Âişe’ye *huffeyn*’e meshi sordum. O da “Ali’ye git. Çünkü o, Rasûlullah (s.a.v.) ile yolculuk yapardı” dedi. Ali’ye gittim ve sordum. O şöyle dedi: “Biz Rasûlullah (s.a.v.) ile yolculuk yapardık. O da bize *huffeyn*’imize mesh etmemizi emrederdi.”⁴⁹

Avf b. Mâlik el-Eşce’î şöyle rivâyet etti: “Rasûlullah (s.a.v.) bize Tebuk gazvesinde yolcu için üç gün üç gece, mukîm için bir gün bir gece *huffeyn*’e meshi emretti.”⁵⁰

Süleyman b. Büreyde babasından şöyle rivâyet etmektedir: “Rasûlullah (s.a.v.) Fetih günü abdest alınca *huffeyn*’ine mesh etti. Bunun üzerine Ömer ona şöyle dedi: “Yâ Rasûlallah, bugün senin daha önce yapmadığın bir şeyi yaptığını gördüm”. Bunun üzerine O da “Yâ Ömer, kasten yaptım” dedi.”⁵¹

4.5. DEĞERLENDİRME ÖZETİ

Abdest âyetinden çıkarılan farklı hükümler, *ercül* (ayaklar) kelimesinin iki farklı kıraatine dayandırılmakta; üstün kıraatinin yıkama, esre kıraatinin mesh anlamına geldiği söylenilmektedir. Yıkama görüşü sahipleri *ercül*’ün üstün kıraatini tercih ederek onu yıkanan organlardan *eydiye* (eller) üzerine atfetmişler ve ellerde “dirseklere kadar” denilmesinden hareketle ayaklarda “bileklere kadar” denilerek sınır belirlenmesini bu atfa gerekçe göstermişlerdir. Dil açısından bir kelimenin, yanındaki dururken uzağındakine atfedilmesi ve araya cümle girmesinin isabetli olmadığı açıktır. Sınır belirlenmeden de el ve ayak denildiğinde “bileklere kadar” olan kısım anlaşılacağı için, sınır belirlemenin yıkamanın gerekçesi olması da isabetli değildir. *Ercül*’ün esre kıraatinin *civâr* sebebiyle olmasını ise, çoğu dilciler birçok açıdan uygun bulmamaktadır. Esre kıraatinde meshe yıkama anlamı verilmesine

⁴⁷ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, XXXI, 551.

⁴⁸ Abdurrezzâk b. Hemmâm, **Musannef**, I, 195.

⁴⁹ Beyhakî, **Sünenü’l-Kübrâ**, I, 272.

⁵⁰ Dârekutnî, **Sünenü’l-Dârekutnî**, I, 365.

⁵¹ İbn Ebî Şeybe, **Musannef**, II, 239.

gelince, yapılan kavram çalışması sonucunda ne Kur’ân ve hadisler, ne de sözlükler açısından bunun mümkün olmadığı ortaya konulmuştur. Ayrıca *ercül*’ün üstün kıraatinin yıkama, esre kıraatinin ayağa giyilen şeylere mesh anlamına geldiği iddiası, bir fiilin anlam itibarıyla birbirinden farklı iki mânâyâ gelmesine yol açacağından çelişkili bir durumdur. Dolayısıyla eğer ayakları yıkama rivâyetleri esas alınmasaydı üstün kıraati tercih edilip esre kıraati yorumlanamaz ve âyetten “Ayaklarınızı yıkayın” anlamı çıkarılamazdı. Özetle, âyete dil açısından uygun olmayan bir anlamın verilmesi söz konusu olamayacağı için *ercül*’ün yanındaki *ruûs* üzerine atfedilerek esre okunması ve ayakların da baş gibi mesh edilmesi gerekir.

Mâide 6. âyette mesh emredilmesine rağmen, genellikle Ehl-i Sünnet imamları yıkamayla ilgili hadisleri delil getirerek ilgili âyeti “*Ayaklarınızı yıkayın*” şeklinde yorumlamışlardır. Onlara göre, sadece belli şartlarda çoraba, meste ve ayakkabıya mesh edilebilir. Şîa’dan İmâmiyye mezhebine mensub olanlar ise çıplak ayakların meshine dair âyeti esas alırken, yıkama hadislerini dikkate almamışlardır. Ayrıca ayağa giyilenlere meshi kabul etmemiş ve ilgili hadisleri göz ardı etmişlerdir.

Abdullah b. Zeyd, Hz. Osman, Hz. Ali ve diğer bazı sahâbeden nakledilen sahih yıkama rivâyetleri mevcuttur. Hz. Osman’dan hilafeti döneminde ayaklarına mesh ettiğine dair rivâyetler de nakledilmiştir. Hz. Ali’nin ayaklarını mesh ettikten sonra “Bu, abdestli olanın abdestidir” demesi, bazı açılardan tutarlı bulunmamıştır. Rifâa b. Râfi’ ve Evs b. Ebî Evs gibi sahâbilerden sahih mesh rivâyetleri ve İbn Abbas’dan meshe dair görüşler nakledilmektedir. Topuklarla ilgili yapılan uyarıların, abdestte ayaklar yıkanmadığı için topuklarda veya ayağın altında olabilecek necasete dikkat çekmek için söylenildiği düşünülmektedir. Zira Abdullah b. Amr’dan nakledilen uyarı rivâyetlerinde ayakların mesh edildiği bildirilmektedir. Ayağa giyilen şeylere mesh rivâyetleri de katılırsa yıkama kadar olmasa da bir hayli mesh rivâyeti olduğu görülmektedir. Ayrıca rivâyetlerde meshin Mâide sûresi 6. âyetin nuzûlünden sonra yapıldığına ilişkin bilgiler bulunmaktadır.

Abdest âyeti ayakların meshini emretse de yıkama rivâyetleri ve topuklarla ilgili uyarı içeren rivâyetlerin bulunması sebebiyle sanki âyet ve hadisler arasında çelişki varmış gibi görülmüş ve bunu izâle etmek için yıkama görüşünü savunanlar

tarafından Sünnet'in yıkamayı getirdiği ileri sürülerek âyete “*Ayaklarınızı yıkayın*” anlamı verilmiştir. Bu görüş İslam dünyasının büyük çoğunluğuna hâkim olmuştur. Hâlbuki âyetler arası ilişki dikkate alınır, Mâide 6. âyette anlatılan abdest ve teyemmümün Nisâ 43’de de bulunduğu görülecektir. Nisâ 43. âyette teyemmüm açıkça tarif edilirken, abdestten üstü kapalı söz edilmekte; daha sonra nâzil olan Mâide 6. âyette ise abdest detaylı bir şekilde anlatılırken, teyemmüm tekrar edilmektedir. Dolayısıyla, Peygamber’in (s.a.v.) ayaklarını yıkayarak aldığı ve öğrettiği abdestin Mâide sûresinde daha hayırlısıyla nesh edildiği (hükümün hafifletildiği) sonucu çıkarılabilir. Çünkü ilgili âyet ayakların meshini emrettiğine göre, öncesinde daha zor olan yıkama işlemi olmalıdır. Böylece sahih yıkama ve mesh hadisleri ile âyet arasında bir çelişki olmadığı; ilgili âyet öncesinde yıkama, sonrasında ise mesh hükmü bulunduğu ve her iki işleme ait rivâyetlerin bulunmasının tabî bir durum olduğu anlaşılmaktadır. Âyetin sonunda belirtilen “*Allah size zorluk çıkarmak istemez, fakat sizi tertemiz yapmak ve nimetini tamamlamak ister, belki şükredersiniz*” şeklindeki ifade de bu duruma uygun düşmektedir. Nimetin tamamlanması daha önce olmayan kolaylıkların getirilmesidir, bu da abdestin sadece namazın şartı olması ve ayağı mesh etmektir.

Neticede, Kur’ân-Sünnet bütünlüğü açısından Mâide 6. âyette geçen ayakların meshinin, onları yıkamayı nesh ettiği söylenebilir. İslam’ın fıtrata yani yaratılış kanunlarına dayalı bir din olması, Allah’ın mesajının her yerde ve her zaman geçerli olması demektir. Bu da onun getirmiş olduğu düzenin bütün insanlar tarafından kolaylıkla hayata geçirilmesini ve tabiatla insanın uyum içinde olmasını sağlar. “Dinde zorluk yoktur” temel prensibi abdest âyetinde de vurgulanmış, namaz kılmanın şartı olan bu işleme mümkün olabilecek her türlü kolaylık getirilmiştir.

SONUÇ

Mâide 6. âyet bağlamında ayaklara mesh meselesine açıklık getirmek amacıyla yapılan bu çalışmada aşağıdaki sonuçlara varılmıştır.

Mesh kelimesine sözlüklerde hicrî 7. asra kadar yıkama anlamı verilmemiştir. Kur'ân ve hadislerde de mesh, yıkama anlamında kullanılmamıştır. Bu kelimeye asıl anlamının yanında, dolaylı olarak “hafif yıkama” anlamının verilmesi ise daha sonraki dönemlerde olmuştur.

Abdest alırken ayakları yıkama ya da mesh etme meselesi tefsirlerde genelde kıraat bağlamında ele alınmıştır. Buna göre; *ercül*'ün üstün kıraati yıkama, esre kıraati mesh anlamına gelmektedir. Ayrıca birisi yıkama ile meshi cem', diğeri yıkama veya mesh arasında muhayyerlik olan iki görüş daha vardır. Taberî'nin görüşünün “ayağın tamamının su ile mesh edilmesi” şeklinde olduğu kanaatine varılmıştır.

Yıkama görüşünde olanlar, sahih yıkama rivâyetlerinden ve topuklarla ilgili uyarı içeren hadislerden hareketle *ercül*'ün üstün kıraatini tercih ederek onu *eydiye* üzerine atfetmişler ve esre kıraatinin sebebinin *civâr* olduğunu ileri sürmüşlerdir. Esre kıraatinin ayağa giyilen şeylere mesh anlamına geldiğini söyleyenler de olmuştur. Âyetin “ayakları yıkama” anlamına geldiğine, onlara sınır belirlenmesini gerekçe göstermişlerdir. Temizlik açısından ve yıkama meshi de kapsadığı için ihtiyat olarak yıkamanın daha uygun olduğunu belirtmişlerdir. Âyette “*Başınızı mesh edin*” cümlesinin araya girmesini ise, tertibe ve suyu iktisatlı kullanmaya işaret saymışlardır.

Mesh görüşünde olanlar ise, Arap dili kuralları gereği *ercül*'ün erse kıraatini tercih ederek onu *ruûs* üzerine atfetmişler, üstün kıraatinin *ruûs*'un mahalline atfedilebileceğini söylemiş ve meshi ifade eden hadislerle görüşlerini desteklemişlerdir. Abdestte mesh edilen organların teyemmümde düşmesini ve ayağa giyilenlere mesh edilmesinin çıplak ayağa öncelikle mesh edilebileceği anlamına gelmesini de delil getirmişlerdir.

Ercül kelimesinin harekesinin, ulaşılabilen ilk Mushafların bazısında üstün bazısında ise esre olduğu görülmüştür. Mushaflardaki farklı kıraatler, nüshanın bulunduğu merkezdeki kıraat imamlarının okuyuşuyla irtibatlandırılmıştır.

Ehl-i Sünnet mezhepleri ile Şîa'dan Zeydiyye mezhebi yıkama görüşünü benimserken, Şîa'dan İmâmiyye mesh görüşünü benimsemiştir. Bu mezheplerin kendi görüşlerini temellendirmek için kullandıkları deliller ile tefsirlerde aynı görüş için kullanılan deliller esas itibariyle birbirine paraleldir.

Yapılan inceleme sonucunda *ercül* kelimesinin üstün okunarak uzağındaki *eydiye* üzerine atfedilmesi, dolayısıyla araya hüküm içeren yeni bir cümle girmesi ve *ercül*'ün *civâr* sebebiyle esre okunması Arap dili kuralları bakımından uygun bulunmamıştır. Yıkama görüşünü savunanların bu hususta âyetlerden verdikleri örnekler ve yaptıkları yorumlar incelenmiş ve isabetli bulunmamıştır. Ayaklara sınır belirlenmesinin âyete yıkama anlamı verilmesinin gerekçesi olamayacağı kanaatine varılmıştır. Dolayısıyla Mâide 6. âyetinin ayaklarla ilgili hükmünün onların mesh edilmesi şeklinde olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Abdestte ayakların yıkanmasıyla ilgili rivâyetler sayıca fazla olmakla birlikte mesh edilmesine dair rivâyetler de vardır. Ayrıca kendisinden abdestte ayaklarını yıkadığına dair rivâyetler nakledilen Hz. Osman'dan hilafeti döneminde ayaklarını mesh ettiğine ilişkin sahih rivâyetler nakledildiği de tespit edilmiştir. Ayakların meshine dair Hz. Ali'ye nispet edilen "Bu, abdestli olanın abdestidir" şeklindeki söz isabetli bulunmamıştır. "O topukların ateşten çekeceği var" şeklinde yapılan uyarının ise ayakların yıkanmasıyla ilgili değil, topuklarda olabilecek necasete dikkat çekmek için söylenildiği kanaatine varılmıştır.

Mâide 6. âyetin Nisâ 43. âyetle ilişkisi incelenmiş; Nisâ sûresindeki âyetin teyemmüm âyeti olduğu, Mâide sûresindeki âyetin ise abdest konusunda ayakların hükmünü hafiflettiği yani daha hayırlısıyla nesh ettiği tespit edilmiştir. İlgili hadisler de göz önüne alınarak Mâide 6. âyetten önce geçmiş şeriatlere göre abdest alındığı ve ayakların yıkandığı, bu âyetten sonra ise ayakların mesh edildiği kanaatine varılmıştır.

Sonuç olarak, abdest alırken çıplak veya giyinik bir halde ayaklarını mesh eden kişi, hem âyete hem de hadislere uygun olarak abdestini tam almış olur. Ancak Şîa'nın iddiasının aksine ayaklarını yıkayan kişinin abdesti de geçerlidir.

Bu çalışma esnasında özellikle Emeviler döneminde idarî baskılar bulunduğu dair işaretlere rastlanmıştır. Dolayısıyla meselenin tarihî ve siyâsi arka planının araştırılmasında yarar bulunmaktadır.

BİBLİYOGRAFYA

Kur'ân-ı Kerîm

- Ahfeş, Ebu'l-Hasan Saîd b. Mes'ade el-Halebî el-Mücaşî el-Evsat: **Meâni'l-Kur'ân**, thk. Abdülemir Muhammed Emînü'l-Verd, 2 c., Beyrut, Âlemü'l-Kütüb, 1985.
- Altıkulaç, Tayyar: **H. Ali'ye Nisbet Edilen Mushaf-ı Şerîf (San'a Nüshası)**, İstanbul, İslam İşbirliği Teşkilâtı İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi, 2011.
- Altıkulaç, Tayyar: **H. Osman'a İzâfe edilen Mushaf-ı Şerîf (Topkapı Sarayı Müzesi Nüshası)**, İstanbul, İslam Konferansı Teşkilâtı İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi (IRCICA), 2007.
- Altıkulaç, Tayyar: **H. Osman'a Nisbet edilen Mushaf-ı Şerîf (Kahire el-Meşhedü'l Hüseyinî Nüshası)**, İstanbul, İslam Konferansı Teşkilâtı İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi (IRCICA), 2009.
- Altıkulaç, Tayyar: **H. Osman'a Nisbet edilen Mushaf-ı Şerîf (Türk ve İslam Eserleri Nüshası)**, 2 c., İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2007.
- Âlûsî, Ebu's-Senâ Şehâbüddîn Mahmûd b. Abdullah: **Rûhu'l-Meânî fî tefsîri'l-Kur'âni'l-azîm ve's-seb'i'l-mesânî**, tsh. Muhammed Hüseyin el-Arab, 30 c., Beyrut, Dâru'l-Fikr, 1997.
- Ateş, Ali Osman: **İslâm'a Göre Câhiliye ve Ehl-i Kitâb Örf ve Âdetleri**, İstanbul, Beyan Yayınları, 1996.
- Ateş, Süleyman: "Kur'ân ve Sünnetin Işığında Abdestte Ayakları Mesh Etme Veya Yıkamanın Hükümü", **İslami Araştırmalar**, C: III, No: 4, 1989, s. 188-193.
- Ateş, Süleyman: **Yüce Kur'ân'ın Çağdaş Tefsiri**, 12 c., İstanbul, Yeni Ufuklar Neşriyat, 1989.

- Aydınlı, Abdullah: **Hadis Istılahları Sözlüğü**, İstanbul, İFAV, 2009.
- Azîmâbâdî, Ebu't-Tayyib Muhammed b. Emir Ali: **Avnü'l-ma'bûd şerhu Sünen-i Ebî Dâvud**, thk. Abdurrahman Muhammed Osman, 14 c., 2. bs., Medine, el-Mektebetü's-Selefiyye, 1968.
- Bardakoğlu, Ali: "Hırsızlık", **DİA**, XVII, 384-396.
- Bayındır, Abdulaziz: **Kur'ân Işığında Doğru Bildiğimiz Yanlışlar**, 4. bs, İstanbul, Süleymaniye Vakfı Yayınları, 2011.
- Bayındır, Mülayim: "**Tashîf ve Hadis İlmine Etkisi**", Yüksek Lisans Tezi, 2003.
- Bayraklı, Bayraktar: **Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'ân Tefsiri**, 21 c., İstanbul, Bayraklı Yayınları, 2002.
- Berki, Ali Hikmet (Kontrol eden): **Açıklamalı Mecelle (Mecelle-i Ahkâmı Adliyye)**, İstanbul, Hikmet Yayınları, 1978.
- Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. Hüseyin b. Ali: **es-Sünenü'l-Kübrâ**, 10 c., Haydarabad, Dâiretü'l-Meârifî'n-Nizâmiyye, 1344.
- Beyzâvî, Ebû Saîd Nâsiruddîn Abdullah b. Ömer b. Muhammed: **Envârü't-tenzîl ve esrârü't-te'vîl**, 2 c., İstanbul, Şirket-i Sahafiye-i Osmaniye, 1886.
- Bezzâr, Ebû Bekr Ahmed b. Amr b. Abdülhâlik: **el-Bahrü'z-Zehhâr (Müsnedü'l-Bezzâr)**, thk. Mahfûzurrahmân Zeynullâh, 18 c., Beyrut, Müessesetü Ulûmi'l-Kur'ân; Medine, Mektebetü Ulûmi ve'l-Hikem, 1988.
- Bilge, Mustafa L.: "Cuhfe", **DİA**, VIII, 82-83.
- Boynukalın, Mehmet: "Teyemmüm", **DİA**, XLI, 50-52.
- Bozkurt, Nebi: "Na'l-i Şerif", **DİA**, XXXII, 346-347.

- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail: **Sahîhu'l-Buhârî**, thk. Mustafa Dîb el-Buga, 6 c., Dimaşk, Dâru İbni Kesir; Beyrut, el-Yemâme, 1990.
- Cerrahoğlu, İsmail: **Tefsîr Usûlü**, 11. bs., Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1997.
- Cessâs, Ebû Bekr Ahmed b. Ali er-Râzî: **Ahkâmü'l-Kur'ân**, Muhammed es-Sâdık Kamhavî, 5 c., Beyrut, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1985.
- Cevherî, Ebû Nasr İsmail b. Hammâd: **Sihâh fi'l-lüğa**, thk. Ahmed Abdulgafur Attâr, 6 c., 4. bs., Beyrut, Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 1990.
- Çakan, İsmail L.: "Abdullah b. Zeyd", **DİA**, I, 143.
- Çakan, İsmail L.; Eroğlu, Muhammed: "Abdullah b. Abbas", **DİA**, I, 76-79.
- Dahhâk, Ebu'l-Kasım İbn Müzâhim: **Tefsîru'd-Dahhâk**, thk. Muhammed Şükrî Ahmed ez-Zâviyetî, 2 c., Kahire, Dâru's-Selâm, 1999.
- Dalgın, Nihat: **Gündemdeki Tartışmalı Konular**, İstanbul, Etüt Yayınları, 2004.
- Dârekutnî, Ebu'l-Hasan Ali b. Ömer b. Ahmed: **Sünenü'd-Dârekutnî**, thk. Şuayb Arnaût, Hasan Abdülmün'im Şelebî, Abdüllatif Hırzullah, Ahmed Berhûm, 6 c., Beyrut, Müessesetü'r-Risâle, 2004.
- Dârimî, Abdurrahmân: **Sünenü'd-Dârimî**, thk. Fevvâz Ahmed Zemlî ve Hâlid es-Seb'i'l-Alemî, 2 c., Beyrut, Dâru'l-Kitâbü'l-Arabî, 1987.
- Davudoğlu, Ahmed: **Sahîh-i Müslim Tercüme ve Şerhi**, 11 c., İstanbul, Sönmez Yayınevi, 1978.
- Demirci, Muhsin: **Tefsîr Usûlü**, 8. bs., İstanbul, İFAV, 2009.

- Dervîş, Muhiddîn: **İ'râbü'l-Kur'ânü'l-Kerîm ve Beyânühû**, 10 c., 3. bs., Humus, Dâru'l-İrşâd, 1992.
- Doğan, D. Mehmet: **Büyük Türkçe Sözlük**, 11. bs., İstanbul, 1996.
- Ebû Avâne, Yakub b. İshak el-İsferâinî: **Müsnedü Ebî Avâne**, thk. Eymen b. Arif ed-Dımaşkî, 5 c., Beyrut, Dâru'l-Maârif, 1998.
- Ebû Hayyân, Muhammed b. Yusuf el-Endelüsî: **Tefsîru'l-Bahru'l-Muhît**, 8 c., 2. bs., 'y.y.', Dâru'l-Fikr, 1983.
- Ebû Ubeyde, et-Teymî Ma'mer b. Müsennâ: **Mecâzü'l-Kur'ân**, thk. Fuat Sezgin, neş. Muhammed Sâmî Emîn el-Hancî, 2 c., Kahire, 1954.
- Ebû Ya'lâ, Ahmed b. Ali b. el-Müsennâ el-Mevsilî: **Müsnedü Ebî Ya'lâ el-Mevsilî**, thk. Esed, Hüseyin Selîm: 13 c., Dimaşk, Dâru'l-Me'mûn li't-Türâs, 1984.
- Ebu'l-Bekâ', Muhibbüddin Abdullah b. Hüseyin b. Abdullah Ukberî: **Hulâsatü'l-keşşâf (Tibyânü i'rabi'l-Kur'ân)**, 'y. y.', 1289.
- Elbânî, Muhammed Nâsıreddîn: **Sahîhu Süneni Ebî Dâvud**, 3 c., Riyad, Mektebetü't-Terbiyeti'l-Arabî li-Düveli'l-Halîc, 1989.
- Elbânî, Muhammed Nâsıreddîn: **Sahîhu Süneni İbn Mâce**, 2 c., Riyad, Mektebetü't-Terbiyeti'l-Arabî li-Düveli'l-Halîc, 1986.
- Elbânî, Muhammed Nâsıreddîn: **Sahîhu Süneni'n-Nesâî**, 3 c., Riyad, Mektebetü't-Terbiyeti'l-Arabî li-Düveli'l-Halîc, 1988.
- Elbânî, Muhammed Nâsıreddîn: **Sahîhu Süneni't-Tirmizî**, 3 c., Riyad, Mektebetü't-Terbiyeti'l-Arabî li-Düveli'l-Halîc, 1988.
- Erdoğan, Mehmet: "Mesh", **DİA**, XXIX, 301-303.
- Ertürk, Mustafa: **Metin Tenkidi (Gayb ve Fiten Hadisleri Örneği)**, Ankara, Fecr Yayınları, 2005.

- Fayda, Mustafa: “İfk Hadisesi”, **DİA**, XXI, 507-509.
- Ferrâ, Ebû Zekerıyyâ Yahyâ b. Ziyâd: **Meâni'l-Kur'ân**, 3 c., 2. bs., Beyrut, Âlemü'l-Kütüb, 1980.
- Fîrûzâbâdî, Ebu't-Tahir Mecdüddin Muhammed b. Yakub: **Besâirü Zevi't-temyîz**, thk. Ali en-Neccâr, 6 c., Beyrut, el-Mektebetü'l-İlmiyye, 't.y.'
- Fîrûzâbâdî, Ebu't-Tahir Mecdüddin Muhammed b. Yakub: **el-Kâmûsü'l-Muhît**, 4 c., 4. bs., Mısır, Matbaatu Dâru'l-Me'mun, 1938.
- Gürses, Serdar Murat: “**Kütüb-i Sitte'deki Abdest Ve Çıplak Ayağa Meshle İlgili Hadislerin Değerlendirilmesi**”, M.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2009.
- Halil b.Ahmed, el-Ferâhidî: **Kitabü'l-Ayn**, thk. Mehdi Mahzûmî, İbrahim Sâmirâî, 8 c., Beyrut, Müessesetü'l-A'lemî li'l-Matbûât, 1988.
- Heyet, **Mevsûatü'l-fıkhiyye**, 45 c., 2. bs., Kuveyt, Vezâratü'l-Evkâf ve Şuûnü'l-İslâmiyye, 1997.
- Humeydî, Ebû Bekr Abdullah b. Zübeyr: **el-Müsned**, thk. Habîburrahmân el-A'zamî, 2 c., Beyrut, Âlemü'l-Kütüb, 1962.
- İbn Abdülber, Ebû Ömer Cemaleddin Yusuf b. Abdullah en-Nemerî: **el-İstizkâr el-Câmi' li mezâhibi fukahâi'l-emsâr ve ulemâi'l-aktâr**, thk. Abdülmü'tî Emîn Kal'acî, 30 c., Beyrut, Dâru Kuteybe, 1993.
- İbn Abdülber, Ebû Ömer Cemaleddin Yusuf b. Abdullah en-Nemerî: **et-Temhîd limâ fi'l-Muvatta' mine'l-meânî ve'l-esânîd**, thk. Mustafa b. Ahmed el-Alevî, 26 c., Tıtvân, Vizâretü'l-Evkâf ve's-Şuuni'l-İslâmiyye, 1985.
- İbn Âşûr, Muhammed Tahir: **Tefsîru't-Tahrîr ve't-Tenvîr**, 30 c., Tunus, ed-Dâru't-Tûnusiyye, 1984.

- İbn Balaban, Alâeddîn Ali: **el-İhsân fî takrîbî Sahîhi İbn Hıbbân**, thk. Şuayb el-Arnaût, 16 c., Beyrut, Müessesetü'r-Risâle, 1987.
- İbn Düreyd, Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasan el-Ezdî el-Basrî: **Cemheretü'l-lüğa**, 3 c., Beyrut, Dâru Sadır, 't.y.'
- İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekr Abdillâh b. Muhammed: **el-Musannef**, thk. Muhammed Avvâme, 26 c., Cidde, Dâru'l-kible, 2006.
- İbn Fâris, Ebu'l-Hüseyin Ahmed: **Mu'cemü mekâyis'il-lüğa**, thk. Abdüsselam Muhammed Harun, 6 c., 2. bs., Kahire, Mustafa el-Bâbî el-Halebî ve evlâduhû, 1972.
- İbn Hacer, Ahmed b. Ali el-Askalânî: **Fethu'l-Bârî bi-şerhi Sahîhi'l-Buhârî**, thk. Muhiddîn el-Hatîb, Muhammed Fuâd Abdalbâkî, 13 c., 2. bs., Kahire, Dârü'r-Reyyân li't-Türâs, 1987.
- İbn Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed eş-Şeybânî: **Mevsûatü'l-hadîsiyye (Müsnedü el-İmam Ahmed b. Hanbel)**, thk. Şuayb el-Arnaût vd., 50 c., Beyrut, Müessesetür-Risâle, 2001.
- İbn Hazm, Ebû Muhammed Ali b. Ahmed b. Saîd: **el-Muhallâ**, thk. Ahmed Muhammed Şakir, 11 c., Kahire, İdaretü't-Tıbâati'l-Münîriyye, 1347.
- İbn Hemmâm, Ebû Bekr es-San'ânî Abdurrezzâk: **el-Musannef**, thk. Habîburrahmân el-A'zamî, 11 c., 2. bs., Beyrut, el-Meclisü'l-İlmî, 1983.
- İbn Huzeyme, Ebû Bekr Muhammed b. İshâk: **Sahîhu İbni Huzeyme**, thk. Muhammed Mustafâ A'zamî, 4 c., Beyrut, el-Mektebetü'l-İslâmî, 1975.
- İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ Imâdüddîn İsmail b. Ömer: **Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm**, thk. Sâmi b. Muhammed es-Selâme, 8 c., Riyad, Dâru Taybe, 1997.
- İbn Kudâme, Ebû Muhammed Abdillâh b. Ahmed b. Muhammed el-Cemmâliyyî el-Makdisî: **el-Muğnî**, thk. Abdillâh b.

- Abdulmuhsin et-Türkî, Abdulfettâh Muhammed el-Hulv, 15 c., 2. bs, Kahire, Hecr li't-Tıbbâ ve'n-Neşr, 1992.
- İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim: **Ğarîbü'l-hadîs**, 2 c., Beyrut, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1988.
- İbn Manzûr, Ebu'l-Fadl Muhammed b. Mükerrerem b. Ali el-Ensârî: **Lisânü'l-Arab**, yay. haz. ve tsh. Emin Muhammed Abdülvehhab, Muhammed es-Sadık el-Ubeydî, 18 c., 2. bs., Beyrut, Dâru'l-Ihyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1997.
- İbn Rüşd, Ebu'l-Velid Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî: **Bidâyetü'l-müctehid ve nihâyetü'l-muktesid**, 2 c., 6. bs, Beyrut, Darü'l-Ma'rife, 1982.
- İbn Sîde, Ebu'l-Hasan Ali b. İsmail: **el-Muhkem ve'l-Muhîtü'l-a'zam**, thk. Âişe Abdurrahman bint eş-Şâti', 12 c., Kahire, Câmiatu Düveli'l-Arabiyye el-Munazzamatü'l-Arabiyye li't-Terbiye ve's-Sekâfe ve'l-Ulum Ma'hadü'l-Mahtutati'l-Arabiyye, 1958.
- İbn Süleyman Ebu'l-Hasan Mukâtil: **Tefsîrü'l-Kebîr**, thk. Abdurrahman Mahmud Şehhate, çev. M. Beşir Eryarsoy, 4 c., İstanbul, İşaret Yayınları, 2006.
- İbnü'l-Arabî, Ebû Bekr Muhammed b. Abdullah: **Ahkâmü'l-Kur'ân**, thr. Muhammed Abdülkâdir Ata, 4 c., Beyrut, Dâru'l-Fikr, 't.y.'
- İbnü'l-Cevzî, Ebu'l-Ferec Abdurrahman b. Ali: **Ğarîbü'l-hadîs**, thk. Abdülmü'tî Emin Kal'acî, 2 c., Beyrut, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1985.
- İsfahânî, Râgıb: **Müfredât**, thk. Safvan Adnan Dâvûdî, 3. bs., Beyrut, Dâru'ş-Şâmiyye, 2002.
- İzci, Mustafa: **"El-Mâide Süresi'nin Kırâat Açısından İncelenmesi"**, D.E.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İzmir, 1996.
- Kallek, Cengiz: "Müd", **DİA**, XXXI, 457-459.

- Kandemir, M. Yaşar: “Abdullah b. Amr b. Âs”, **DİA**, I, 85-86.
- Kandemir, M. Yaşar: **Mevzû Hadisler (Menşe’i–Tanıma Yolları–Tenkidi)**, İstanbul, İFAV, 2009.
- Karâfî, Ebu’l-Abbâs Şehabeddîn Ahmed b. İdris: **ez-Zehîre**, thk. Muhammed Haccî, 13 c., Beyrut, Dârü’l-Garbi’l-İslâmî, 1994.
- Kâsânî, Ebû Bekr b. Mes’ûd: **Bedâi’u’s-Sanâi’ fî tertîbi’ş-şerâi’**, thk. Ali Muhammed Muavviz, Adil Ahmed Abdülmevcut, 10 c., Beyrut, Dârü’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1997.
- Kâsimî, Muhammed Cemâleddîn: **Tefsîru’l-Kâsimî (Mehâsinü’t-te’vîl)**, tsh. Muhammed Fuad Abdülbaki, 17 c., 2. bs., Beyrut, Dârü’l-Fikr, 1978.
- Kerâcîkî, Muhammed b. Ali: **el-Kavlü’l-mübîn an vucûbi meshi’r-ricleyn**, thk. Ali Musa Ka’bî, ‘y.y.’, Mecmaü’l-Meliki li-Buhûsi’l-Hadâratî’l-İslâmiyye, 1996.
- Kurtubî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr: **el-Câmi’ li Ahkâmi’l-Kur’ân**, thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî, 24 c., Beyrut, Müessesetü’r-Risâle, 2006.
- Küçükaşçı, Mustafa Sabri: “Umretü’l-Kazâ”, **DİA**, XLII, 153-155.
- Mâlik b. Enes, Ebû Abdullah el-Asbahî, el-Himyerî: **el-Muvatta’**, thk. Ebû Üsâme Selim b. İyd el-Hilâlî es-Selefî, 4 c., Dubai, Mecmûatü’l-Furkân, 2003.
- Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed: **Te’vîlâtü’l-Kur’ân**, thk. Mehmet Boynukalın, mrc. Bekir Topaloğlu, 17 c., İstanbul, Mizan yayınevi, 2005.
- Mâverdî, Ebu’l-Hasan Ali b. Muhammed b. Habîb: **el-Hâvi’l-Kebîr hüve Şerhu Muhtasarü’l-Müzenî**, thk. Ali Muhammed Muavviz ve

- Adil Ahmed Abdülmevcûd, 19 c., Beyrut, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1994.
- Merginânî, Ebu'l-Hasen Burhaneddin Ali b. Ebî Bekr: **el-Hidâye şerhu Bidâyeti'l-mübtedî**, thk. Muhammed Muhammed Tâmir, Hâfız Âşûr Hâfız, 4 c., Kahire, Dâru's-Selâm, 2000.
- Mevsilî, Ebu'l-Fazl Mecdüddin Abdullah b. Mahmûd: **el-İhtiyâr li-ta'lîli'l-muhtâr**, thk. Şuayb el-Arnaût, Ahmed Muhammed Berhûm, Abdüllatif Hırzullah, 4 c., Dımaşk, Darü'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 2009.
- Mustafa, İbrâhim vd.: **Mu'cemü'l-Vesît**, İstanbul, Çağrı Yayınları, 1992.
- Müslim, Ebu'l-Hüseyin İbn el-Haccâc el-Kuşeyrî en-Neysâbü'rî: **Sahîhu Müslim**, nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâkî, 5 c., Kahire, Dâru İhyai'l-Kütübi'l-Arabiyye, 1955.
- Nehhâs, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed: **İ'râbü'l-Kur'ân**, thk. Züheyr Ğâzî Zâhid, 5 c., Beyrut, Âlemü'l-Kütüb, 1988.
- Nesefî, Ebu'l-Berekât Hâfızüddîn Abdullah b. Ahmed b. Mahmud: **Medârikü't-tenzîl ve hakâikü't-te'vîl**, thk. Yusuf Ali Büdeyvî, 3 c., Beyrut, Dâru İbn Kesîr, 2008.
- Nevevî, Ebû Zekeriyâ Muhyiddîn b. Şeref en-Nûrî: **el-Mecmû' Şerhi'l-Mühezzeb li's-Şirâzi**, thk. Muhammed Necib Mutî', 22 c., Riyad, Dâru Âlemi'l-Kütüb, 2003.
- Okcu, Abdülmecit: "Taberî Tefsîrinde Abdest Âyetinin Yorumu Ve Taberî'nin Konuyla İlgili Görüşleri Üzerine Bazı Mülâhazalar", **AÜİFD**, No: 19, 2003, s. 216-246.
- Orum, Fatih: **Kur'ân ve Sünnet Temelinde Kur'ân'ı Anlama Usûlü**, İstanbul, Süleymaniye Vakfı Yayınları, 2013.

- Öztürk, Mustafa: **Tefsirde Ehl-i Sünnet & Şîa Polemikleri**, Ankara, Ankara Okulu Yayınları, 2009.
- Râzî, Fahreddîn Ebû Abdullah Muhammed b. Ömer: **Mefâtihu'l-Ğayb**, 16 c., Beyrut, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1190.
- Rızâ, Muhammed Reşid: **Tefsîru'l-Kur'ân'il-Hakîm (Tefsiru'l-Menâr)**, 12 c., 4. bs., Kahire, Dâru'l-Menâr, 1954.
- Ruaynî, Ebû Abdullah Muhammed b. Abdurrahman el-Hattâb: **Mevâhibü'l-celil li şerhi Muhtasarı Halîl**, 8 c., Riyad, Dâru Âlemi'l-Kütüb, 2003.
- Sarı, Mevlût: **el-Mevârid (Arapça-Türkçe Lûgat)**, İstanbul, Bahar Yayınları, 1980.
- Serahsî, Ebû Bekr Muhammed b. Ahmed b. Sehl: **el-Mebsût**, 15 c., Kahire, Matbaatü's-Saâde, 1324.
- Sıddîkî, Muhammed Zübeyr: **Hadis Edebiyatı Târihi**, trc. Yusuf Ziya Kavakçı, İstanbul, İrfan Yayınevi, 1966.
- Sübhanî, Ca'fer: **Hükmü'l-ercül fi'l-vudû'**, Kum, Müessesetü'l-İmâm es-Sâdık, 1417.
- Şâfiî, Ebû Abdullah Muhammed b. İdris b. Abbas: **Kitâbü'l-Ümm**, thk. Ali Muhammed, Adil Ahmed ve Ahmed İsa Hasan Ma'sarâvî, 10 c., Beyrut, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 2001.
- Şevkânî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ali: **Fethü'l-Kadîr (el-câmi' beyne fenneyi'r-rivâye ve'd-dirâye min ilmi't-tefsir)**, thk. Abdurrahman Umeyra, 5 c., 2. bs., Mansûra, Dâru'l-Vefâ, 1997.
- Şeybânî, Ebû Abdullah Muhammed b. Hasan: **Kitâbü'l-Asl (el-Mebsut)**, tsh. Ebü'l-Vefâ el-Efgânî, 5 c., Beyrut, Âlemü'l-Kütüb, 1990.

- Tabatabâî, Muhammed Hüseyin b. Muhammed: **el-Mîzân fî Tefsîri'l-Kur'ân**, Beyrut, Matbaatü'l-Vatan, 20 c., 2. bs., 1970.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr: **Câmiu'l-Beyân an te'vîli âyi'l-Kur'ân (Tefsîrü't-Taberî)**, thk. Abdullah b. Abdülmühsin et-Türkî, 26 c., Riyad, Dâru Âlemi'l-Kütüb, 2003.
- Tabersî, Ebû Ali el-Fadl b. el-Hasan: **Mecmeu'l-Beyân fî Tefsîru'l-Kur'ân**, 10 c., Beyrut, Müessesetü'l-A'lemî li'l-Matbûât, 1995.
- Tahâvî, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. Selâme: **Ahkâmü'l-Kur'ân'il-Kerîm**, neş. haz. Sadettin Ünal, 2 c., İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1995.
- Tayâlisî, Süleyman b. Dâvud el-Cârud: **Müsnedü Ebî Dâvud et-Tayâlisî**, thk. Muhammed b. Abdülmühsin et-Türkî, 4 c., Cîze, Hicr li't-Tibâa ve'n-Neşr, 1999.
- Tûsî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Hasen b. Ali: **el-İstibsâr**, thk. es-Seyyid Hasan Horsan, 4 c., 3. bs, Tahran, Dâru'l-Kütübi'l-İslâmiyye, 1970.
- Tûsî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Hasen b. Ali: **el-Mebsût fî fikhî'l-İmâmiyye**, tsh. Seyyid Muhammed Takiyyü'l-Keşfî, 8 c., 3. bs, Tahran, el-Mektebetü'l-Murtazaviyye, 1387.
- Uğur, Mücteba: "Kur'ân-ı Kerîm ve Sünnete Göre Abdestte Ayakların Yıkanması", **İslami Araştırmalar**, C: III, No: 2, 1989, s. 16-28.
- Yaşaroğlu, Kâmil: "Mâide Sûresi", **DİA**, XXVII, 403-405.
- Yazır, Muhammed Hamdi: **Hak Dini Kur'ân Dili**, sdl. İsmail Karaçam vd., 10 c., İstanbul, Feza Gazetecilik, 't.y.'.
- Yeniçel, Necatî; Kayapınar, Hüseyin: **Sünen-i Ebû Dâvûd Terceme Ve Şerhi**, 12 c., İstanbul, Şâmil Yayınevi, 1987.

- Zebîdî, Ebu'l-Feyz Murtazâ Muhammed b. Muhammed: **Tâcü'l-Arûs**, thk. İbrâhim Terzi, 25 c., Beyrut, Dâru İhyai't-Türasi'l-Arabî, 1975.
- Zeccâc, Ebû İshâk İbrâhîm b. es-Serî: **Meâni'l-Kur'ân ve İ'râbühû**, thk. Abdülcelil Abduh Selebî, 5 c., Beyrut, Âlemü'l-Kütüb, 1988.
- Zemahşerî, Ebu'l-Kâsım Cârullah Mahmûd b. Ömer b. Muhammed: **el-Keşşâf an hakâiki't-tenzîl ve uyûnü'l-ekâvîl fî vücûhi't-te'vîl**, 4 c., Beyrut, Dâru'l-Fikr, 1977.
- Zeyle'î, Ebû Muhammed Cemaleddin Abdullah b. Yusuf: **Nasbu'r-Râye li Ehâdîsi'l-Hidâye**, 4 c., 2. bs., Beyrut, Mektebetü'l-İslamiyye, 1973.